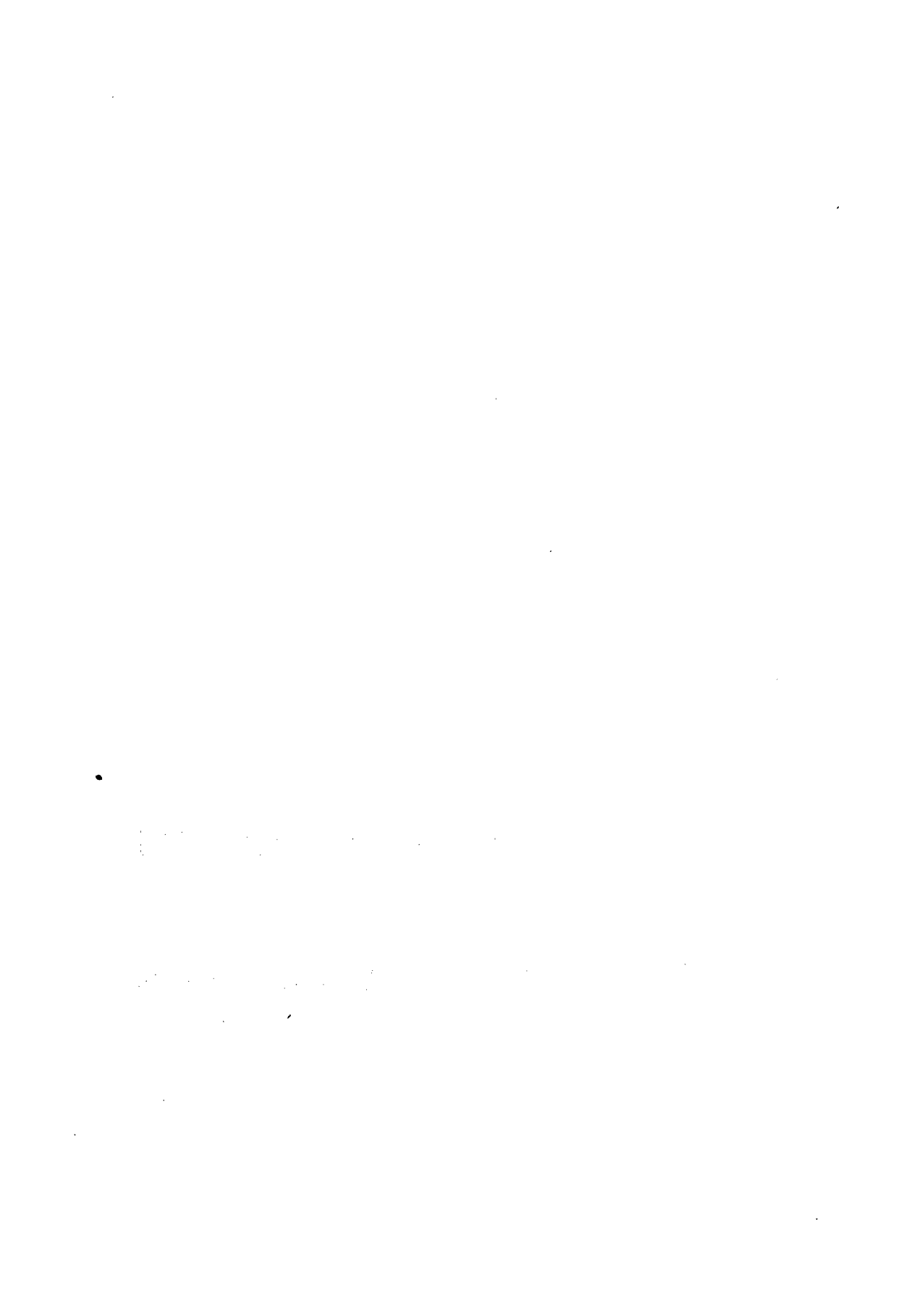

Bertso Bizkaitarrak (1688)

Joseba Andoni Lakarra

AURKIBIDEA

	Horriak
0. SARRERA	93
1. Laburdurak eta bibliografia	93
2. Aurkezpena	97
I. HISTORIAZ ZERBAIT	100
1. BBak eta historia	100
2. Urteaz eta egileaz	106
II. EDIZIOA	111
1. D-ri buruz	111
2. Ω -rantz.	114
3. Testua	116
III. IRAKURKETAZKO OHARRAK	124
IV. HIZKUNTZAZKO OHARRAK	136
V. HIZTEGIA	163
1. Adizkitegia	177
VI. ERASKINAK	179
1. Respuesta a la canción bascongada	179
2. Bertso bizkaitarrak (fotografia)	185
3. Respuesta a la canción bascongada (fotografía) ...	

MILA URTE IGAROTA URA BERE BIDEAN
(errefran zaharra)

*Primero dividido que fundado,
Sintió el pueblo en su daño el hierro duro,
Presagio cierto del rigor futuro,
Que amenazaba el disponer del hado.*

(Juan de Arguijo, *Sonetos XXX*)

0. SARRERA.

0.1. *Laburdurak eta bibliografia.*

Altube, ik., «Observaciones».

AR = Arzadun, *Doctrina christianeen explicacinoa*², Iruña 1758.

Arakistain, «Suplementos al *Diccionario Trilingüe* del P. Larramendi (1746)», A. Fidel Fitaren argitalpena, *Revista de Ciencias Históricas*, I-II, Barcelona 1881.

Arejita, Adolfo, «Amiletaren Dotrinea (XVII. mendea)», *Euskeraren Iker-Atalak-3n* (Labayru Ikastegia, Bilbo) argitaratuko den lana. Ik. «Canción Vizcayna» ere.

ASJU = *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*, Donostia, 1967 eta hur.

Azkue, Resurrección M.^a de, *Diccionario Vasco-Español-Francés*², (1905-1906 koaren facsimila eraskin batekin), Bilbo 1969.

———, *Morfología Vasca*², (1923-1925eko Euskerakoaren berrargitalpena), Bilbo 1969.

- , «Evolución de la lengua vasca», *Euskera* 1935, 57-120.
- , «Gipuzkera osotua», *Euskera* 1933, X + 184 orri.
- BA = Pedro Ignacio de Barrutia y Basagoitia, *Acto para la Nochebuena*. Lakarra eta Latxagaren edizioak erabili ditut.
- BAP = *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, Donostia 1945 eta hur.
- BETOLAZA = *Doctrina Christiana en romance y basquence*, Bilbo 1596. K. Mitxelenaen berrargitalpenaz («La DOCTRINA CRISTIANA de Betolaza (1955)», BAP 1955, 83-100) baliatu naiz.
- Biz. = bizkaiera.
- Blecuá, Alberto, *Manual de crítica textual*, Castalia, Madrid 1983.
- «Canción Vizcayna» = Adolfo Arejita «Cancion vizcayna. Domingo Egikorri (sic) gorazarre kantua (XVII. mendea)» *Euskeraren Iker Atalak-2*, 137-182 (Labayru Ikastegia, Bilbo) 1983.
- Castaños, Florencio, «El genitivo en vizcaíno antiguo» BAP 1957, 60-69.
- «Contribución» = Ibon Sarasola, «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos» ASJU XVII (1983), 69-212.
- «Curiosidades» = Alfonso Irigoien «Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaíno literario» *Euskera* 1958, 105-132.
- Detxepare, Bernat, *Linguae Vasconum Primitiae*, Patxi Altunak paratu edizioa. Bilbo 1980.
- Elías de Tejada, *El Señorío de Vizcaya*, Minotauro, Madrid 1963.
- , & Percopo, Gabriella, *La provincia de Guipúzcoa*, Minotauro, Madrid 1965.
- Esk. = Eskuizkribua.
- Euskera* = *Euskera. Euskaltzaindiaren agiri eta lanak*. Bilbo 1919-1937. eta 1953 eta hur.
- Fernández Albadelejo, Pablo, *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa, 1766-1833: cambio económico e historia*, Akal, Madrid 1975.
- FHV = Luis Michelena, *Fonética Histórica Vasca*², Donostia 1977.
- Fita, Fidel, Ik. Arakistain eta MI.
- FLV = *Fontes Linguae Vasconum*, Iruña 1967 eta hur.
- Gámiz = J. Goikoetxea Maiza «Joan Baptista Gamiz Ruiz de Oteo. XVIII. mendeko arabar euskal olerkaria. 1696-1773» eta Hendrike Knörr «Gamizen hizkeraz zertxobait» *Euskera* XIX (1974) 167-230 eta lehendabizikoaren *Juan Bautista Gamiz Ruiz de Oteo, poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*, Gasteiz 1983.
- GA = Zubiaur, J. R., & Arzamendi, J., «El léxico vasco de los refranes de Garibay» ASJU X(1976) 47-144. Errefrauek ere argitaratzen dituzte.

- Gorosabel, *Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa*, facsimila Bilbo 1970, 3 liburuki.
- Irigoién, Alfonso, «Bilbo eta euskara» Euskera 1977. Ik. «Curiosidades» ere.
- KA = Licenciado Martín de Capanaga, *Exposición breue de la doctrina christiana*, 1656 (Dogsonen edizioa erabili dut.).
- LA = Niccolao Landuccio, *Dictionarium Linguae Cantabrigiae* (1562), M. Agud eta K. Mitxelena argitalpena, bigarrenaren hitzaurrearekin, Donostia 1957.
- Labayru, Estanislao J. de, *Historia General de Bizcaya*, Bilbo 1903 (La Gran Encic. ren berrargitalpena, 1969) V eta VI liburukiak.
- Lafon, René, *Le système du verbe basque au XVIe siècle*², Donostia 1980.
- Lakarra, Joseba Andoni, «Barrutiaz gehiago: hiztegia» ASJU XVI(1982) 171-246.
- , «Zenbait arkaismoz» ASJU XVII(1983), 41-68.
- , «Acto para la Nochebuenaren edizioa, itzulpena, eta oharrak» in Zenbait egile, *Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz, 1983, 75-126.
- , «Bizkaierazko ablatibo zaharraz» ASJU XVIII-1(1984) 161-194.
- , «-Ø/-TU bizkaiera zaharrean» Euskeraren Iker-Atalak-3n (Labayru Ikastegia, Bilbo 1985) agertuko den lana. Ik. *Thesauruserako* ere.
- Latxaga, *Acto para la Nochebuenaren edizioa*, Tolosa 1983.
- Materiales* = Ibon Sarasola, *Materiales para un thesaurus de la lengua vasca*, tesi argitaragabea, Barcelona 1980.
- MI = Rafael de Micoleta, *Modo breue de aprender la lengua vizcayna*, Fitarren argitalpena, Revista de Ciencias Históricas, Barcelona 1881. Ik. halaber «Contribución» eta TAV.
- Mitxelena, Koldo, «Lengua común y dialectos vascos» ASJU XV(1981) 289-313.
- , «Miscelanea filológica vasca (I-IV)» FLV XXIX (1978) eta hur.
- , «Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos», FLV VIII (1971) 149-169.
- , «Ad experiendum» ASJU XVIII-1(1984), 217-240. Ik. orobat Betolaza, VJ, LA, TAV, FHV.
- Mogel, Juan Antonio, *Peru Abarka*, Durango 1881, facsimila Gerediaga 1981.
- Moret, *De obsidione Fontirabie*, Lyon 1654. La Gran Encic. ko M. Silvestrerren XVIII. mendeko gatzeleratzearen facsimiletik aipatua.
- Murugarren, Luis, «Un texto arcaico vasco más» BAP 36(1980), 411-423.

Observaciones = Seber Altube, *Observaciones al tratado de morfología vasca de don R. M. de Azkue*², Bilbo 1969.

Olaechea, B., *Doctrina cristiana*, Gasteiz 1763.

RS = *Refranes y Sentencias* (1596), facsimila, Bilbo 1975.

Sarasola, Ibon, «Nire / neure, zure / zeure literatur tradizioan» Euskera XXV(1980)-2, 431-446. Ik. halaber, «Contribución» eta *Materiales*.

TAV = Luis Michelena, *Textos Arcaicos Vascos*, Minotauro, Madrid 1964.

Thesauruserako = Lakarra, Joseba Andoni, *Euskal Thesauruserako Gaiak: Hegoaldeko Testuak (1700-1745)*. Tesina argitaragabea, Euskal Herriko Unibertsitatea, Gasteiz 1984.

UR = Urkizu, Diego Lorenzo de, *Liburu Virgina Santissimien Errosario Santuena*, Pamplona 1737.

VJ = Luis Michelena, «Un catecismo vizcaíno del siglo XVII» BAP 1954, 85-95.

Zelaieta, Anjel, «Peru Abarcaren hiztegia» ASJU XII-XIII(1978-79) 87-199.

0.2. *Aurkezpena.*

Hemen argitara ematen ditudan¹ *Bertso bizkaitarrek* (BB)² izan dituzte, dagoeneko, bi argitalpen azken urteotan: Luis Murugarrenek egin zuen lehena 1980ko BAPEko 411-423 orrialdeetan; Koldo Mitxelena eman digu bigarrena arestian aldizkari honetan, ASJU XVIII-1 (1984) 219-239 or. Honako hau hirugarrena delarik, hortaz, bost urtetako epe aski laburrean —laburra, euskalaritzan ohi denarako— zerbait esan beharra dudala iruditzen zait ene burua zuri-tzeko³ eta xedeak azaltzeko.

Ezer baino lehen, markagarria da bertsook duten interesa eta garrantzia, bai euskararen historiarako, bai euskal literaturarenerako, eta baita, azkenik baina ez gutxienik, historia «hutserako».

Lehendabizikoari dagokionez, euskal testu zaharrak urriegiak eta gaien aldetik ñabardura gehiegirik gabeak dira artean ezagutzen ez genituenak agertzen direnean hauek aztertzen ez saiatzeko —beraien ezagutzaren lilura igaro bezain laster, bederen— bakoitzean ikerketan sakonago eta zabalago jokatuz jakitatea aitzina dedin.

Testuak eskas badira literatur testutzat jo ditzakegunak eskasago; mespreziaezina da, beraz, iritzi estetikoak oraingoz albo utziaz, BB bezalako testu berriek —beraien eta besteren— sorrera, ekoizpen forma (bereziki hemen bezala bertsoan daudenean), igorpen eta bitziaz egin diezaiguketean zeinnahi argi, denik txikiena delarik ere argi hori.

---

(1) Eskerrik beroenak adierazi nahi nizkieke Koldo Mitxelena eta Julian Martinezi inoiz harrapatu ezina ematen zuen eskuizkribua lortzen lagundu zidatelako eta Donostiako Udalari argitaratzeko baimenagatik; Koldo Mitxelena eta Blanka Urgelli zor dizkiet gainera lan honen zati handi bat irakurtzea eta mementu ezberdinetan egin dizkidaten ohar interesgarriak.

(2) Beste laburdura eta erreferentzia osoetarako ik. Bibliografia.

(3) Gogoan dut hemen Martin L. West-ek (*Textual criticism and editorial technique* 61, B. G. Teubner Stuttgart 1980) testuak argitaratzen dituzten filologoei egin galdera eta jarri baldintzak: «Is your edition really necessary? That is the first question. Sometimes a new edition may be called for simply because no existing one is easily available to a certain sector of the public —schoolchildren, Poles, or scholars at large. If it is not a question of filling some such gap, a new edition can only be justified if it represents a marked advance on its predecessors in some respect, whether in the fullness, accuracy or clarity with which the evidence for the text is presented, or in the judiciousness with which it is used in constituting the text».

Historiaren aldetik, testu gutxi dirateke BB hauek bezainbat adierazgarri garai edo egitate batzuk —hobe, hauen isladapena zenbaiten buru eta lumetan— ezagutzeko.

Bestalde, bertsoon garrantzia eta interesak adina, eta bigarren hau berretuaz, testuaren zailtasunak berak gaitu saio berrietara bultzatzen. Koldo Mitxelenak ukitu ditu jadanik bertsootako aipamen ilun eta ziri bihurrietarik datozkigun historia aldetiko eragozpenak:

«Bertsook badute, gainera, garai horietako euskal izkribuek behin baino gehiagotan azaltzen duten makurra: ikus, bestela, Satrustegik argitara eta aztertu zituen 1619ko Tolosako «bertso paperak», Olazabalen kontra. Gaizki esaka ari zirelarik (eta ari garelarik) maiz hartzen ditugu ahotan aipamen ilunak, ziri bihurriak, zehar-esan orapilatua, hizkuntzaren aldetikako eragozpenak ehun halako gehitzen dituztenak»⁴.

Zenbait aipamen eta pasadizu testuan bertan alboko oharrez argitu zuen esku ezezagun batek, agian delako «Poema Castellano» horren bitartez ihardetsi zuen Plaentxiko «ingenio»arenak; gero Murugarren eta Mitxelenak hainbat urrats eman dute beren lanetan BBetan egin pertsonai eta gertakarietarako aipuen xehetasunak bilatzen saiatuaz. Halere, eta nahiz eta oraingo honetan ere beharbada zerbait aurreratu, bada zer ikertu alde honetatik.

«Eskerrik beroenak merezi ditu Murugarrenek bertso horien berria, euskalaria ez delarik, eman digulako ametszko azken ukituren baten begira planto egin gabe. Hizkuntza ez menderatzeak, jakina, baditu alde onak, horrela ez baitu barrengo begiak kanpoko okerreko bidetik gidatuko; alde txarrak ere bai, ordea, eta hau edozeinek uler dezake inoren azalpenik gabe»

zioen Mitxelenak⁵ Murugarrenen argitalpenaz arrazoi osoarekin; BBok aski trakets eta itxuragabe irakurtzen genituen (Cf. 1a *altinezca zengati* eta 1g, 2c, 3c, 4a, 5c, 6b eta besteri egin oharrak)

---

(4) «Ad experiendum» 219.

(5) *aip.* lekuan.

Murugarrenen edizioan, gehienetan bere erruz ez bada ere, kopiari ahalik eta hertsienik lotzen saiatu bait da⁶.

Koldo Mitxelenak bere saioan aurrerapen handiak egin zituen testu fidagarriagoaren bila, errata ugari zuzenduz, *crux* askorentzat aterabideak proposatuaz eta zailtasun nagusienak non ziren markatuaz; orobat, Murugarrenek ez bezala, irakurketazko eta hizkuntzazko oharrak erantsi zizkion historiakikoez gainera bere edizioari. Alabaina, Mitxelenaren saio ezohizko bezain interesgarria⁷ Murugarrenen argitalpenaz (eta hemen zertan neurtu ez dudan bere filologia ezagutzaz) baliaturik burutu *divinatio*an⁸ oinarrituriko eraikuntza dugu eta, inola ere ez izan arren «erdi-txantxetakoa» egileak esan legez, «beste norbaitek testua berriro eta zehazkiago irakurtzea eta argitara ematea» beharrezko genuen Mitxelenak berak ikusi bezala⁹.

Hori da, hain zuzen, ene lan honen helburu nagusia (ik. II. atala); testuaren etorki eta mezuaz hobeki jabetzeko konpli zela iruditu zait zenbait berri bere garaiko giroaz, 1686tik 1690 tartekoaz hor nonbait, alegia, biltzea eta hori egin dut I. buruan. Gorago azaldu bezala, kopiak zailtasun frango izaki, III. atalean ene irakurketak oinarritzen saiatu naiz; IV. atalean BBen hizkuntz ezaugarriarik nabarmenenak aztertu ditut eta V. ean testuaren hiztegi osoa eman dut¹⁰; azkenik, (VI) eraskin batzu ezarri ditut eskuizkribuan BBek giblean duten gaztelerazko ihardespenarekin, eta bien fotografiekin.

---

(6) Ik. «Un texto arcaico vasco más» 411; alabaina, ik. II. atala kopia zuzendu beharra dago zenbait tokitan, hondatua eta orijinaletik aldatua bait dago.

(7) Testu oso batekin egina bait da eta ez delako pasarte labur edo luzeago batekin.

(8) Irakurle maltzurren batek interes berezirik balu izan dituen hutsen portzentaia jakiteko ez luke III. atala irakurtzea eta kontuak egitea baizik; aurretiaz gaztigitzen diot A. Blecuak (*Manual de crítica textual* 125), filologia klasikoan ohizkotzat ematen duen % 95etik oso urruti dagoela.

(9) *aip. lana* 235.or.

(10) Testuinguruak ez ditut eman, bertsoen eta lerroen zenbaki eta letrak baino, edizioa alboan baitzen; alabaina osorik dirateke I. Sarasola eta biok prestatzen ari garen 1700 arteko hegoaldeko testuen thesaurusean.

I. HISTORIAZ ZERBAIT

I.1. *BBak eta historia.*

Mitxelena konturatu zen Pablo Fernández Albadalejoren lanaren (*La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa, 1766-1833*, 61.orria) bitartez bertsoon atzean 1686an Bizkaiko jaurerriko ordezkariak hartu erabakiak—hots, Bizkaitik kanpo mea ateratzea debekatzeak-sortu istiluak¹¹ zeudela.

Jaurerriaren monopolio nahi hau probintzi askorentzat kaltegarri bazen Probintziarentzat kaltegarriren Bizkaiko mea ezinbesteko bait zuen bere oletarako^{11 bis}; ez da harritzekoa, beraz, Gipuzkoa izatea gehien ahalegindu zena Bizkaiari aurre egiten, epe laburrean arazo hau ia bien arteko borroka bilakatuaz. Gorosabelek (*Cosas memorables de Guipúzcoa*, II 125) dioenez «Uno de los [asuntos que han ocurrido entre las tres provincias, ya en común, ya también en particular] notables fue el pleito que Guipúzcoa tuvo con Vizcaya en el siglo XVII sobre el impuesto de la venta de Somorrostro»¹².

---

(11) Zehazki —ahulago bada ere— hauek lehenagokoak dira Bizkaia mea ateratzea debekatzen, edota zergak igotzen, saiatua bait zen 1633, 1634, 1639 eta 1640an; ik. Albadalejo *aip.*lekuan. Cf. «En el continuo temor que pesaba sobre los antiguos bizcaínos de que se les acabasen las minas de hierro con la extracción perpetua, acordaron los representantes del Señorío en la Junta General del 9 de octubre [1685az ari da] «no se sacase vena del Señorío para ningún reino, menos para el valle de Orozco» pues se temía se extinguiese la vena», Labayru *Historia General de Bizcaya* V 532. Ik. liburu honen 538.orrian eta hur. istiluen historiarako. Nolanahi ere, hurrengo oharrean aipatu memorialetik ikus daitekenez probintziaren ustez 1686ko aginduak aro berri eta latzago bat irekitzen zuen.

(11 bis) Cf. «En la carta de la Prouincia de Guipuzcoa de 11 buelue la Prou.^a a ponderar la suma miseria a que la falta de la vena ha reducido a sus naturales, instando a VMgd se sirua mandar dar prouidencia breue a este graue perjuicio, y ruina que amenaza a aquella Prou.^a de la prohibición de la vena». Consejo de Estado Leg 4161 (Simancasko Artxibua) 17.or. [zenbaki gabe Legajoan]. Probintziaren aipatu gutun hori Legajoaren 48-49. orrietan. Ik. halaber P. Fdez. Albadalejo *aip.* Lekuan.

(12) Mearen debekua azaltzeko, ahortzearen aitzakiaz at, bazuen beste ezkutuago bat ere Jaurerriak: «Guipúzcoa estaba faltando a la buena correspondencia al impedir que las ferrerías bizcafnas, limitrofes a su provincia, se surtiesen del carbón necesario, quebrantando la inmemorial costumbre que en ello había» (Labayru *aip.lana* V 538); cf. halaber Gorosabel.

Egoera zeinen larria izan zen ikusteko ez dugu Gorosabeli berriz hitza ematea baizik: ¹³

«Dispusieron, además, [Gipuzkoako Batzarrekoek] que hasta el regreso de estos comisionados [Madrila favore eske bidaliak] continuasen reunidas las Juntas, en concepto de particulares, en sesión permanente, a una con el coronel de Tercios D. Domingo Tomás de Isasi. Estas medidas, que por sí solas eran de bastante gravedad, tomaron un carácter todavía más serio con las siguientes: 1.ª Que se prohibía todo comercio con Vizcaya, sea por mar o por tierra. 2.ª Que todos los pueblos de la provincia hiciesen alardes generales y reseñas de armas el día del apóstol Santiago, municionándose inmediatamente. 3.ª Que se hiciese prevención de pólvora. 4.ª Que se diese conocimiento de estas disposiciones a la provincia de Alava, al diputado en Cortes, etc. 5.ª Que se denunciase todo fruto y género que se intentase llevar de esta provincia a Vizcaya, y lo mismo los que se trajesen de este Señorío» (aip. lib. II 131) ¹⁴.

---

(13) Cf. Labayru *aip.lana* 542. Gaztela eta Estatuko kontseiluen batzar aktetan hasiera hasieratik isladatzen da larritasun hori: «y el Consexo de Castilla en vista de todo lo referido, después de ponderar la suma grauedad de [e]ste negocio, y la dureza con que aquellos naturales se van empeñando... juzga que es bien escusar todo lo que pueda atraer mayores inconvenientes al R[ea]l Servicio» (Estado, 4161, 6-7.or., 1688aren maiatza), «Juzgando este negocio de igual grauedad al que está sucediendo en Cataluña» (9.or., id). Berdintsu 18.or. (maiatzak 19). «El Almirante de Castilla dixo que esta materia está en estado de poderse temer todo lo que promete una desobediencia» (22.or., id). Bizkaitar eta gipuzkoarren buru gogorra eta temakeria ere behin baino gehiago (8, 16, 53 eta 54.or. adibidez) agertzen dira.

(14) Cf. 11 bis oharrean aip. legajoa 35-36.or. Beste aldetik ere ez zeuden geldi, cf. Labayru *aip.lana* V 542: «teniendo noticia de que Guipúzcoa... hacía prevenciones de armas... que había prohibido todo comercio con Bizcaya... convocó Junta de Merindades en Zornoza, en la cual se trató de dar el poder necesario a los del Gobierno Universal para que se arbitrasen los recursos con el fin oponerse a los excesos de los guipuzcoanos, a los cuales, sin embargo, se ordenó se les tratase bien en las personas de sus trajneros, sin consentir injusticias ni atropellos ningunos, y se confirió al maese de campo D. Lope de Andonegui y Rentería estudiase los puntos que podían fortificarse y repararse para que sirvieran de defensa en caso de tener que repelerlos en alguna invasión que intentasen, y las repúblicas señalasen el número de gente que debía acudir a los parajes que Andonegui señalara... En la sesión o Junta del 23 [de Agosto de 1688] ...siguieron asentándose las reclamaciones contra Guipúzcoa y Alaba, y que la Contratación de Bilbao se esfuere porque los géneros del tráfico se condujesen por Orduña y Balmaseda y no por Vitoria. En la del 24 se dispuso se celebrase «en cada año» un alarde general en todas las repúblicas el día de Santiago y se custodiase bien la pólvora... que el gobierno del Señorío satisficiera refutando el memorial presentado por Guipúzcoa y Alaba contra Bizcaya en sus lizas de emulación bastarda, y se trató a la vez de la cuestión del camino de Orduña». Azpimarra neurea. Cf. halaber gipuzkoarren 2.erabakia.

Aipamena luze bezain interesgarri iruditzen zait gure testurako Gipuzkoako Batzarrearen akorduok eta beraiei emandako erantzunak ia osorik isladatzen direla esan bait daiteke BBetan. Hara hor bestela 5b *ain laster mosquetera*, cf. 2.eta 3.akorduak; 5e *Cec ecarri çaitu orain / decretoa eguitera / bay Vizcaya yltera*, cf. id; 9d *Cain nolan quendutera / dator guri burua / yzango esta nere ustean / ain golpe segurua / espada amenazua*, cf. id; 10c (*uste al dosu*) ...*zeuen alardeen / vildurrac dagoezala*, cf. 2. akordua; 11.ahapaldi osoa da gipuzkoarren gudarako prestaeren erantzuna eta 14.ean (*Goruac zuec obeto*) ihardespen hori bera dugu isekaren birtartez, gaztelerazko bertsoen egileak —ez begi onez («Dícese por lo que el autor de la canción hace irrisión de las ruelas de Guipúzcoa») — ikusi legez; 16. eta 17. ahapaldiek duten Isasirekiko harako «Errenterian bizi naiz eta» itxurak ez du gehiegi azaldu beharrik; ohar bedi aurrerago, 16.eko *obe dau egoitea / bere erri aldeti / egun, biar didin vizi* eztena. Hurrengo desafioa Arrataberentzat da: 21a *Betor ara [Bilbora] Arrataue / ei da chito valiente...*; 24. ahapaldian gipuzkoarrek Madrila bidali Juan Beltrán del Puerto¹⁵ da aipatua (24e *podoreac artu eta / juaterren cortera*) eta iraindua (24g *ce ebilgura errena*); 28f-n *Orana lanza banagaz* bidali nahi diren laurak Madrila gipuzkoarrek (arabarrenak lagun dituztela) igorri ordezkariak ditugu berriz; 33. ahapaldian bizkaitarrei (*geure errico guizonay*) ideki bazaie oihala Gorosabelek dakartzan akorduetariko 1.ko eta azken araua betetzearren bide zen.

Dagoeneko ikusi ditugun gertakari historikoen BBeko isladapenak ugari izan arren ez dira oraindik ahortu, hain bait dago testua haiez josia. Gipuzkoarekin mea (eta ikatza)¹⁶ bazen auzigai, Orduñako bidea Arabarekin; bidea eta bide hori irekitzetik izan zitezkeen ondorioak, Araba¹⁷ bildur bait zen iparrerantz Gasteiztik igaro ohi ziren Gaztelako lanak ez ote ziren Orduñan gora Bilboko portura abiatuko. Interesgarria deritzot —eta ez soilik datuak gatik— Labayruren (*Historia General de Bizcaya* V 531) hitzak hona ekartzea:

---

(15) ik.III.

(16) ik.12.oharra.

(17) ...«únicamente bate y se pone todo el esfuerzo de la contradicción que se me haze por la Ciudad de Vitoria con el nombre de la Provincia de Alava y la de Guipúzcoa», Diego de Usparrichak Erregeari Jaurriaren izenean idatzi gutuna (ik. Labayru *aiplana* V 533-534). «La Prouincia de Alava hauía nombrado también diputados, que coadyuvasen en esta Corte la pretensión de Guipuzcoa». Estado 4161, 37-38.or.

«La provincia de Alaba, que siempre se había demostrado en oposición a que Bizcaya mejorase el camino de Orduña, recurrió a la corte pidiendo se prohibiera ejecutar las obras que se habían emprendido, y alcanzó una provisión real, que se leyó en Diputación celebrada en 15 de Noviembre [1685eko urteaz ari da], despachada en 17 de octubre. Por ella se mandaba suspender los trabajos a lo cual el Señorío acordó representar a S. M. las razones que Bizcaya tenía para que no se impidiese la apertura del camino; pero entretanto prosiguieron las obras que se hacían, «a efecto de que los lugares de su distrito, unos con otros, tengan comercio más cómodo, y también por la conveniencia grande que se sigue a la causa pública y a la universal del Reyno». Este fue el móvil de la mejora que se introdujo con el rompimiento de la Peña de Goldecho; mas si esto era de alabar y ser secundado, la estrechez de miras, hija de la emulación de Alaba y Guipúzcoa, principalmente la primera, persiguió la completa paralización con el obstruccionismo interpuesto en la Corte».

Labayruk berak ¹⁸ dioskunez 1686ko apirilaren 5eko erretarau batez aurreko urteko urriko 17koa berretsi eta lanekin jarraitzea galerazi zitzaion Bizkaiari. Hortarako Arabak erabili omen zuen aitzakia Orduña irekitzeak ateetan zen frantsesari Gaztelarako bidea errazten zitzaiola izan omen zen: «Uno de los falsos puntos de vista —berriro ere Labayru dugu— ¹⁹ en que se apoyaron los de Alaba para reclamar la prohibición del mejoramiento del camino de la peña de Orduña, fue el aducir que con la apertura de ese camino ensanchado peligraba la Patria, pues se abría paso franco al enemigo para introducirse en Castilla. Como entonces amagaba el francés por la frontera de Guipúzcoa, se acogió en la corte la enunciaci3n del imaginario peligro».

---

(18) *ibidem*.

(19) *aip.lib.* V 533.or. Frantsesaren arrazoi edo aitzakia inoiz edo behin isladatzen da Estatuko Kontseiluak egin gogoetetan ere: «en qualquier mouim[ien]to de Francia es la primera a llenar el golpe, y si para entonzes se juzga desatendida reconocerá VMgd. el daño en su R[eal] Seru[icio], y sin que falte la voluntad en ella faltará la gente con el perjuicio que representa de salir de ella a buscar de comer, no pudiendo trauajar en las herrerías de su distrito» (*aip. lekua* 29-30.or.); «librar la Prouincia de las calamidades que por esta causa padece y tanto más oy, por ser preciso que la Prouincia se prevenga para su defensa contra la invasi3n que se recela de franceses» (*id.* 93.or.).

BBetako 23 eta 27.ahapaldian bada horren oihartzunik, nahiz eta hemen saldukerian ari litezkeenak Araba eta Gipuzkoa ditugun: 23. *Orduña aldeco acha / bego iregui бага / zuoc ere bazaozque or / gure mearic бага*. 27. *Orain badozu mea / Oropesari mesedea / emon deusu sinistea / Andicanoren berbea / francesari ze zatoçan / yditera atea / oy ze marauilea!*

Ez dakit artean zer gertatu zen baina 1689an berriz ari omen ziren bizkaitarrak lanean Orduña aldean²⁰ eta 1692an gurdiak ba omen zihoazten gora eta behera:

«Se suspendieron en este año de 1689 los trabajos [urte horretan berrasiak] de este camino —dio Labayruk—²¹ que a poco se reanudaron y continuaron en 1690, 91 y 92. En este último año subían y bajaban los carros sin obstáculo ninguno, aunque todavía era preciso empedrar el camino en algunos sitios...» [eta, ondorio gisa,] «Como se ve, a pesar de las dificultades creadas por Alaba y Guipúzcoa a esta obra de reconocida utilidad, la ciudad de Orduña, el Señorío, la Contratación y la villa de Bilbao lograron verla consumada»²².

Jarrai dezagun BBotako aipamenekin²³: 25. *Francesac Ondarriiua / beti oy dauca cuticia* eta hori dela kausa haren erasoaldietan beti lagun izan duela gogoratzen dio Bizkaiak Gipuzkoari, lehenago erromatarren kontra bezala (17-19.ahapaldiak). Moretek (*De Obsidione Fontirabie* Lyon 1654, 3 liburuki)²⁴ historiatu zuen 1638ko hesialdiari dagozkio BBetako Domingo Egiako (Hondarribiko gudarostearen buruzagi izan zena) eta Juan Lopez Etxaburuko (Bizkaiak Gipuzkoari

(20) Labayru *aip.lib.* 549.

(21) *ibidem.*

(22) *ibidem.*

(23) Orriotan argitzen saiatu naizenei gehi bekizkie eskuizkribuan jada azalduak agertzen zirenak eta IIIan bildu izan direnak.

(24) Aipamena in «Ad experiendum» 232; nik D. Manuel Silvestre de Arleguik egin gaztelerazko 1763ko itzulpena (facsimila Bilbo 1969) erabili dut. Mitxelenak 1665 badakar ere itzulpenean «escrito en tres libros, año de 1654» dio.

bidali «soldadusco elia»ren buruzagia) almirantearen izenak²⁵; bi-denabar, bigarren hau ez da oso ondo ateratzen «Respuesta a la Canción Bascongada»n: VIII. Ya que nos acordais de aquella jente / singular de Viscaya es fuerza lo que / en decir que en quinientos solamente / ni aun uno pudo hallarse sin su alboque / y en lugar de soldados mosqueteros / embiaron socorro de alboqueros. // *Dicese por que se gloria con el socorro que vino de Viscaya, cuyo cabezº Echaburu, gente tal que no se atrebieron a pasar de Guetaria.*

Alabaina ez dakit hemen giputzak zuzen jokatzeko duen ala bizkaitarra azpiratu nahiz —eta hortarako zernahi erabiliz— historia aldatzen ez ote duen. Moreten aipatu liburua 109-110. orrietan irekitzen badugu zera irakurtzen dugu:

«Interin pasaba ésto en Fuente-rabía, ya el Almirante, convocados a Ernani los socorros de las cercanas Provincias, componía un cuerpo de seis mil hombres; porque la Guipúzcoa había franqueado tres mil... La Vizcaya envió un regimiento de ochocientos hombres a la orden del esforzado capitán veterano Don Juan de Echaburu; de Alava llegaron quinientos...»²⁶.

---

(25) Ik.Labayru *aiplana* V 271 eta 275-276; azken orri honetan ematen dira Alzola lizentziatuak 1638ko ihesaldiaz ondu «Canción Vizcayna»ko 145.lerroan aipatu erregeak Egiari zuzendu gutuna eta beroni eman kargu eta ohoreak. Hor da orobat Conde-Duquearena ere: «Señor Maese de Campo Domingo de Eguía: Doy a V.md. la norabuena de que quede por *el mayor capitán de mi nación, el más constante, fiel y valeroso*; y pido a V.md. perdón del ayo, confesando que V.md. lo puede ser de cuantos somos. Ofrezco a V.md. cuanto soy y valgo, y juntamente que haciéndose con V.md. lo más, será todo poco. Dios guarde a V.md. como deseo. Madrid 15 de Setiembre de 1638 años. D. Gaspar de Guzmán». Gonbara bitez azpimarratu dudana zatia eta «Canción Vizcayna»ko 137 *çu leguez curuceau merceduric / Hespāñan eztago çaldun biciric*. Conde-Duquearen gutunaren data eta urte horretako Eguberri bitartean —hauetarik hurbilago agian azken lerroen arabera— idatzi zuen Alzolak «Canción Vizcayna»delakoa bertan erregearen eta Conde-Duquearen gutunak erabili ez eze aipatu ere egiten bait dira.

Ondarribiko hesialdiak izan zuen oihartzunerako ik. Allende Salazar, *Manual del Vascófilo*², Bilbo 1984.

(26) Ez zen bakarra, noski, historia bere gogora aldatzen, cf. BB 26.aha-paldia; ez dut aurkitu horko «Moretec dinoan nola» horri dagokioken pasarterik Moreten liburuan.

Etxaburu da, gainera, Pasaiaren laguntzan beranduago bidaliko dena ere ²⁷; Getariako historia edo kontu hori beste nonbaitek datorke, beraz. Bada nondik, Getarian erre bait zen Ondarribiara behar zuen Lope de Hocesen armada, frantsesen eskuetan ez erortzeagatik buruzagi beldurtiaren aginduz ²⁸.

I.2. Urteaz eta egileaz.

Lehendabiziko hurbilketa Murugarrenek bere edizioari jarri zion hitzaurrekoa dugu. Han dienez BBak 1681 ondorengoak dira urte horretan egin bait zen koronel Domingo Isasiko, zeina 1703an hil bait zen; Miguel Aranburuko, *Nueva Recopilación de los Fueros de la Provincia de Guipúzcoa* eta Gipuzkoako Artxibuaren katalogo baten egilea balitz 1697an hila zen eta, beraz, 1681 eta 1697 arteko urte horietan egina behar luke izan testuak ²⁹.

Mitxelenak asko zehaztu du: «Jaurerriko Junten 1686-ko erabakiak mea Gipuzkoara bidaltzea debekatu zuen: horren ondorioz ez omen genuen deus hartu urte horretako irailetik hasi eta 1688ko urileraino. Halaz guztiz, auziak laster gertatuko ziren bakebidean, 1690etik aurrera. Horrenbestez esan daiteke, lasai asko, gure istilu hauek inguru horretan gertatu zirenen oihartzun direla, 1686-1688-koak itxura duenez» ³⁰.

Ene ustez, are urrutiago ere jo dezakegu. Gorago erakutsi dut bertsook hein handi batean Gorosabelek dakartzan Gipuzkoako Junten akorduen erantzun direla; bada, akordu horiek 1688ko uztailean egindako batzarreraren batean hartu bide ziren, Gaztelako kontseiluko buruzagi zen Oropesa konteak hil horren batean Bizkaia 6 urtez 50.000 mea kintal urtero ateratzen uztera behartzea gutxietsirik ³¹; nolana ere urte bereko abuztuaren 12ko erret-arau bategi zera agintzen zuen gauzak urrutiegi joanak zirela konturatuz:

(27) Moret *aiplib.* 112.

(28) Ik. Moret *aiplib.* 118-132 non kontatzen bait dira xeheki gertaera guztiak.

(29) «Un texto arcaico vasco más» 411; «Igualmente se cita a un Beltrán del Puerto, que bien pudo ser un capitán de mar zarauztarra del XVII» gehitzen du Murugarrenek baina ik.III 23an ertzean jarri iruzkina.

(30) «Ad experiendum» 237. «...después de dos años que ha que padezco los efectos de negarseme el Libre Comercio de la vena». (Estado 4161, 48.or., Gipuzkoaren 1688-V-11ko gutuna).

(31) Ik. Gorosabel *aiplib.II* 130.

«que se disuelvan las Juntas de procuradores; que cesasen los armamentos y prevenciones militares; que se alzase la prohibición de la comunicación comercial; todo ésto sin perjuicio de oír gratamente en justicia las pretensiones de la provincia» (Gorosabel *aip. lib. II 131*)^{31a}.

Abuztuaren 12an bertan^{31 bis} Bizkaiari ere beste erret-arau bat zuzentzen zitzaion, lehengoa baino gogorragoa, lau hilabetez meateratzeko inongo oztoporik jar ez lezan. Ez da segurua gure bertsootako 27. ahapaldiko *orain* hori (27a *Orain badozu mea / Oropesari mesede*) 1688-VII-1 eta 1688-VIII-12ko aginduaren tartearri dagokion ala agindu horren ondoren idatzia den³². Ene ustez lehen hipotesia errazagoa da egileak ez bait ditu ezagutzen oraindik Gipuzkoako gudarostea desagiteko eta gainerako aginduak; 5. ahapaldiaren (*Cec ecarri çaitu orain / decretoa eguitera / bay Vizcaya yltera?*) arabera ematen du gipuzkoarren batzarrá ezagutu bezain laster sortuak direla bertsook. Bigarren hipotesia balitz ere egiazkoa, ez dut uste erret-agindua baino askoz beranduagokoak diratekeenik BBok; nolana ere 1688aren bigarren zatikoak eta, agian, abuztuan edo —gehienez ere— irailean «onduak»^{32 bis}.

Egileari buruz ez dakigu gauza ziurrik, ezer gutxi Plaentxiar ezezagunak dioskunaz kanpo:

(31 a) Estatuko Kontseiluaren 7ko aktak honela dio: «ha sido muy del desagrado de VMgd. lo obrado por la Prou., y que así luego se disuelva la Junta, y no prosigan los alardes, ni el impedir el Comercio con el Señorío, y se restituyan librem[en]te los géneros que se hubieren detenido a algunos del Señorío.

(31 bis) Aurreko oharrean eman Gipuzkoarentzako ordenari «y que al Señorío se manda lo que deue executar» eranstenzaio, eta orri berean dator Jaurerriarentzako ere: «Que al mismo tiempo se despache otra cedula al Señorío...». Behin eta berriz ikus daiteke kontseituak duen biak asetzeko nahia eta hortarako nola neurtzen dituen bere erabakiak argi bait du «que para llegar a algún ajuste no es el camino, calentar a una de las partes sola, y dejar a la otra ofendida» (102). Pentsamolde bera nabari da 1689ko urtarril-maiatzeko batzarretan ere istiluek laztasuna galtzean konponbide baketsu eta iraunkor batera erakarri nahi dituenean bi lurraldeak. 1689ko batzarrotan Osunak ikusi bezala (108-109.or.) giroa lasaiago izaki arazoa ez da jada Estatuarentzat «ordena publikoko kasua» baina arrazoi eta eskubide historikoekikoa.

(32) Gutxiago balio arren izan, badugu beste *post quem* bat ere, hots 1688-II-22a, noiz egin bait zuten ezkutuan Arantzazun hitzarmen bat Gipuzkoak eta Arabak; ik. Gorosabel *aip.lib. II 128* eta cf. BB 22 eta 23.ahapaldiak.

(32 bis) Momenturik gorenena uzailekoa izan zen noski: cf. «el gran embarazo que se vio en Julio del año pasado». Estado 4161, 74.or. (1689-III-19).

XIV. Aquesto se executa oy al contrario
siendo los sacerdotes los que braman
ellos de disensiones son erario,
guerra vozean y discordia claman;
no advirtiendo que deven sus sermones
ser para disipar todas pasiones.

*Esto es por correr voz ser el autor de la
canción çierto sacerdote viscayno».*

Zorigaitzez, ez zigun «çierto» hori zein zitekeen esana utzi; ize-na ez bada ere jakin dezakegu zerbait, ordea, egileari buruz.

Apaiza zela dio plaentxiar izengabeak eta hala dirudi, eta ez bakarrik bere lekukotasunagatik; bertso guztietako hizkera eta «erretorikak» hori adierazten dute, edota, gutxienez, ez dute kontrakar egiten: gogora 1.ko ahapaldia «altibezea»ren kontra, 2.eko «Zeruti gaitean assi / Luzbelegan zan ecussi», 3.eko Ikaroren alegia eta gurasoei obeditu beharra, 9.eko «gal di[di]la mairua / Cain nola...», 12.eko «Jaunaren Prouidencia», 13.eko «ez eban nay ceruac», 32.ahapaldiko «Balan profeta falsua» eta astoaren aipame-na eta 35-37. ahapaldietako San Ignaziorena³³.

Bestalde, ez bide zen Bizkaiko zeinnahi herrixka galdutako apaiz xumeren bat. Behin eta berriz dakuskigu ezin ageriago diren bote-rearekiko hurbiltasuna indartzera datozen bere informazio-iturri aberatsak. Goitik eskatu, eta saritu, lan baten aurrean ez bagaude, ez dirudi Jaurerriak begi gaiztoz ikusia izango zenik ere. Ez bedi pentsa «lumalariak» soilik «Memorial»ak, «Historia»k edo antzeko paper moeta astun eta egoskaitzetarako erabili ohi zirela (direla). Euskal testuetarik ilki gabe gogora bitez A. Irigoienek berrargitara dituen³⁴ 1794ko Bilboko Santiago elizarako D. Pedro Estorqui bertako kapilla-maisuak «en romanze y basquenze» egin zituen «gabon kanta (?)» harrigarriak.

«Escucha mi bien / atiende amor mío... / levanta tu
mano, / retira el castigo, / y abate la furia de sus ene-
migos»

(33) Beharbada badira BBetan oraindik beren iluntasuna dela kausa erabili ez ditudanak baina hona ekartzea merezi dutenak, apaiz baten egiletasunaren alde mintzo daitezkeela uste bait dut orotara, zehazki eta banan banan azaltzen ezbadakitzat ere: Markina eta karmeliten eta frantziskotarren (eta Jaurerriaren) arteko eztabaida, lehendabizikoan eraikuntza berrietarako eskubideez (ik. Labayru V 556) eta P. Jeronimoren (= Fr. Jerónimo de Acorda, frantziskotarren Cantabriako probintziala?, cf. Labayru V 573) aipamenak izango ote dute zer ikusirik? Valladolidiko salearenarekin bizkaitar epailarien mesedez barkatzen zitzaie la han gipuzkoarrei ulertu behar ote? (Cf. 17.ahapaldia eta Elías de Tejada, *El Señorío de Vizcaya*).

(34) «Bilbo eta euskara», Euskera 1977, 385 eta hur; aipatuak 396-400.

euskaritxu adierazgarriarekin hasi ondoren, honelakoak aurki ditzaitegu:

«El más inhumano / blasfemo atrevido / nos hace la guerra, / y asesta sus tiros. // Desde que este azote / nos tiene afligidos / se han vuelto los gozos / en tier-nos gemidos. // Los Padres, las Madres, / no menos los hijos, / el Rico, los Pobres / gimen oprimidos».

eta halaber euskaraz

«1. Urte guztijetaco / Gabongo Leguia / Da soñu eder ba-ten / Cantia imintia... 2. Arerijo andi bi / Daucaguz cer goitu / Gura bogu Seinchuba / Erreguetzat artu: / Gue-rraguinac daucaguz / Gorputz ta ariman / Alan Pasiñoē char / Celan Francesetan».

Belengo haurari baino «Judiaco Leoia»ri eta «Egercituben Jau-na»ri gehiago dagozkien zenbait ahapaldiren ondoren, honako pi-txiok ditugu:

«9. Baña ezta aztutecua / Francesen Guerria / Galduba izan eztedin / Daucagun Fedia: / Beintzat gomutan dau-ca / Bilboco Urijac / Lagunduten deutsela / Vizcaitar guztijac. // 10. Baco-chac eguiten dau / Emen al dabena / Jaquinic dala Guerra / Jaunac nai dabena: / Fraile, ta Abadiac / Besteecaz batera / Jagui dira pozarren / Ar-mac artutera. // 11. Señorijo, Consulau, / Ta Urija alcar-turic / Aberatsac izanda / Dagoz pobreturic. / Emoten ditubela / Ondasun andijac / Gordetarren Erregue / Fe-de, ta Errijac. // 12. Jaincuac nai dajala / Orain bedeincatu / Vizcaitarren Gogua: / Eta alan lagundu / Estura-sun onetan / Ondo urteteco / Baquia zabalduric, / Jesus ametaco. // Laus Deo».

Estorquiren gabon kantokin amaitu eta gure testura berriz bihurtu baino lehen egoki izan daiteke markatzea haiek, BBak ez bezala, argitara zirela³⁵ eta «Simón de Larumbe, Impresor del M.N. y M.L. Señorío de Vizcaya»ren etxean egin ere, gainera.

(35) Bidenabar eñan dezadan testu honek Gandara, Olaetxea eta beste XVIII.mendearen bigarren zatiko bizk.zko gainerakoek bezala, merezi duela azterketa zehatzagorik hizkuntzaren aldetik; Larramendiren eragina beraietan zenbait gipuzkoarretan baino txikiago bada ere, agian, ukaezina da. Garai hartako giroaren erakusgarritzat erabili izan ditu bertsook arestian K. Mitxelena bere Eusko Ikaskuntzaren IX.Batzarrera aurkeztu txosten-ean. IK. Aktak 247.

Orain artekoa ikusi ondoren ez deritzot froga gehiegirik behar-ko litzatekeenik BBak soilik bi tokitan sortu ahal zirela erakusteko, Gernikan edo Bilbon ³⁶.

Lehendabizikoan bildu ohi ziren Jaurerriko Batzarreak, bigarrenean zegoen, aldiz, «Consulau» eta «Urija» horren Udalaren inguruan, botererik boteretsuena. Bilbo zen, gainera, gehien galtzeko arriskuan istilu guztiotan eta pentsatzekoa da berak zuela interesik nagusia gauzak horrela gerta ez zitezen ^{36 bis}.

Bilbo hauta dezakegula dirudi testuaren irakurketa hertsiki bategi ere: 21.ahapaldia, beste guztiak legez, inongo puntuaketa-rik gabe datorkigu eskuizkribuan. Oro har, peitu horrek ez du testua gehiegi zailtzen, ez eta bere esannahia aldatzen; hemen, aldiz, berebiziko garrantzia du. Gonbara bitez hurrengo irakurketok: 1) «...guztiak ez arren baçuc bira / agaz ombre a ombre, / milla guizon guichi badira / pigmeoac baguina bere. / Bilbaon ala[n] ey dinoe». eta 2) «...guztiak ez arren baçuc bira / agaz ombre a ombre / milla guizon guichi badira, / pigmeoac baguina bere / Bilbaon. Ala[n] ey dinoe».

Alegia, egileak Bilbon ala handik kanpo idazten duen erabaki daiteke puntua *bereren* edo *Bilbaonen* atzean jarriaz. Nik bigarren erara jokatu dut zeren eta a) *bereren* atzean ezarriaz geldiune nagusia oso ilun gelditzen dira sintasiaren aldetik 21e eta 21f; b) *Ala[n] ey dinoe* horren sujeta «gipuzkoarrek» behar du izan eta ez «bilbotarrek» —gonbara bedi 11e-g «besteoc ezer estaquigula / Guipuzcoan ei dinoe / zuenzat ori bere»-; c) zangalatrauak, herri poesian ezinezkoak badira, hemen badugu, aldiz, horrelakorik pasarte honetarako proposatzen dudana kanpo: cf. 37. *Ezin daizu ucatu / nolan ascoc aduertidu / zaytuzan eguin bear yacala / Visca-yari erregu* eta 16e-g *Obe dau egoitea / bere erri aldeti / egun, biar didin vizi*.

Itzulinguru luze honen ondoren bertsoon etorkiaz dakikeguna hau da: 1688ko udaran, ziur asko Bilbon, Jaurerriaren edo Udalaren inguruko apaiz ezezagun batek eginak direla; bada zerbait, baina datu eta ikerketa berriek lagunduko al digute aitzinago joaten.

---

(36) Ohar bedi *hor sortu* diodala eta ez horkotarren batek egin.

(36 bis) Plaentxi aldeko olek zuten Bizkaiko mearen beharrak ere badauke zerikusirik BBen erantzulea horko «*authore yncognito*» bat izatean.

II. EDIZIOA

II.1. *D-ri buruz.*

BBen ale ezagun bakarra (D) Donostiako Udal Artxibuan gordetzen da «B.Neg.1.Libro 1.Exp.3» erreferentziadun mamotretoko 127-130 orrialdeetan³⁷; 131-136 orrialdeetan haren erantzuna den eta eraskinean ematen dudana «Respuesta a la Canción Bascongada» dugu.

BBek dituzten 256 lerroak 7nako 38 ahapalditan banaturik ditugu; eskuizkribuko orrialde bakoitzak 9 edo 10 ahapaldina dakar bi habetan. Ahapaldi bakoitzaren azken lerroaren bukaeran marra bat egin du kopiagileak eta batzuk badituzte iruzkinak ere ertzetan³⁸.

Letra aski txikia da tamainan eta garai hartan ohi bezalakoa tankeran: <z> eta <r> oso berdintsuak (bereiziezinak gehienetan), <s> </>tik eta <n> inoiz <r>tik oso hurbil, etab³⁹. Gehienbat, aski ongi irakur daiteke testua; hala ere 7 eta 12-13. ahapaldietan zenbait letra tinta ahulagoz dago eta, letrarik ezabatu edo estali gabe, badira mantxa ilun batzu 5 eta 10. eta 30 eta 35. ahapaldien artean⁴⁰. Testuak aski txukun eta arretaz idatzia dirudi⁴¹ kopiagileak bertara bihurtu eta zuzenketak eta eransketak egin bait ditu; horrenbestez kopiako *crux* eta pasarte zail gehienak aurreragotik etor zitezkeela dirudi⁴².

«Respuesta a la Canción Bascongada»ren bukaeran dugun *explicitak* honela dio: «Respuesta... que ha sacado un clérigo de Vis-

(37) Orriak aurretik eta atzetik idatzirik eta zenbaturik daude eta goiko zenbakiok, beraz, orrialdeenak dira, Markatzekoa iruditzen zait gaztelarazkoak esku ezberdinez idatziak diruditela, letra borobilago eta garabato gehiagokoaz.

(38) Ik. bitez III n.

(39) <n> eta <u>ren berdintasunaz ez dago zertan esanik ez zela bakarrik ordukoa (gogora Gerrak Azkueri bidali *Acto para la Noche-buenaren* kopia, ik. Koldo Mitxelena-ren «Miscelánea Filológica Vasca»); <z> eta <j>ri buruz ik. III.

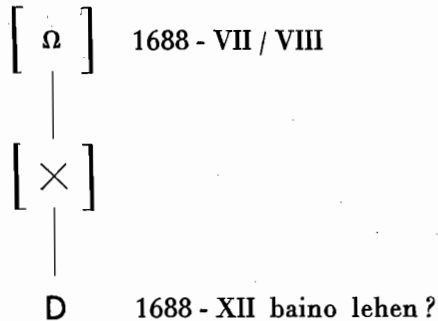
(40) Ahapaldi horiek parean daude habe bakoitzean 4 ahapaldi t'erdi edo bost sartzen bait dira; mantxa horiek askoz ugariagoak dira gaztelarazko testuan.

(41) Oso bestela gertatzen da aurki argitarako dudana XVII.mendean ekialleko bizk.z idatzitako bulda batekin.

(42) Aldaketez ik. aurrerago.

caya⁴³ contra Guipuz[co]a sobre la vena y la tiene el sr. Don Ju[an] Bau[tis]ta de Ybazeta». BBetako eta «Respuesta»ko eskuak ezberdinak dira, ene aburuz, eta ezin baieztatu dezaket D J.B.Ibazetakoak zuen bera ala handik atera besteren bat dugun.

Nolanahi ere hurrengo *stemma* hau proposa daitekela deritzot:

non Ω = orijinala⁴⁴, $X=D$ ateratzeko erabili testua, D =Donostiako Artxibuko kopia, $[\ ]$ =testu galduak.

X eskuidatzia, eta ez inprimatua, bide zen zeren eta: 1) Dren kopiagileak inprimatu batetik kopiatzean egingo ez lituzkeen moduko hutsak eta egitera ausartuko ez litzatekeen aldaketak egin ditu: cf. 4g *echizadua*, 7b *chinchurrac* eta *dezu* (ik.III.19e); 2) Ia zalantzarik gabe X bertso lerro luzeetan idatzirik zegoen eta ez laburretan D bezala. Har ditagun 7b-c lerroak; Dn dauden legez (*Guipuzcoar[ra]i beren chinchurrac / sarri gorde deuste*) BBetako pasarterik ilunena dugu. Zati horri dagokion oharrean azaldu bezala *chinchurrac* c-n behar du joan, eta ez d-n, horrela lor bait daiteke soilik i) 7b hipermetrikoa eta ii) 7c hipometrikoa ez izatea⁴⁵, iii)

(43) Murugarrenen *Viscuya* inprenta hutsa da seguruenik.

(44) Hots, «todo aquel que alguien escribe directamente dictándose a sí mismo» (A. Blecua, *aip. lib.* 17). Orijinal hortaz ik. aurrerago. Blecuaeren liburura bidaltzen dut *duplografia*, *haplografia* eta antzeko hitz tekniko solteen definiziorako.

(45) Arazo bera 13c-d eta 21c-d-n, Oraingo honetan ez dut metrikarekin sartzetik azterketa sakon batek urrutiegi bait ninderamake. Hala ere, b-k % 76 bat kasutan 7 silaba ditu eta soilik behin (27 *Oropesari mesedea*, izen propio batek bortxaturik) 9; c-k, aldiz, soilik behin ditu 7, 34 bider 8 eta 3tan 9, baina inoiz ere ez 6, kopian bezala. Oro har, eta salbuespen ugarirekin, 7a-7a-8x-7a-8x-7a-7a (a = puntua, x = solte) da bertsoon eskema metrikoa.

7b-k (*berea irakurriz*) puntu egitea, behar bezala, 7a-rekin. Honek X-en *Guipuzcoar[ra]i berea chinchurrac sarri gorde deuste*, dena segituan, idatzia zihola eta gero D-rako kopiagileak gaizki zatitu zuela, lerro laburragotan, adierazten du, ene ustez.

Eskuizkribuetan ugari dira lerro luzeetan idatzi bertsoak ⁴⁶; ares-tian argitaratu XVIII. mendeko hiru testu baino ez aipatzearren gogora Barrutia, Peñaflorida eta 1716ko bertso batzuen zatiok:

*Ondo izateco vear neusquio zancazanac ebagui
Bera dazan oearequin su emon prestuezari.*

(*Acto para la Nochebuena* 142-143): ⁴⁷

*Mundua alegre bedi, tristurak utzirik
Iñoiz ekusi ez da onen gau argirik.*

(*Jesusen jaiotzako bersuak* 1.ko ahap.) ⁴⁸

*Yresatt trosac eguitecosatt ecarri diat carisa,
Beti sucaldian orr aza dirudiala Marisa.*

(*Lasarteko 1716ko bertsoak* 8.ahap.) ⁴⁹

X eta Ωren bitartean zenbat testu izan zitezkeen eta horietarik bat edo gehiago ahotik paperera hartua izan daitekeen ezin da esan oraingoz; ez litzateke harritzekoa, ordea, zabalkunde handia izan bait zuen —istiluek iraun zuten bitartean— testuak, Dren etorkia bera lekuko.

---

(46) Erromantzen edizioekin gertatuarekin gonbaratzeko ik. R. Menéndez Pidal *Romancero Hispánico* I 92-105, Espasa-Calpe Madrid, 1953.

(47) *ebagui* eta *emon* zuzendu ditut Latxagaren *ebagui* eta *eman*, hala fotografian argiro ikusteaz gainera horiek bait dira biz.zko formak. Latxagaren edizioako errata guztiak bildu izan ditut ene tesinan (*Thesauruserako*). Esan gabe doa —ez dago obraren hasiera ikustea baizik— *Actoan* badirela lerro laburretan idatziriko bertsoak ere.

(48) Ik. Joseba Andoni Lakarra «XVIII.mendeko zenbait bilantziko berri» ASJU XVI(1982) 106.

(49) Ik. Jose M.ª Satrustegi, «Lasarteko bertso paper zahar bat (1716)», *Iker-2* 571-581. Satrustegik, seguru asko oharkabea, *arratza* aldatzen du (580.or.) gaurko grafian testuingurua argia izateaz at itzulpeneko «que siempre estas en la Cocina» horrek ez bait du duda izipirik uzten.

II.2. Ω -rantz.

«La crítica textual es el arte que tiene como fin presentar un texto depurado en lo posible de todos aquellos elementos extraños al autor» diosku Alberto Blecuak⁵⁰. Gure kasuan D baino gordetzen ez dugunez gero, bertan oinarritu beharra dugu (barneko kritika batez) Ω -tik ahalik eta hurbilenik egon daitekeen testua ezartzeko.

Emendatio ope ingeniirako erabili ditudan irizpideak ohizkoak dira eta A. Blecuaren liburu bikainetik⁵⁷ hitzez hitz aldatuaz ematen ditut hemen: a) *lectio difficiliorra*; b) *usus scribendia*, egilearen eta garaiko idaztankera, alegia; c) *conformatio textusa*, hots testuingurua; d) *res metrica*⁵².

(a), (c) eta (d)k iruzkin berezirik behar ez duten arren (b) garrantzitsua eta azaldu beharra da hortan oinarritu bait naiz Dren forma gipuzkoartuak berbizkaieratzeko. Ene ustez, Dren kopiagilearen gipuzkoartzea ezinukatuzkoa da: cf. D 2a *zerutic*, 3e *obedecitu*, 20c *suceditu*, 4e *badaqui*, 6a, 9e *nere*, 14f, 33c *guere*, 6f *berrian*, 8b *jabea*, 10e *musugorac*, 13a *ceban*, 19e *dezu*, 10g, *desu*, 30d *Goarnicio*, 32g *legaz*⁵³.

Euskalki aldaketa hori gehienetan oharkabean egin zen, froga garbiak bait daude bere lanean aurrera zihoan neurrian, biz.zko formez ohartuaz, etorkizko eran mantentzen ahalegindu zela kopiagilea; gorago aipatu pasarteen alboan beste hauek ere bait ditugu Dn: 14f *parteti* (eta 3e *ezagaiti*, 3g, 33e, 36g *agaiti*, 32c *zegaiti*), 28c *permittedu*, 36d *conseguidu*, 37b *aduertidu* (eta *-adu* 4g, 8d, 13d 18e, 34a, 36f, 36g, 37f eta 37g-n), 1g *baqui*, 21c *bira*, 15g, 35a *geurea*, 15f *gueure*, 30a *jaubea*, 18e *eban*, 38e *dozu*, 10g *espadosu*, 22d, 35c *dozun*, 19c *ocasinoe* (eta 11f *dinoe*, 13g *dino*, etab.).

Ez deritzot beharrezko kopiako hutsen zerrenda eta tipologia luzeegirik egiteari arruntak izateaz gainera *Irakurketazko Oha-*

(50) *aip.lib*.18. Cf. «The business of textual criticism is to produce a texte as close as possible to the original» (Paul Maas, *Textual criticism*, Oxford University Press 1958 1.ko or.; alemanezko orijinala 1927koa da).

(51) *aip.lana* 124.or.

(52) Hontaz ik. aurreko atalean eta III 22f, 24b, 24d etab.

(53) Teorian ditekena da X-en edo aurreragoko testuren batean aldaketok jadanik ematea, baina horrela balitz aldaketak askozaz handiagoak, ia antzeman ezinak, izango bide ziren gordetzen den kopian, Kopiagileak *Lectio faciliorrera* eta formak bateratzera emanak bait dira.

rretan (III.atala) xeheki emanak aurki bait daitezke⁵⁴. Irakurleek eta ikertzaileek eskubidea dute beti datu guztietaz jabetzeko eta, argitaratzailearen iritziekin ados ez baletoz, beste bide batetik jotzeko; horregatik argiro bereizi nahi izan ditut *irakurketak* (Murugarreneak edo neureak) eta *proposamenak* (Mitzelenarenak zein neureak); halaber, proposamen nahiz irakurketen segurantza nahiz zalantzakor-tasunak agerriki ezagutzen direla uste dut.

«As a result of this *examinatio* we discover that the tradition is either (1) the best conceivable, or (2) as good as other conceivable traditions, or (3) worse than another conceivable tradition but at all events tolerable, or (4) intolerable. In the first of these four cases we must look on the tradition as original, in the last as corrupt; in the other two cases we may, or must, hesitate».

diosku Paul Maasek bere testu-kritikazko liburu ezagunean⁵⁵. Ez da erraz, ordea, inongo barne zimikorik gabe irakurketa bat lau maila horietarik batean sailkatzea, eta baliteke behin baino gehiagotan huts egitea. Alabaina, Continik esan legez⁵⁶, edizio bat ez da lan hipotesi bat edota, erantsiko nioke elkarrizketa filologiko baterako deia baizik; lana, elkarrizketa (eta eztabaida) beharrezko bait ditugu hurrengo edizioak hobeki atera daitezen⁵⁷ eta, azken finean, filologiako ikasketak aitzina.

«...dizen los sabios que toda lección se deve leer diez vezes primero que se diga que se leyó; que «se leyó» se dize, y no que se entienda». (Ferrarako Bibliaren hitzaurrean)⁵⁸.

---

(54) Nik erantsia kako /[]/ artean doa; puntuaketa eta hitz banaketa ere nireak dira, noski, eta gaurko erara moldatuak daude. Bertso-lerro laburretan ematen dut testua ez bait dazagut zehazki Ωren egitura (3 lerro luze eta labur bat, azkena, ahapaldiko?).

(55) *aip.lana* 10.or.

(56) *apud* Alberto Bleucia, *La transmisión textual de «El Conde Lucanor»*, Universidad Autónoma de Barcelona 1982, 126.or.

(57) *Egiak katolikak* edota *Euskal Herri maiteari* bezalakoak —izenburuak baino ez aipatzearren— errepika ez ditzagun.

(58) *apud* A. Bleucia, *Manual...* 9.or.

II.3. *Testua.*

1. Altiezeza zeugaiti,
zenbat calte munduari!
Besa berac nola jacan
leen da guero etorri;
ytaun bequio espabere
egun Guipuzcoari,
esango dau zerren baqui.
2. Zeruti gaiten assi,
Luzbelegan zan ecussi,
azartu zan essatera
«yzango naç goiti».
Barriz Guipuzcoari
enzun deusagu sarri
gareala beiti.
3. Aitac nola Ycarori
Aranburu onei
conseju ei eusten emon
«es ygon altuegui».
Obedecidu ezagaiti
alango gurasoari,
agaiti dira jaussi.
4. Contu onetan pensacen nago
dala culpante Marruco
caue de pala etorri jat
versoan azartuteco;
nola baqui Marrucoc jaiten
soñua chito dulcero,
zenduzan echizaduco.
5. Imposible da bestela
ain laster mosquetera,
noisbait Moretec dinoan legues
egon zara azera.
Cec ecarri çaitu orain
decretoa eguitera,
bay Vizcaya yltera?

6. Gauza au ne[u]re yrichian
fundaetan da inbidian
zerren garean ezagunac
gu erreinu gustian
preuilegiaduac gara
Gastela zar da barrian,
ez Guipuzcoaco errian.

7. Valladilico salea
Guipuzcoar[ra]i berea
chinchurrac sarri gorde deuste
honrrea eta vizicea
ezaguzen espadaue
alango mesedea
asse vay vanidadea.

8. Ydiacaizco semea,
Ynsaustico ja[u]bea,
zeure pausoac estitues
estimadu sobrea:
insaurrac dacusela
tratamentu deunguea
emon oy dau frutea.

9. Orra gure pagua
gal di[di]la mairua
Cain nolan quendutera
dator guri burua
yzango esta ne[u]re ustean
ain golpe segurua
espada amenazua.

10. Uste al dosu Viscayan
ain gente biguna dala
nola zeuen alardeen
vildurrac dagoezala;
con todo mosugorac dira
guiçonac emen bere,
espadosu bere uste.

11. Siquiera D[o]n Lope,
 zuec espadaquizu bere,
 disparaetan daquiana da
 arcabuz ta mosquete;
 besteoc ezer estaquigula
 Guipuzcoan ei dinoe,
 zuenzat ori bere obe.
12. Jaunaren prouidencia,
 nola bada andia,
 cabu faltas esta ychico
 Viscayco erria;
 artuteco capaz gara
 gu onen industria,
 guei[a]go ez Prouincia.
13. Ez eban nay çeruac
 gura euquean pobluc
 zuecaz campañara urten
 da prouadu escuac;
 gure buruan ausiteco
 ecarri ei zenduz goruac,
 alan dino foruac.
14. Goruac zuec obeto
 beste armaric baino,
 goruac beti yzango dira
 balaac ta gezi uaño.
 Ercules baño obe dogu
 geure parteti Bulcano
 goruetan a badago.
15. Onetaraco mea
 da gauza importantea,
 agaz baicin ezin ley
 goru[u]aco armaa.
 Estimaduaz ez admiradu
 gueure alango predea,
 bedeinca erri geurea!

16. Zuen coronel Ysassi
ei da soldadu andi,
con todo eztau oraindio
Bilbaon oñic ifini.
Obe dau egoitea
bere erri aldeti
egun, biar didin vizi.
17. Ventaja romanoay
deroesu Ysassi,
guztiaç bildur jatezanac
bildur jacuzan guri.
Gauza andi bat lograzea
intentazen dauena
conta dila azañea.
18. Tolosa aldeco mendia,
zeure aguin orria,
enzutea dot izan zala
guiza eralla andia;
romanoac logradu eban
intentoaren erdia,
beretutea Prouincia.
19. Viscayari eskuerra
ygaro ezan aurrera,
ocasinoe gustietan
yzan da suen broquela,
aurreronçean bearco dozu
Viscayaren defenza,
ezpa juan Errochela.
20. «Poloniaco erregue»
guizon oney dereste
nola sucedidu yaquez
Turcoagaz ainbeste.
Bere moduan Vizcaya
bigunago esta bapere,
espa ecusico daue.

21. Betor ara Arrataue,
ei da chito valiente;
guztiaç ez arren baçuc
bira agaz ombre a ombre.
Milla guizon guichi badira
pigmeoac baguina bere
Bilbaon. Ala[n] ey dinoe.
22. Apasto badau babea
Arabac mortandadea
zuen alde eguin day
dozun anae maitea
beretuteco usteagaz;
armac ta diuis[e]a
aruola-ese parea.
23. Orduña aldeco acha
bego yregui бага,
zuoc ere bazaozque or
gure mearic бага;
Arabac ecarrico dau
Guipuzcoa onestera,
lagun esteyo guerrara.
24. Ze dasadan bestela
araco Beltran: «Cortera,
—zuc esan ei senduen—
Vizcayagaz pleit[e]a»
podoreac artu eta
juaterren cortera.
Ce ebligura errena!
25. Francesac Ondarriuia
beti oy dauca cuticia.
A! Aztu yaçu, Guipuzcoa,
Domingo de Eguia;
goruncean bidaldu yaçun
soldadusco elia,
cabu Echaburu andia.

26. Orduan ere Araua
Moretec dinoan nola
etorteco ezan yzan
francesaren vistara;
joango gara norabuena
zuenzat garitara
baya es armadara.
27. Orain badozu mea,
Oropesari mesedea.
Emon deusu sinistea,
—Andicanoren berbea—
francesari ze zatočan
yditera atea.
Oy ze marauilea!
28. O  e estratajamea
eroateco mea!
Gaizqui permitidu yzan da
es bazuc desterretea
eta Orana lanza banagaz
laurac bidaldutea;
ezan gaiztoa lauea!
29. Vizcayagaz Motricu,
noc euquean sinistu
frances oncia euqueala
belaetari billostu!
Marquinaco erreguearen
leen diite beartu
ce ez ango tratuaren gu.
30. Calebarrengo jaubea,
baita estudiantea,
nun daucazu Durangoren
goarnici[n]o escarguea,
Padre Pedro Geronimoren
barraco chocolatea?
oy ze jentilonbrea!

31. Cec[e]ilgo erurra
ezan eldu Ermura.
Eguno inoc enzun estau
onelango frescurea.
Guztiz oba leuque Heibarrec
burdiña sein da erurra,
baita capa euna negura.
32. Al fin placentinoa,
Lequeitioco astoa,
zegaiti deusazu eguin
ain pasaje gueistoa?
Ez eroan ac gañean
Balan profeta falsua
espa lebaz frescoa.
33. Ez da ona Bergara,
su ohea ezara
geure errico guizonay
ydeteco oyala;
agaiti derichu zuri
«ceñatu ta aygara»
ezpa ychi bay azala.
34. Acauadu yat musea,
ze dasadan sobrea,
goruncecoa ychiteco
ya da denporea:
anae ta ausoari
galdutea lustrea
ezta gure honrrea.
35. San Ignacio geurea
eguizu arren baquea
dozun esquero an da emen
zeure zenipartea;
ez beguiratu eguiteaz
guisonac usseguita
bada ezaguzea.

36. Badaqui[gu] garbatu
bitartecozat zeu artu,
ce esta Guipuzcoa
guganic conseguidu;
aec nola gu [ue]re gara
zugana interesadu,
agaiti patroi nombradu.
37. Ezin daizu ucatu
nolan ascoc aduertidu
zaytuzan eguin bear yacala
Viscayari erregu;
santua bere eztaquidizu
orregaz baliadu,
baya su obstinadu.
38. Paraliticoaren quejea
guizonic es edutea,
nor baliu daucazula
zeuen terquedadea;
urte ascotan zeuec dozu
osasanaren faltea,
Jaunac disula euiltea.

III. IRAKURKETAZKO OHARRAK

1a. Mur. *altinezca*, Mitx. oharkabean) *altinezca*. Esk.an -c- gaizki irakurtzen da tinta mantxagatik.

— *zeugaiti*. Esk., Mur. eta Mitx. *zeugati*; Cf. 3e *ezagaiti*, 3g, 33e, 36g *agaiti*, 32c *zegaiti*.

1c. Mur. *zacan*, Mitx. *j-*; ez da <j>ren aldaera grafiko bitxi bat baizik, txapel handiarekin. Cf. 30a.

1g. Oharkabean lerro hau ez da agertzen Mur.en edizioan; Mitx. (221.or.) konturatu zen hontaz: «lehenbiziko ahapaldiak [Mur.en edizioan] oso eta bete dirudi zentzuaren aldetik: besteen aldamenean, ordea, lerro bat (azkena edo azken-hurrena) falta bide zaio».

2a. *Zeruti*. Esk., Mur. eta Mitx. -*tic*; haatik -c hori kopiagilearen eraskina bide da. Cf. *Hizkuntzazko oharrak* (IV) 14f.

2c. Mur. *azartaran*, Mitx. (Esk.arekin) *azartu zan*.

2d. Esk. eta Mur. *nac*, Mitx. *ygongo noc*; azken honek «daki-gunez, *igon* iragankorra da bizkaierazko lehen testuez gero. Ez ote daiteke *nak* (= *naiz*) giputz modura? dio. Ene ustez *yzango* segurua da grafiaz eta bertso egituraz (cf. 2g *gareala*) ez soilik Esk.rako baina baita orijinalerako ere; Esk.ko *nac*, aldiz, kopiagilearen hutsa bide da. Bi zuzenketa modu izan daitezke, 1) *noc* irakurri Mitx.rekin, 2) *naç* irakurri, —a— mantenduaz eta *c*-ren marratxoa ahaztu dela suposatuz (cf. 25c-e). Bigarren hau hobetsi dut bestea bezain zilegi izateaz gain, testuan hikako forma bat ere agertzen ez delako.

3a. Esk. eta Mur. *yçacori*, Mitx. *Ycarori*; zuzenketa segurua da tradizio klasikoaz at, giputzaren erdal erantzunean ere Ikaro aipatzen bait da besteen arrokeria zapuzteko, Mitx.k (221) esan bezala.

3b. Esk. eta Mur. *onei*, Mitx. *oneri* baina «dudan ipini dut *oneri*» (221) gehituaz. Cf. 20b *oney*. Bertsoaren ertzean «Don Miguel de Aramburu fue el escribano a quien se le encargó la [depen]dençia de la [v]ena, estando de partida para Madrid, al negocio de su hermano, el almirante» ik. IV.

3c. Mur. *conseyu*, Mitx. —j—. Cf. 1c.

— *eusten*. Mur. *custe(a)n*, Mitx. *eusten*. Esk.an *a* edo *e* borratu bat *e* eta *n* bitartean.

3d. Mur., Mitx. *es*.

3e. Esk., Mur. eta Mitx. *obedecitu*; *-du* ezarri dut *-tu* kopiagilearen aldaketa dela pentsatuaz. Ik. 20c.

4a. Mur. *contr*, Mitx. *contu*:

Mitx. *pensaçen*, Mur., Esk. —*c*—.

4c. *Jat*: Mur. *zat*, Mitx. *jat*. Cf. 1c, 4d, 4e.

4d. Mur. *ayartuteco*, Mitx. *az-*.

4e. Mur., Mitx. *Marruecoc*.

— Mur. *zaiten*, Mitx. *j-*

— *baqui*. Esk., Mur. eta Mitx. *badaqui* baina lerroa hipermetrikoa izateaz at cf. 1g *baqui* eta hizkuntz eraskinean lerro horri jarri oharra.

4g. Mur. *echizadua*, Mitx. *-uco*; Esk.an *-a* ematen du. Segurki kopiagileak aurreko testu baten *-co>a* bihurtu zuen *c*-ren bi puntak *o*-ri lotuaz eta hau guztiz itxi gabe utziaz.

5. Ahapaldi hau 6.a da Mitx.rentzat, eta 5.a nire 6.a.

5c. Mur. *dibar(?)*, Mitx. *dinoan*; Esk.an *dioan*, *oa*-ren gainean *c* ahoz gora bezalako *n*-tzat hartu dudan marra bat.

6a. *ne[u]re*. Ik. IV.

6b. Mur. *fundartan*, Mitx. *fundaetan*. Ez dago *fundaitan*, *fundaytan* «edo antzeko zerbait» (Mitx. 222) suposatu beharrik —*e*— argi ikusten bait da.

— Mur. *vinbidian*, Mitx. *ymb-*. Baina *v-* edo *y-* horiek 6.a-ko *y*-ri dagozkion beheko puntatxoak baino ez dira.

6f. Esk., Mur. eta Mitx. *berrian*. Alabaina —*a*— segurua da (cf. 2e *barriz*) orijinalerako bizkaitarrek egina izaki; 6g *errian* ez da oztopo puntua *-ian* bait da. Errazena kopiagilearen gipuzkoartzea suposatzea bada ere (ik. gorago II.2) <*a*> → <*er*> aldaketak ez dira ezinezkoak ez gutxiago ere; cf. Mikoleta *Modo breve* (Fitaren ed.) «sacar, *aterra*».

7b-c. Esk., Mur. *Guipuzcoari beren chinchurrac*, Mitx. *Guipuzcoari...ea*. Zalantzarik gabe hau da testuko pasarterik ilunena; «zer da *beren* eta zer da, batipat, *chinchurrac*? Nolazpait ere, *-ea* (baina *chinchurrea!*) eskatzen du lehen lerroak, eta bat bakarra da, besteak beste, *deuste* baldin bada nagusi» dio Mitx.k (222.or.). Nik ere *-ea* puntua mantendu behar dela deritzot Mitx.ekin, baina horretarako *beren berea* bihurtuaz; *chinchurrac* ez dagokio 7b.ri baina 7c.ri ener ustez, lerro honetara igaroaz hitz hori, neurria asko hobetzen bait da 6tik 9 silabatara igoaz. Ez deritzot batere arraroa edo ezezaguna denik lerro baten lehen hitza aurrekoaren azkenaz izatea, batez ere horrek puntu egiten ez badu, hemen bezala. Gainera baliteke orijinalan edota azken kopia egitean erabilitako testuan, bertso zatikatzerik ez izatea ere edota lerro luzeagotan ezarriak egotea (ik. II).

Beraz, *Guipuzcoar[ra]i* (aditzak *haiei* dagokion datibo marka bait du) *berea/ chinchurrac sarri gorde deuste* genuke. *Chinchurrac*-i buruz cf. *Diccionario Trilingüe cintzurra*, *chinchurra* «nuez de la garganta» (eraskinean *gorgolla*), eta Arakistain 605 *chinchurra* «garganta».

7g. Mur. *asae*, Mitx. *asse*. Esk.an *as.e* argiak dira; 3. letra ez dago argi 7f-ko *-g-a* gainjarria bait dago.

8b. *ja[u]bea*. Cf. 30a *jaubea*; 2. honetan kopiagileak orijinala mantendu du. Cf. 20 c-n *zerutic*-i buruzko oharra.

8.g. Mur. *emon (?) vidan frutua*, Mitx. *emon oydau frutea*, Esk. *frutua* baina *-ea* zuzendu dut puntuagatik Mitx.rekin. Ertzean: «Don Antonio de Ydiaquez, embiado después al mismo negocio, a Madrid».

9a. *ne[u]re*. Ik. IV.

9b. *didila*. Mur. eta Mitx.k Esk.ko *dila* mantentzen dute baina badirudi haplografia bat izan dela, hau bait dugu 7 silabatik beherako 2. bertso-lerro bakarreko ahapaldia. Cf. 17g *dila* baina 16g *didin*.

9c. Mur., Mitx. *nola*.

10a. *dosu*. Esk., Mur. eta Mitx. *de*- Ik. 19e.

10b. Mur. *bigana*.

10c. Esk., Mur. *zeueyen*, Mitx.k *zeuroen* zuzentzen du. Ene ustez, *zeue+ue+n* duplografia bat dugu, *-ue*-ren errepikapenarekin eta <u> → <y> rekin.

10e. *mosugorac*. Esk. *mu*-; aldaketaz ik. Mitx.ren aipamena IVean.

11b. Esk, Mur. *espadaguzu*, Mitx. *espadaquizu* zuzentzen du.

11d. Esk., Mur. eta Mitx. *arcabuza* baina gramatikaren aldetik ez eze neurriarenetik ere sobran dago *-a* hori 38 kasutatik d lerroak 33tan 7 silaba bait ditu, 3tan 6 eta soilik 27. eta 28. ahapaldietan 8.

11e. Mur., Mitx. *ecer*.

11f. Mur. *dinoe(la?)* baina eraskin hori ez da beharrezko ez zilegi ere 11g-ko *obe* bait du puntukide.

Ertzean: «Don Lope de Andonegui, sargento mayor».

12b. Mur. *ardia*, agian errataz.

12c. Mur., Mitx. *estu* baina hori ezinezkoa da.

12e. Mur., Mitx. *capas*.

12f. Mur. *one(a)n*. Esk.an zerbait ezabatua dago *e* eta *n*-ren artean.

13. Bertso hau 14.a da Mitx.ren edizioan, eta alderantziz.

13a. Esk., Mur., Mitx. *ceban*. Aldaketaren arrazoiaz ik. hizkuntz iruzkina.

13c-d. Esk., Mur. eta Mitx. *zuecaz campañara urtenda/prouadu escuac*. Alabaina neurriak *da* 13d-n joatea eskatzen du, 8 eta 7 silaba izan ditzaten behar bezala eta ez 9 eta 6. Kopiagilearen beste huts berdin batez cf. 7c eta 21 c-d.

— Mur. *provad(u)*, baina *-u* segurua da.

14b. Ik. IV.

14d. Mur. *bala aceta germano*, Mitx. *balaac eta ...ano*. Esk.an *balaac eta ge* garbi dago; gero, Mur.en edizioarekin gonbaratuaz, <r> = <z>, <m> = <iu> eta <n> = <ñ> aldaketa ezin errazagoak genituzke; bestalde, *uaño* irakurtzea zilegi zela ikusteko 14b *baino* rekiko potoa gora behera, gonbara bedi Etxepareren hurrengo zati honekin: I.376. *Zeruia ezta ebiliren hantik harat iagoitik/iguzkia egonen da orienten geldirik/ilhargia okzidenten begiz begi iarririk; / egun honek irauen du eben eta iagoitik,/ alabana ez izanen heben gauza bizirik*. Altunak dioen bezala «honelako poto di-relakoak baditu gehiago ere gure poetak: ikus I, 6-8 (*gaberic*), I, 129-133 (*beqhatu*). Errima kontuan ez da oso zorrotza, ezta bertso-

riak ere komunzki» (P. Altuna *Linguae Vasconium Primitiae (edizio kritikoa)* Bilbo 1980, 70.or.). BBotarik ilkigabe baditugu proposatuaren tamainako potoak: 23b-d *bego yregui baga*, / *zuoc ere bazozque or* / *gure mearic baga*; 31a cf. *ec[e]ilgo erurra* / ...*burdiña sein da erurra*; *ta* aldatu dut *eta* soilik vokale ondoren (7d, 24e) edo lerro hasieran bait *do*; 22f-n kontsonante ondoren *do* baina han ere neurri okerrak kopiagilearen aldaketa salatzen du.

14e. Mur.k (Esk.arekin) *Erculos*; *-es* zuzendu dut Mitx.rekin.

— Mur., Mitx. *cogu* baina honek iruzkinean «aldabeharra iruditzen zait orain: *obe* (zein *oba*) *dogu* egokiago genuke» dio. Esk.an goitik beherako palua nabarmena da nahiz *eta c*-ren tinta sendoagoa izan.

14g. Mitx.k *oba dago*, baina ez da aldaketa horren beharrik.

15c. Mitx.k *baicin* aldatu du Esk. eta Mur.en *baicen*; nik zegoen zegoenean mantendu dut, *baxen* edo *baizen* forma arruntagoak izan arren *baizinek* ez bait dirudi ezinezko. Cf. Mikoleta *baxin* I. Sarasola «Contribución...» 199-33).

15d. Mitx.ren proposamena («Ad experiendub» 225) nirea eginaz *goru* <u>*aco* irakurri dut Esk. eta Mur.en *goruaco*.

15e. *-u* aldatu dut Mitx.rekin Esk. eta Mur.en *admirada*, baina ez naiz asebeta gelditzen hala ere lerro honekin.

15f. Mur. eta Mitx. *ge-* baina *gue-* argi dago Esk.an.

15g. Esk. eta Mur. *bedenica*; Mitx.rekin *bedeinca* aldatu dut forma hura ezinezkoa bait zen. Beraz *-in* > *-ni* grafikoa genuke *-i*-ren puntuaren aldaketa soil batekin.

16c. Mur. *conbodo*, Mitx. *con todo*. Cf. 10e.

16d. Mur., Mitx. *onic*, baina *ñ*ren txapeltxo nabarmena da.

16g. Mur. *biar(n)*. Testuingurutik *-r* baino ez da zilegi, jakina, testuaren arabera *-n* errazago bada ere.

Ertzean: «Don Domingo de Ysasi, coronel de Guipuzcoa».

17d. Mur. *bildua*, Mitx. *-r*. Esk. id; Mur.en *zacuzan-i* buruz ik. gorago 1c.

17g. Esk. eta Mur. *dala*, Mitx.k *dayla* proposatzen du baina *dila* zuzenago eta errazago iruditzen zait, cf. 9b *dila*, 16g *didin*.

18. Bertso hau eta 19.a alderantzizko ordenan agertzen dira Mitx.en edizioan. Lehen 13.a eta 14.a bezala.

18b. Esk. eta Mur. *aguni*, Mitx.rekin *aguin* zuzendu dut; beste *in=ni* baterako ik. 14d, 15g, 22c.

19a. Mur. eta Mitx. *Viz-* baina Esk.n *Vis-*.

— *esquerra*. Mur. *esquerz(r)a*. Azken bigarren letrak *z* badirudi ere hobe iruditzen zait Mitx.rekin *r* irakurtzea.

19c. Mur. *ocasino(?)e*, Mitx. *ocasinoe*. Esk.an *o* tinta mantxaz estalirik dago.

19e. Mur. *aurrerorçean*. Esk.an bai *r* bai *n* irakur daiteke baina testuinguruak *n* hobestera narama Mitx.k egin bezala.

— *dozu*. Esk. *dezu*, Mur. *dera*, Mitx.k *deue* proposatzen du; 10a-n bezala *de-* kopiagilearen aldaketa da, cf. *do-* 10g, 22d, 35c, 38e eta 27a (azken honetan Esk. *baduzu* errataz, ez zuzenketaz).

19f. Mitx.k, errataz?, *defensea* aldatzen du baina testua dagoen dagoenean hobeki dirudi *-ako* puntua aski bait da; cf. *-i* 16 eta 17. ahapaldietan eta 19.eko beste lerroak.

20a. Esk. eta Mur. *erreguea* baina *erregue* zuzendu dut Mitx.-rekin *-e* bait da puntua.

20b. Esk. eta Mur. *careste*, Mitx. *...te*; ene ustez *dereste* (*deriste?*) behar du testuinguruaren arabera.

20c. Mur.k (Esk.arekin) *suceditu*; Mitx.rekin *-du* ezarri dut kopiagilearen gipuzkoartze hau.

— *yaquez*. Mur. *yaquaz*, Mitx. *jaquaz*. Azken-hurrengo letra ez da erraza (*a* zein *e*) baina testuingurutik (*oney*) e hobetsi dut.

21c. Esk. eta Mur. *baçue*; Mitx.rekin *-c* zuzendu dut.

21c-d. *bira*. Esk.an *c*-n agertzen den arren *d*-n jarri dut honela ematen bait du neurria. Arazo beraz cf. 13c, 7c.

21g. Mur. *diroe*. Esk.an *r* zein *n* izan daiteke; Mitx.rekin *n* irakurri dut besterik ez bait litzateke zilegi.

Ertzean: «Don Francisco de Arratave».

22b. Mur. *mortandadoa*; Esk.an *e* zein *o* izan daiteke. Mitx.k legez *e* jarri dut ***mortandadoa* gramatikaz ezinezkoa izateaz gainera *-ea* eskatzen bait du puntuak.

22c. Esk. eta Mur. *eguni*, Mitx.k *eguin* zuzentzen du. Huts honen adibide gehiagotarako ik. 18b.

22f. Esk. eta Mur. *divisa*; Mitx.rekin *divis[e]a* zuzendu dut puntuagatik.

— *tari* buruz ik. 14d.

22g. Mur. *es oparea*, Mitx. *opazea*; *ese* (= *etse*) zuzendu dut dagoenean ezer ez bait du esan nahi eta *arbola* [eta] *etse parea* Bizkaiko armarriaren aipamena izan bait daiteke. Cf 14e eta oharra.

Ertzean: «...a la unión de Guipúzcoa con Alava... es la pendencia de la ve[na] como primº... la peña de Orduña, di...ma abajo». Ezin hobetu izan dut Mur.en irakurketa hau.

23a. Esk. *Ordiña*, Mur. *Ordizia*(?); Mitx.rekin *Orduña* zuzendu dut, aipamenek eta historiak horrela eskatzen bait dute.

23b. Mur. *paga*, Mitx.k Esk.arekin *baga*.

23c. Mur. *bascaozqueoc(z)*, Mitx. *baçaozque or*, Esk. *baza-*.

23f. Mur.k Esk.arekin *onestara*; Mitx.k *onetara* aldatu du baina ez genuke espero ***Guipuzcoa onetara* bizkaitar baten luman. Hobeiki dirudi *onestera* irakurtzea; hots, Arabak Gipuzkoa baketu eta Bizkaia maitatzera ekarriko duela, bere gerla asmoetarik atzeraraziz.

24b. Esk. eta Mur. *Cortes*; Mitx.k *cortea* zuzendu du baina «aski oker zuzenduak daude: itxuratxartuak hobe. *Cortea*?» erantsiaz (op. cit. 230). *Corteari* ez diot loturarik antzematen eta horregatik nire proposamena; hortik letorkeen potoaz (24f *cortera*) cf. 14d.

24c. Mur. *zue asaioei*(?), Mitx. *suc assi ei*. Esk.an *Zue esan ei senduen* irakurtzen dut; ez dakit *senduen* hori orijinalean horrela ala *-an* izango ote zen.

24d. Mur. *Vizcayar* haplografiaz eta *-z=-r*; Mitx.k azken huts hau zuzentzen du (*Vizcayaz*).

— *pleit[e]a* jarri dut Mitx.rekin; berak esan bezala *pleituak* poto egingo luke.

24f. Mur. *jauterren*; Mitx.k *jua-* zuzentzen du Esk.arekin.

Ertzean: «Juan Beltran del Puerto, cojo en... Madrid sobre la...».

25b. Mitx.k testuan *ey* aldatu du Mur. eta Esk.aren *oy* «berdintsu litzateke *oy dauca*» badio ere 232.orrian.

— Mur. *custicia*, Mitx.k *cuticia* zuzentzen du Esk.arekin.

25c-e. Mur. *artu yacu*, Mitx...*tu jacu*. Esk. zaharretako *r=z* berdintasunaz aritu naiz jadanik II.2.ean; lekuko gehiago behar duenak ik. beza Fitaren Mikoletaren edizioko *ozayn*, *içato*, *oguigarteia*, *vaque-oroa* (sv. agora, ahogar, comadreja, pacifico). Ç-ren isatsa ahaztea ere ez zen batere arraroa nahiz eta inoiz —hemen bezala— esanahia zeharo aldatu; ahapaldi honetatik atera gabe dugu argi egiten digun 25e *bidaldu yacun* (Mur. *hid-*) (eta ik. 2d-ko *nac=naç* ere agian), non /*jatzun*/ behar duen, hots *zuei*, bizkaitarra bait da mintzo eta bizkaitarrak izan bait ziren, dirudienez, gipuzkoarrei laguntzera bidaliak, nahiz eta (cf. «Respuesta...» VIII) gipuzkoarrek ez gehiegi estimatu laguntza hori. Bestalde Egiak, beste «txit argidotar»ren batek adinako osperik egun gorde ez arren, ez bide zen oraindik ahantzia (A. Arejitak argitaratu «Canción Vizcayna»ko Alzolaren goraipamen agian sutsu bezain interesatuek inongo oinarririk bazuten bederen) XVII. mendearen bukaerarako Bizkaia aldean; bai, ordea, edo hori aurpegiratu nahi die behintzat egileak probintziano eskergaiztokoei, Gipuzkoan.

25g. Mur. *Echabioru(?)*, Mitx.k *Echaburu* zuzentzen du eta horrela behar ere, cf. «Respuesta...» VIII «...socorro que vino de Viscaya, cuyo cabez° Echaburu...».

26. Mitx.k ahapaldi hau eta hurrengoa alderantzizko ordenan dakartza.

26g. Mitx. *ez*, Mur.ek Esk.arekin *es*.

27a. Esk. eta Mur.ek *baduzu*, Mitx.rekin *badozu* zuzendu dut.

27c. Esk., Mur. eta Mitx.k *deusa*; *-u* aldatu dut *zuei* (Araba eta Gipuzkoari) bait dagokio *badozu* bezala; *-u=-a* nahasketa gehiagotarako ik. 19e.

27e. Esk. *zezatocan*, Mur. *zecatocan*, Mitx. *zeçatoçan*; ç-k sortu arazo gehiagotarako ik. 25c-e.

28a. *estratajamea* mantendu dut Esk. eta Mur.ekin; Mitx.k *-emea* aldatu du.

28d. *bazuc desterreteia* zuzendu dut Esk., Mur. eta Mitx.ren kontra, cf. 21c *baçuc* eta Azkue sv eta *passim -adu / -eta-rako*.

28e. Mur. *orana lanza(?)*, Mitx. *orain lanza*. Irakurketa zuzena Mur.ena da baina O- handiarekin, hots *Orana. Lanzarena* egilearen asmaketa izan bide ditekeen arren, Orana bidaltzea —gero Fuerte-venturara bezala— ez zen zigor ezezaguna.

28f. Mur. *bidaltatea*; Mitx.rekin *bidaldutea* zuzendu dut; <t> = <d> eta <u> = <a> ezagunak genituzke, beraz.

28g. Mur.ek Esk.arekin *lanea*; Mitx.k *lancea* proposatzen du. Errazagoa iruditu zait *lauea*, *n=u*-rekin eta letra eransketarik gabe.

Ertzean: «Abla de los quatro diputados que fueron a Madrid».

29c. Mur. *eugueala*, Mitx.k -q- Esk.arekin.

29d. Mur. *billortu*, Mitx.k Esk.arekin *billostu*.

29f. Esk., Mur. eta Mitx.k *len*; *leen* jarri dut (cf.1d *leen*) hori bait da lerroa laburregi gerta ez dedin ezagutzen dudana aterabide bakarra. Proposatzen dudana zuzenketa honi bi oztopo jar dakizkioke gutxienez: 1) Mitx.k (*FHV* 495-496) ikusi duenez vokale bikoitzak Mogelek bederen silaba bakartzat hartzen zituela; 2) Gutxiegi dakigula metrika zaharraz oro har, eta bertso hauenaz zehatzago, aldaketak egitera ausartzeko. Dena den Mitx.k berak (ibidem) eta B. Urgellek aurki argitarako den Alzolarek «Canción Vizcayna»n buruzko lan batetan *zoor-i* buruz esan bezala ba zen Mogenaren kontrako joerarik; bestalde, bertso hauetako 6. lerroek gehienbat 7 silaba izan ohi dute (ik. 45.oharra) eta gainerako kasu guztietan beti 7 baino gehiago. Inoiz ere ez 6, ordea.

— *diite*. Esk. eta Mur. *deite*; Mitx.k *daite* zuzentzen du. Hobe deritzot (cf. 16g. *didin*, 9b, 17g *dila*) orijinalean -ii- zela suposatze-ari eta gero gaineko txapeltxo soilik bietarik batena zela pentsatuz -ei- bihurtu zutela pentsatu.

30. Mitx.k 31-30 ordenan dakartza.

30a. Mur. *zaubea*, cf. 1c.

30c. Mur. *Durangobaren*, Mitx.k *Durango baxen* proposatzen du. Esk.an *Durangoren* argi irakurtzen da; ez horrenbeste gainean *o* eta *r*-ren artean lerro gainean gero jarri den -*ha*- edo -*na*-. Ez dut testuan sartu zentzua ez bait zuen ezer hobetzen eta bai, aldiz, neurria apurtzen.

30d. *Goarnici[n]*o aldatu dut Esk., Mur. eta Mitx.ren *goarnicio*, orijinalean hala ekarri behar bait zuen; neurriak lehengoan irauten du aldaketa gora behera.

— *escarguea*. Honela irakurri dut Mitx.rekin; Mur.ek *ezarguea* dakar. Esk.ak batari zein besteri eman diezaioke amore baina soilik lehenak du zentzua.

30f. *barraco* irakurri dut; Mur. eta Mitx.k *banaco*. Hemen Esk.tik nahiz bata nahiz bestea atera daiteke baina *barracok* zentzu hobea ematen duela uste dut. Mitx.k berak «Eta *banaco chocolate* hori?» galdetzen du 233.orrian.

31a. Mur. eta Mitx.k *ezurra*; haatik 2., 4. eta 5. letrak berdintsuak dira alde batetik eta bestetik *ezurra e*-rekin ezinezkoa da bizkaieraz (konturatu zen honekin Mitx. baina bere lana jadanik kaleratzeaz izaki ez zuen zuzentzerik izan; berak ahoz adierazia). Beraz, *frescura* eta *negurarekin* ongi datorren *erurra* genuke. Cf. MI *erurra* «nieve».

31c. Mur. *enzurestea*, Mitx.k Esk.arekin *enzunestau*. Esk.an iluna dago azken bigarren letra eta hortik. (gehi $r=n$, $a=u$) Mur.en irakurketa.

31d. Esk. eta Mur. *frescurea*; Mitx.k *frescura* ezarri du «puntuak beharturik, *frescurea*-ren orde. Gramatikak, ordea, puntua beste aldetik badabil ere, *-urea* eskatuko eta are aginduko luke. Ala ez?» (Mitx. 233). Alabaina *-ea* mantendu dut (neurrirako silaba bakartzat zenbatuaz) ez bait dakit gipuzkoar kopiagileak nola asma zezakeen *lectio difficilior* hori (bere joera guztiz bestelakoa izanik gainera) nahiz eta horrela puntua okertu. Ez dakit arazo honekin zerikusirik dukeen Esk. 38f *osasurearen* horrek.

31e. Mur. *lengue*, Mitx.k Esk.arekin *leuque*.

31f. Esk. *burdiña*, Mur. *hurdina* (*hurdizia?*), Mitx.k *burdina*.

— *erurra*, ik. 31a.

31g. «Azkeneko lerroa ilun baino ilunago agertzen zait. Kapak neguan eraman ohi dira udan baino areago. Halaz guztiz, ez dira, dakidanez, ehunez egiten, oihalez baizik. Agian *baita* da lerro horretan hitz gertu eta segur bakarra» dio Mitx.k (233.or). Haatik Esk.an irakurketa argia da; dena den ez bide litzateke ezinezkoa *uana* proposatzea *Eibartarrek* sujeto ezabatu batekin.

32c. Mur.ek (agian errataz) *densazu*, Mitx.k *-eu* zuzentzen du.

32f. Mur.ek Esk.arekin *falsua*; Mitx.k *falsoa*. *-ua* mantendu dut ustez hemen kopiagileak orijinalaren markaren bat aldatu gabe utzi zuela (*lectio facilliorra* lerro guztietan *-oa* egitea genuke). Bestalde,

-oa/-ua puntuak ez dira ezezagunak; ez dut uste orain, adibidez, ezer zuzendu behar denik, ene edizioan egin bezala, Barrutiaren Actoaren 55. lerroan, nahiz eta *espossea / causia* gertatu. Cf. 63-64 *xuatia / egotea*, 234-235 *obia / eracustea*, 336-337 *gureac / aisiac*, 190-191 *munducua / santuagoa* eta 318-319 *templuan / aoan* Baren testu horretan.

32g. *lebaz* bizkaitartu dut Esk.k gipuzkoartu eta Mur. eta Mitx.k mantendu duten *legaza*.

33a. Mur. *Erda*, Mitx.k *erdu* zuzentzen du baina Esk.ak *ez da* zilegi egiteaz gain, 33b-ko *su obea ezara* kontrajartze horrek beharrezko ere egiten du.

33b. Mur.ek Esk.arekin *su*, Mitx.k *zu*.

33c. Esk. eta Mur. *guere*, Mitx.k *gueure* zuzentzen du; aski da *geurerekin*, cf. 14f *geure*, 15g, 35a *geurea*.

33e. Mitx.k, errataz zalantzarik gabe, *derich*.

34. Mitx.k 36-34-37-35 ordenan dakartza bertsook.

34a. Mur. *azavaduyat(?)*; Mitx.ek eta Esk.ak argiro *ac*.

34d. Esk.an *den-*, Mur. eta Mitx.k *dem-*.

34e. Mur. *ana eta aispari*; Mitx.ak *anae ta aispari*. Goiko eta beheko lerroetarik ateratzen diren letra puntak uzten duten neurrian, *ausoari* irakurtzeaz at, ohar bedi *aispari* ezinezkoa zela bizk.zko orijinallean.

34f. Mur. *galdatea*; Esk.an *-a* zein *-u* irakur daiteke baina bigarrena hobetsi dut, noski, Mitx.k legez.

35a. Mur. eta Mitx.k *gurea* baina Esk.an *geu-* argia.

35c. Mur. eta Mitx.k *ezquero*, baina ene aburuz *es-*.

35d. Mur. eta Mitx.k *senipartea* baina *z-* testuko nabarmenenetarikoa da.

35f. Mur. eta Mitx.k *guizonac*.

36a. Esk. eta Mur. *garbaiti*, Mitx.k *garbaitu* zuzentzen du baina «*garbaitu* 'damutu' ezinezko delako susmoa dut. *-tu* geldituko ahal da!» gehitzen du irakurketa azalpenean. *Garbatutik -tu=-tii=-iti* genuke aldaketa eta huts arruntekin (cf. esatebaterako *quetic* «ahumar» Fitaren MIren aipatu edizioan). Lerroaren lehen zatia (*badaqui*) zailago da hobetzen baina aldatu beharra dago datibo

marka —nori garbatu?— falta bait zaio; bai zentzuak eta bai grafiak *-gu* eskatzen dutela uste dut. Gero, haplografiaz, *-gugar > gar* genuke. Ohar bedi, gainera honela 7 silaba genituzkela eta bestela ahapaldi hau litzatekela 1.ko lerroan soilik 6 silaba lituzkeen barrara.

36b. Mur. *zen*, Mitx. *zeñ*; *-u* segurua da ordea (cf 36f *zugana*) Esk.an ortografikoki ere.

36c. Hau da gehien itxuraldatu dudan lerroa, Esk. eta Mur.en *aechec nola gure gara-ri* inola ere ez bait deritzot onargarri. Mitx.ren *aechec nola guregana* onargarriago da baina horrek ere ez nau asetzen; ene aburuz, *aechec* hori gipuzkoar kopiagileren batena genuke, bizk.zko orijinaleko *aec* baten ordezkoa. Aldaketa honetan lerroak galtzen duen silaba *gu* [ue]re irakurriaz bihurtuko nioke; bestalde *aec nola gu* [ue]re *gara / zugana interesaduk aechec nola guregana / zugana interesaduk* baino zentzu hobea ematen duela uste dut.

36f. Mur.k *cu gana*, Mitx.k *çugana*, Esk.an *z-*.

37a. Esk eta Mur. *beatu*; Mitx.rekin *ucatu* zuzendu dut. Huts bera BAren *Actoko* Guerraren kopiako 152.lerroan eta Iturberen «Quartetac»etako 61.lerroan ere (ik. FLV 18(1974) 379-449, Mitx.ren iruzkinarekin).

37c. Esk. eta Mur. *su*, Mitx. *zu*.

38c. Esk. *dauczula*, Mur. eta Mitx. *dauczala*; *zeuen*, *dozu* eta *disulak* ere *-ula* eskatzen dute bestalde.

38f. Esk. eta Mur. *osasunearen* baina Mitx.rekin *osasuren* aldatu dut *-ea-* ez bakarrik gramatikaren baina baita neurriaren (7 gehienbat) kontra bait doa.

38g. Esk. eta Mur.ek *disula*, Mitx.k *diz-*.

Azpian «Doctrina sua noscitur vir. Prover. 12».

IV. HIZKUNTZAKO OHARRAK

1c. *besa*, Cf. 24a, 34b *dasadan*. Testuetan urri agertu arren aditz honen forma sintetikoak bizirik zirela erakusten digu honako honek.

— *nola*, cf. 3a, 4e, 10c, 12b, 20c, 26b, 36e, *nolan* 9c, 37b: *Nola* eta *nolaco* dute soilik BA, «Canción Vizcayna» eta URk, *nolan*, *nolangoa* AR, Zubia eta XVII. mendeko amodiozko kanta batek («Contribución» 88), bai *nolan* eta bai *nola* MIk. Oso balio eta testuinguru ezberdinetan ageri zaigu hitz hau BBetan; I) «legez» esanahiarekin eta gonbaratzen den hitzaren aurrean: 3a *Aitac nola Ycarori*, II) id. atzean: 26b *Moretec dinoan nola*, 36e *aechec nola*, 9c *Cain nolan*, III) id. *ain* aurretik doalarik: 10c *ain gente biguna dala nola... vildurrac dagozala*, IV) kausal gisa: 4e *Nola baqui Marrucoc... zenduzan echizaduco*, 12b *Jaunaren providencia nola bada andia cabu faltas esta ychico*, 20c *oney dereste nola sucedidu yaquez*, V) «ezen», -laren funtzioan: 37b *Ezin daizu ucatu nolan ascoc aduertidu zaytuzan*. Cf. P. Altunaren *Versificación de Dechepare* 295 eta hur. eta egile berak prestatu Etxepareren edizioko 4. orriko oharra. *Sicu dago? Adarra nola eta Alan alan xauna escutari pobre batensat nola* irakur daitezke MIren elkarriketetan ere («Contribución» 190, 192).

— *jacan*, *-an* < *-o* + *n*, cf. 37c *yacala* < *jako* + *la*; «En cuanto a la alternativa *a/o* debe advertirse que en vizc. ant. *-o* característica de 3.ª pers. sg. dativo, sólo aparece, al menos en algunos de los verbos más usuales, en posición final; cuando le sigue otra característica personal, el pluralizador *-z* o el suf. de relativo (o su equivalencia a estos efectos, la desinencia *-an* de pretérito), aparece en la forma *-a*» dio K. Mitxelenak («Nota sobre algunos pasajes de los Refranes y Sentencias de 1596» 27) RS, KA eta MIren adibideak erantsiaz.

1e. *itaun*, *itaunduren* erroa (ik. 9b). Bere aldaerekin (*itandu*, *iteundu*) hau da *galdeturen* ordaina ez soilik bizk.zko testu guztietan (KA, VJ, UR, MI eta Mogel) baina baita araberez (Cf. Landuchio: *preguntar*, *ytaundu*, *pregunta*, *ytaunquetea*) eta gipuzkera zaharraren zati batean: Cf. Otxoa Arin (1713) *Itaundu beguio confessorari* (168), *itauntcen dituanean* (138).

1f. *egun* «gaur» eta ez «gaua ez dena». Berdin 16g *egun*, *biar didin vizi*. Irigarai zenak (EGAN 1954, 12) Azpeitiko 1622ko gutun ba-

tzuk (ik. orain I. Sarasola «Contribución» 124-128) aztertzean «ohargarri ere dira Nafarroa alderagokoak diruditen *egun* [gaur], *sofri*, *eskribi*, *gaztiga*, *serbi* era laburtuak...» idatzi arren, *egun* zeharo arrunta zen esannahi horrekin bizk. eta gip.z XVIII. mendera arte bederen. Cf. BA 252, UR, AR 21, 39, Otxoa 1, *Borracho Burlado* 25, Agirre (1759) 2, 35, Irazusta 2, 23, eta *egungo* BA 82, 425, Larramendi *San Agustin* 3 etab. (1700 arteko exenpluetarako ik. *Materiales. Peru Abarkan* ere bere hiztegian (ASJU XII-XIII (1978-79) 87-200) Zelaietak *egun* guztiak «día; jour» itzuli baditu ere, ba da itzulpen hori ez dagokion *Egun iguzu gure eguneango oguia* (159) bat, nahiz eta ez bizkaitarren ahotan. Irigarairen «Era laburtu»ez ik. 9b.

1g. *zerren. zerenen* mendebal aldeko aldaera. Cf. 6c *zerren garean ezagunac* eta BA 6 *zerren juntadu naizazun zeuri*, 114 *zerren dan berandu*, 357 *zerren dauen cantu ederra*, 428 *zerren bestela egongo ninzan oraingo enterraduric*. Aipatu exenplu guztiotan aditzari -n erasten zaion arren arau hori ez zen orokorra: «La regla según la cual las subordinadas introducidas por una partícula del tipo *zein*, *zeren*, etc., han de llevar el verbo afectado de un prefijo, *bait-*, o de un sufijo, el -en de relativo, tiene una de sus más evidentes excepciones en este diálogo [Mikoletaz ari da]... En ninguno de los 24 ejemplos registrados hemos encontrado el sufijo ni el prefijo» (I. Sarasola «Contribución» 211). Gamizek ere ez du inoiz ezer erasten: Cf. *cerren loturic nago* («Dabilcenchoac» 4f), *bestela cerren ilco naiz* («Euscara gaiztoetan» 3c) eta —adierazgarriena, aditza lerro erdian izanik—⁵⁹ *Cerren bien gorputzetan/bacarric da arime bat* (id. 6c).

— *baqui* id. 1g, cf. 21c *bira*. Ezaguna da bizk. zah.ean *ba* daratzen aditzek paira zezaketen kontrakzioa: Cf. I. Sarasola «Contribución» 155 eta 99 *boa*, 101 *baçaut*, etab. Hor aipatzen diren exenpluei hainbat erants dakizkie Olaetxea, AR, Gandara eta Baren testuetarik; besterik ez aipatzearren cf. *baucala* OL 132, *bauco* OL 49, 59, 132, AR 34(2), *bago* OL 31, 69, 78(2), 86, 114, 139, AR 57(3), *bacusgu* BA 438, 462, *bacussu* BA 434, 458, *bacutsu* GAN 1762, *baquigu* BA 32, 407, *baquizu* BA 420. Alabaina, Mitxelena Amilletaren dotrina eta bertso hauek gonbaratuaz zera dio «puntu nabarmen bat, artean gutti ezaguna, salatzen dute: *ba*-ren aditz muga-

(59) Beste agerraldietan ere ez du puntu egiten eta 1.koan, gainera, erants zezakeen -n bat silabarik gehitu gabe.

tuarekiko elkarganatzea. Aditz laguntzailea diot, iragangaitza, ez *baroan* azter daitekeen *ba+daroa*-ren tankerakoa... esan daiteke, beraz, galderetan bateratzen direla dotrina honetan, eta gureak [21c *guztiac ez arren baçuc bira-z ari da*] ez dirudi galdera, inondik ere ez erantzunetan» («Ad experiendum» 228-229) Egiazki oso exemplu gutxi aurki daiteke laguntzaile iragangaitzarekin; nik neuk ez ditut honako hauek baino bildu: AR 31 *Aytea Jaungoycoa ba?...* *Semea Jaungoycoa ba?...* *Espiritu Santua Jaungoycoa ba?*, AR 58 *partietan danean partietan ba Jesu-Christo?*, guztiak galderetan; galdera dirudi MIren hurrengo pasarte, niretzat behintzat, harrigarriak: *D. P. Noric ecarri do<s>us pastel-hoc. Al. Urian dan pastelerea garuienerean. D.P. Bira gure auso ederrenean. Al. Bay xauna.* (ik. «Contribución» 194). Ez dut aurkitu *ba* edo *biraren* beste exemplurik erantzunetan 21c-ko aipatu exenpluaz at.

2a. *gaitean*. «Ni en el siglo XVI ni en el XVII (ni tampoco creo, en el XVIII) se atestigua el vizc. *gintzazan* «fuimos»⁶⁰, sino tan solo *ginean* o variantes, de acuerdo con *ginan*, *ginen* de los demás dialectos» (K. Mitxelena «Lengua común y dialectos vascos» 300). -ZA hori oso berandukoa da: *erne citean* (Amodiozko kanta TAV 122), *pozgatu gaitean* (Zubia, TAV 138), *Unayoc arri citean gastaoc aguir citean* (RS 52 eta 386), *ezpa, ya cinean gustioc Gabachu* (Alzola 195). Ez dut bere agerraldirik aurkitu Olaetxearen dotrina (1764) arte bederen.

2b. *ecussi*. Nahiz eta *i-dun* formak nagusi diren XVII. mendera-ko (ik. *Materiales* s.v.) oraindik badira *e-dunak* ere BAREN *Actoan: ecusi dozu* (151), *ynoc eztau ecusi* (340) eta baita Olaetxearen dotrinan ere: *ez enzun ta ez ecusi* (111), *ecusten gareanean* (123). Gipuzkeraz OA eta IRk ez dituzte *e-renak* baino.

2c. *azartu*. Cf. 4d *versoan azartuteco*. Azkuek «Bc» dela dio baina ez dakit hain zabaldua den; nolana ere ez diot beste lekukotasunik aurkitzen XIX. mendera arte testu hau kanpo. Gero, ba dator *Peru Abarkan* ere: *Ezta azartuten/Arnasa artuten* (101).

— *essatera*, -TERA helburu adierako izenkian: Cf. 5f *decretoa eguitera*, 5g *Vizcaya yltera*, 9c *quendutera/dator*, 27f *ze zatoçan yditera atea*. Ez dago —Nren exemplurik. Izan ere «bizkaitarrago»-

---

(60) Testuan, oharkabea, «somos».

tzat izan ohi den arren azken izenki hau, -RA oso zabaldurik dago bizk.zko testuetan. Gai honek oraindik ikertzeke dirau eta hemen ezin ditut xehetasunak baina datu solte batzuk eman ahal; dena den ez dut -Raren exenplurik idoro MI bilbotarraren elkarrizketetan (ik. «Contribución» 188 eta hur) eta VJ Bizkaiko hegoaldeko XVII. mendeko dotrinan, eta soilik 6 *arean etorrico da ilaen eta viçien juzgaetara* CAREnean, askozaz ugariagoak diren diren *zec mouietan dau gracia guri emaitenen antzekoen alboan*⁶¹; ekialderago, ZBk⁶² *bijoc arcera obliguetan dau* (66) du soilik, eta agerraldi gehiago ditu -RAk (97, 167, 171, 361, 381, 383, 506, 507) -Nk (324, 183 -hemen puntua delarik) baino BAREN *Actoan* eta -RA da bakarra Amilletaren dotrinan: *2 certara dago obligaduric? gueroengo fina vilacera, 3 ceq mouicen dau guri gracia emotera eta becatuac paracera?, 5 Cer eguitera jaisi zan... sanctuaq libracera, 6 etorrico da gu juzgacera?*

2d. *goiti* eta *2g beiti*, bere kontrakoa eta cf. 14f-ti atzizkiaz. Exenplu gehiagotarako cf. Gamiz (Jon Goikoetxearen ed. 101) *goazen goazen goytira* eta *Ene groainciac emozute/ene adisquide gustiai/beitico echeco genteai ta/beytiagoco arreba biai non beiti*=«behea», *goiti*=«goia». Gonbara bedi Azkuek (*Morfologia* 27) Berako usadioaz dioenarekin: «En Bera (AN) vive fosilizado el sufijo de ablativo -ti por lo menos en dos vocablos. *Goiti* y *beiti* (que ellos pronuncian *got'i*, *bet'i*) han dejado de significar «desde arriba» y «desde abajo», para designar meramente las ideas de arriba y de abajo. «Desde arriba» es para ellos *got'itik*, «desde abajo» *betitik*» eta Lafonen («Sur les suffixes casuels -ti et -tik», Eusko Jakintza 1948, 143-4) azterketarekin. Azken honek dioenez «*goiti* et *beheiti* employés comme adverbes n'ont jamais valeur d'ablatif». Seber Altubek zioenez (*Observaciones*² 89) (B-g...) omen zen egun ahaztuxe dirudien *gitxi-goiti-beiti*.

2f. *enzun* frikariarekin. Ik. III.

— *deusagu*, -e-rekin aditzak hiru aktante izaki, cf. 27c *deusu*, 32c *deusazu*, 7c *deuste*, 3c *eusten*. Azkuek (*Morfologia* 604-605) orain aldia/lehen aldia azaldu arren -a/-e bereizkuntza, Altubek (*Observaciones* 115-118), Mitxelenak («Nota sobre algunos pasajes de RS

(61) AR durangarrak jadanik ez du -Raren exenplu bat ere eta guztiak (18, 20, 36, 40) -Nrenak dira; bere herritar Zubiak, aldiz orri berean («Contribución» 152) bietarik du.

(62) Ik. 41.oharra.

de 1596» BAP 1967 eta «Preámbulo» in J. de Urquijo, *Refranero Vasco* 12) eta A. Irigoienek («Curiosidades» *passim*) frogatu duten bezala, bereizkuntza hori forma bipertsonalen eta hirupertsonalen artekoa zen. Cf. RS 340 *Gueyago dio daquiana baño* «Mas dize de lo que sabe» eta RS 431 *Yre auçoac eztequiã gacha ona da* «Daño que no te sabe tu vezino bueno es»⁶³ eta BB hauetako 17b *Ventaja romanoay deroesu Ysassi* eta Alzola 90 *estuan daroacu ceure colcoa*. Irigoienek datuen arabera *-a/-e-* bereizkuntzak *EDUNen formetan oraindik XIX. mendean ere irauten du⁶⁴, EGINenetan, aldiz, galduta edo galtzear dago XIX. mendearen hasieran (Mogel, Prai Bartolome, Uriarte)⁶⁵.

2g. *gareala*, eta 6c *garean*. «Hay dos núcleos verbales terminados en *a*, los de *yoan* y su factitivo *eroan*... Los verbos antes citados conservan la *a* del núcleo en flexiones absolutas... pero en flexiones relativas al recibir la epentética *a* la *a* del núcleo se convierte en *e* lo mismo que sucede entre el artículo *a* y vocablos como *alaba*...» (Azkue «Evolución» 85). Irigoienek erakutsi bezala («Curiosidades» 131-132) fenomeno hori ez da bakarrik *joan* eta *eroanen* adizkiekin ematen baina baita *izanenekin* ere: RS 315 *direanac*, RS 334 *garea*, MI *sirea*, *direala*, KA 22 *cirean*, 31 *guiñean*, etab⁶⁶. Bestalde, gehienek bada ere, ez dute guztiek lege hau osotoro betetzen; Irigoienek jadanik markatu zuen Barrutiak soilik *joanen* adizkietan egiten zuela eta ez *izanenetan*, cf. 247 *doean* baina 32 *zarana*, 58 eta 496 *zaran*, 346 *diranac*, 351 *dirala*, 420 *dirana*. Barrutia ez da bakarria honetan: Amilletaren dotrinan 2 *noeaneanen* alboan⁶⁷ 5 *cirala*, 5, 6(2) *ciranac*, 3, 6(2) *dirala*, 3, 6(2) *diran*, 6(3) *diranac*, 3, 6 *diranai*, 5(2) *guinala* ditugu.

— *beiti*. Ik. 2b.

3b. *onei*, eta 20b *guizon oney*. Jakina denez *hauren* pluraleko paradigmak *on-en* bitartez egin ohi dira bizk.z; *onek*=«hauek»,

(63) Ik. K. Mitxelenaen «Nota...» Lafon zuzenduaz.

(64) *Erizkizundi Irukoitzaren* arabera (Ik. A. M.ª Etxaideren edizioa IKER-3, 122) gehiago ziren 1920aren hamarkadan oraindik *deuskue* eta ez Azkueren *dauskue* «logikoagoa» (ik. *Morfología* 703) egiten zuten herriak.

(65) Alabaina, ongi mantentzen zuten J. J. Mogel eta Frai Pedro Astarloak; Añibarrok, ik. aldizkari honetan agertuko den B. Urgellen lana, ez du mantentzen.

(66) Ik. Irigoienek lana; hor erabili ziren testuetarik at betetzen dute legea «Cancion Vizcayna»k (Ik. Arejita), Zubiak (Ik. «Contribución»), Zumarragak (ib.) eta ZBk bederen.

(67) Ez du *eroanen* adizkirik.

onei = «hauei». Mitxelenak (ik. III) Esk. eta Murugarrenen *onei oneri* zuzentzen du baina ez da horren beharrik. Izan ere lerro ertzean (ibidem) Aranburu bati buruz hitzegin arren testua bati baino gehiagori buruz ari da (3g *agaiti dira jaussi*).

3c. *eusten*, cf. 7c *sarri gorde deuste*. «Laguntzailea gaur *neutsen/neutseen* formaz badarabilgu ere, zaharragoa da «neusten» hori [Alzola 72.az ari da]. Metatesia egon daiteke: *neuts-:neust-*. Edo izan daiteke *-te* atzikia daukagulako ere (iragangaitzetan ere *jake* bari «jate» azaltzen da testu zaharrotan» dio Arejitak⁶⁸. Ematen dituen Betolaza, Zumarraga, KA eta VJeko enxepluei gehi bekizkie testu honetakoez gainera, Zubia *deusteguna* (TAV 168) eta *deustela* («Contribución» 148).

3d. Mitxelenak esan bezala («Ad experiendum» 221) *igon* iragankorra da bizkaierazko lehen testuez gero. Markagarria da haatik *igo* dela forma bakarra Betolaza, VJ, KA (ik. *Materiales*), Amileta (ik. Arejita), UR eta AR (ik. *Thesauruserako*) testuetan, hots XVIII. mendearen erdi aldera arte behintzat; salbuespen bakarrak testuko hau eta, ziur asko (*ar=on*) MIren Fitaren edizioko (!) *igar* (s. v. *subir*) lirarteke.

3e. *obedecidu*; bai hemen eta bai 20c *sucedidu-n -du* bihurtu dut Esk.ko *-tu*. Seguru asko kopiagile gipuzkoarrak *-tu* egin zuen orijinaleko *-du*, hau baita bizk.aditz mailebatuek daramaten partizipio marka⁶⁹. Cf. BB 4g *echizaduco*, 8d *estimadu*, 13d *prouadu*, 15e *estimaduaz*, *admiradu*, 18e *logradu*, 28c *permitidu*, 34a *Acauadu*, 36d *conseguidu*, 36f *interesadu*, 36g *nombradu*, 37b *aduertidu*, 37f *baliadu*, 37g *obstinadu*.

3f. *alango* < *alan* + *ko*. Cf. (*h*)*alako* < (*h*)*ala* + *ko*.

4b. *culpante* «part. act. del verbo Culpar, aunque usado como si fuese passivo: pues equivale á lo mismo que Culpado. Lat. *Criminis reus*» eta *culpado*, *da*, «part, pass. del verbo Culpar. El que ha cometido algún delito, o falta en su obligación. Lat. *culpae reus*» (*Dic. de Autoridades* sv)⁷⁰.

(68) A. Arejita, «Canción Vizcayna» 163.

(69) Baina «voces románicas terminadas en o por ejemplo *mantso*... no forman como derivados *nantsodu*... sino *nantsotu*... Asimismo, los terminados en e como *inusente* reciben tu para verbizarse» (Azkue «Evolución...» 75).

(70) Faksimila Gredos, Madrid 1979.

— *Marruco* eta *4e Marrucoc*. Mitxelena jadanik markatu zuen bertsootan, gaizki esaka ari diren beste askotan bezala, «aipamen ilunak, ziri bihurriak, zehar-esan orapilatuak, hizkuntzaren aldetiko eragozpenak ehun halako gehitzen dituztenak» («Ad experiendum» 219). *Marruko* hau ezizen edo izengoitiren bat izan daiteke, jakina; dena den ezin bazter daiteke lurraldearen izena izatea (cf. 28 *Orana nora* erakarri nahi diren soinuarekin (4f) sugeak bait lira (saldukeriak ugari dira baina ik. 24. ahapaldia, adibidez) «etxizadu» direnak (21 Arratabe, 24 Juan Beltrán del Puerto eta 28an aipatzen diren «laurac»).

4c. *Caue de pala*. «c. de p. erraz baino errazagoa dateke, baina ez zait deus ere oroitzen ordezkotzarik» dio Mitxelena («Ad experiendum» 222). Ez du beharrik ere; cf. *cabe* «En el juego de la argolla es la distancia que ay de una a otra bola, que para serlo por lo menos ha de caber en medio la paleta, sin tocar a ninguna de las dos, y de aquí tomó el nombre; y cabe de paleta es el que está tan junto, que de una bola a otra no ay mas tierra o suelo del que puede tomar la paleta tendida en medio, y errarle es de ruines jugadores; y para ser cabe ha de hazer que la bola de su contrario, tocada con el golpe de la suya, passe de la raya del juego, y vale dos piedras o pedradas» (Cobarruvias, *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* 1611)⁷¹ eta batez ere *cabe de paleta* «Translaticiamente es la ocasión que impensadamente se vino a las manos. Es alusión tomada de quando en el juego de la argolla se viene el cabe o medida de la pala» (*Dic. de Autoridades*).

4e. *baqui*. Esk.ak *badaqui* ekarri arren honela aldatu dut *-dahori* gipuzkoar kopiagilearena bait da seguruenik; ik. 1g.

— *jaiten*. «Dударик gabekoa da *jaiten*, jotik erakarria: ik., esate baterako, Landucci *jaytecoa* 'majadero de majar'» (Mitxelena «Ad experiendum» 222). Izan ere *-o(n)/-aite* alternantzia erregularra zen mendebal aldeko euskara zaharrean⁷². Azkuek bildu zituen exenpluetaz at eta mila artean cf. bizk.zko BA 7, 287, 349, AR 20, 32(2), 37(2), 47, 48, 49(2), 52, 55, 56(2), 60(2), UR 1, 4, 21, 28, 29,

(71) Argitalpen fotomekanikoa Turner, Madrid 1979.

(72) Ik. Azkue «Evolución...». 74. Ezin esan daiteke beraz, gehiago zehaztu gabe, «Bizkaiko testu zaharretan *eman* eta *emon* biak agertzen dira, eta *emaiten* ere bai» (Arejita, «Canción Vizcayna» 157); hortarako ematen den froga *bakarra*, Zumarragaren *eman vite*, errata bait dateke argitaratzaileak ez ohartu arren.

35, 51, 60 *emaiten*, BA 507 *emaitera*, UR 16, 62 *igaiten*, BA 222 *jaiten*, UR 12, 46 *idaraiteco*, UR 11, 47, AR 38 *idaraiten*, etab.⁷³.

4f. *soñua* «musika» Cf. Isasti 62 (apud TAV 179) *Nola soñu ala danza* «Como el son, así la danza» eta BA 94 *Cerreueta xo bidi emon daiztan salto ui/Zer soñu?/Gura doana xo eguic eze guztiraco noc agudu*.

— *chito*, id. 21b. *Txiten* bizkaierazko aldaera; testu zahar eta klasikoetan lekuko aski du, egun ia galdua badirudi ere; ik. A. Manterola-A. Arejita «Octabas de la agonía de la muerte» 12d, Euskeraren Iker Atalak-2, 191 esate baterako, arestian argitaratu testu bat baino ez aipatzearren.

— *dulcero*. Ez diot aurreko beste agerraldirik erideiten hegoaldean; Landuchiok (C) *beaztiro eguina* itzultzen du «dulcemente». Oro har, -roren bitartez izenlagunetarik atera adizlagunek ez dute lekukotasun ugariegirik *andiro* TAV 119, Otxoa Arin 153, 172 eta besteren bat gora behera.

4g. *zenduzan* «zintuen» zein «zintuzten», ik. 10g.

— *echizaduco*, ik. 3e.

5a. *bestela* (id. 24a). Cf. *alan*, 13g, 21g.

5c. *noisbait*. Cf. Olaetxea 103 *nosbaita*.

— Moreti buruz cf. 26b eta eraskineko gaztelerazko erantzuneko «XI. De Morete os valéis para ficciones,/siendo autor que de nadie es admitido, etab.» Mitxelenak («Ad experiendum» 232) *De obsidione Fontiribiae* aipatzen du aipamen hauen iturritzat, ik. I.

— *dinoan*, -N-rekin bizk.z ohi bezala: 13g *dino*, 26 *dinoan*, 11f, 21g *dinoe*; cf. alabaina RS 113, 340, 390, 393 *dio*; ez da bilduma osoan -N-dun adizki bat ere.

— *legues*, *bezalaren* bizk.zko ordea.

5d. *egon zara azera* «lotsati, uzkur egon zara/zarete»; «retraído» itzultzen du Azkuek sv. *atzera* 3. adieran.

5e. *cec*, 29b *noc*, 32e *ac*, 3g, 33e, 36g *agaiti*, 32c *zegaiti*, 15 *agaz*: «en vizc., desde los primeros textos, esta r [nor eta zerrena] falta

---

(73) *Vissita emoten joanic* UR 79 da *Thesauruserakon* agertzen den bereizketaren ezabatzearen lehen arrastoa.

ante suf. con inicial consonántica: *noc* (Gar., RS, etc.) act., *segaiti* (Mic., por z-) «por qué» (Mitzelena FHV² 336). Gehi bitez *ac* BA 248, *agan* BA 169, *agana* 311, etab.

5f. *eguitera*, -RA horri buruz ik. 2c.

5g. *bai* «baita, halaber».

6a. *ne[u]re*; honela ezarri dut bai hemen eta bai 9e-n ere Esk.ko *nere*, forma hau ezinezkoa bait dugu, bizk. zah.ean (Cf. «Contribución» 89), ez eta beranduago ere; aldiz, kopiagile giputzarentzat hori forma arrunta bide zen: Otxoak 24 *neure* eta *nere* bakar bat (errata segurki) dituen arren, Irazustak, Lasarteko bertsoek eta Peñafloreak ez dute *nere* baizik⁷⁴. *Ene* ere ordekoa izan zitekeen baina aldaketa askozaz handiagoa eta sineskaitzagoa da idazketari dagokionez eta ez da beharrezkoa gramatikaren aldetik *neure*, *geure*..., formak *ene*, *gureren* tokia hartuaz bait doaz ia bizk.ren lehen testuetarik⁷⁵. Horrela *geure*, *zeure* bertso hauetan ager daitezke nahiz eta aditzaren osagairen bat erreferentzikide dute-nean: 14f *Ercules baño obe dogu/geure parteti Bulcano*, 15f-g ez *admiradu/gueure alango prentea/bedeinca erri gueurea*, 33c *ezara/geure errico guizonay/ydeteco oyala*, 35a *San Ignacio geurea/eguizu arren baquea*⁷⁶, 35c *dozun esquero an da emen/zeure zenipartea*, 8c *zeure pausoac estitues/estimadu sobrea*, 18b *zeure aguin orria... izan zala. Gure, zure, zuen*, aldiz, ezin daitezke erreferentzikidetasuna ematen denean azaldu⁷⁷: 9e *orra gure pagua*, 13e *gure buruan ausiteco/ecarri ei zenduz*, 23d *zuoc ere bazaozque gure mearic бага*, 34g *galdutea lustrea/ezta gure honrrea*, 16a *zuen coronel Ysassi/ei da*, 22c *Arabac mortandadea/zuen alde eguin day*, 19d *yzan da*

(74) Larramendik bietarik du baina dagoeneko gehiago *nere*.

(75) Azterketa zehatz bat falta da, I. Sarasolaren «*Nire/neure, zure/zeure* literatur tradizioan», oso interesgarria izan arren gaia oro har aztertze, laburki mintzo bait da bizk.z eta, egileak berak aitortu bezala «Bizkaierazko testuak dira ondorioak ateratzeko zailen gertatu zaizkigunak» (439.or.).

(76) Hau bezalako vokatiboetan salbuespenak ugariago dira beti ere Sarasolak ikusi bezala.

(77) Arejitarentzat («Cancion Vizcayna» 134) «*zeure* edukile indartua (*neure, geure* eta besteen antzera) ez da erreflexiboa danean bakarrik erabilten, Iparraldeko testu zaharretan gertatzen dan legez. Intensitate arrazoiakaitik ere erabilten dira; galdegai izateagaitik kasu honetan [*geure escuetan echuten doa* 134]».

suen broquela, 11g *zuenzat ori bere obe*, 26f *joango gara norabue-
na/zuenzat garitara*⁷⁸.

6b. *fundaetan*, -etan -duren izenkia bait da. Cf. 11c *disparaetan*. Alabaina, bizk.zko aditz-izenkien forma edo distribuzioa ez da oraindik ongi ikertu⁷⁹; testu honetatik ilki gabe 4a *pensacen nago* (Cf. AR51 *pensetan dala*), 17e *lograzea* (eta 18e *logradu*), 17f *intentazen ditugu*. Ez dira, ordea, kopiagilearen aldaketak: Cf. Armileta 2 *amadu*, 1 *amacen*, 6 *apartaduric*, 1 *apartaceco*, 5 *aplicaduaz*, 4(2) *aplicacen*, 6 *gozadu*, 2 *gozaceco*, 5 *gozacen*, etab. Halaber BA 406 *adoradu*, 388 *adorazen*, 15, 19, 103, 511 *cumplidu*, 110 *cumplizen*, 31, 254 *merezidu*, 61, 278 *merezizen*, 81, 88 *pagadu*, 153, 440, 464 *pagaduco*, 86 *pagazen*, 97 *pagazera*, etab. -AE-ri buruz ik. 11c.

6e. *preuilegiaduac*. Dic. de Autoridadesek «véase privilegio» badio ere sv *privilegio*⁸⁰, Cobarruviasek 1611n soilik *pre-dakar*.

6g. *Guipuzcoaco errian*. Testu honetan beti *herri*=«lurraldea» eta ez «hiri». Cf. 12d *Viscayco erria*, 15g *bedeinca erri geurea*, 16f... *eztan oraindio/Bilbaon oñic ifini/obe dau egoitea/bere erri aldeti*, 33c *geure errico guizonay*. Hori izan da, noski, hitz honen adiera zaharra, Cf. Zumarraga 35 *ovato dago eta erriorj bere bay* = «...e también esa tierra, está mejor» («Contribución» 99-100), RS 349 *Oric eztau erria, ybar jaun da açeria* «En la patria do no ay mastines es Merino el raposo», RS 66 *Losauagueac erria vere* «El desuergõçado, la patria es suya», Landuchio *erriac yrabaci* (sv. conquistar tierras), *conquisteac erriana* (ibidem, «conquista dellas»). Adiera aldaketa (*herri*=«hiri») emana zen XVIII. mendearen lehen hamarkadetan Barrutiaren testuan ikus daitekeenez (Cf. Mitxelena, «Miscelánea (II)» 399): *Ostaturic ezpada Belengo errian* (118), *Erri uateco campaezat eztau bere pareric* (126) baina ez bizk. osoan Arakistainen lekukotasunaren arabera: «paisano *ertarra(n)*, aldeano, *erritarra*. Se llama en Vizcaya á distinción de *uritarra*, *iritarra*, el que es de Ciudad o Villa».

(78) Aski ezberdina eta bitxia da Baren joera eta honek «Aresti-Linchmann legea» (Ik. honetaz I. Sarasolaren aip. lana) ongi betetzen du *ene/neure*, *hire/heure* eta *zuen/zeueni* dagokionez; *zeurek zureren* tokiak bete ditzake aztertzen ari garen bertsoetan bezala, eta azkenik soilik gureren formak agertzen dira, are *geure* beharko litzatekeen lekuetan ere.

(79) Cf. FHV 233, 15.oharra; Otxoa Arinenek ere (*apartadu* baina *apartatzea*) mereziko lukete arterketaren bat.

(80) Gauza bera sv. *privilegiar*.

7a. *Valladilico*; hutsa ez baldin bada cf. Zumarraga («Contribución» 99) *sivilljara*.

7c. *Chinchurrac*, ik. III.

— *deuste*. Ik. 3c.

7e. *ezaguzen*, «aitortzen». Cf. *Ezaguzen dugula ez caradela dino aren aurean egoteco*, Berriain *Tratado de como se ha de oyr Missa* (1621) 28v.

7g. *asse vay*, irakurketaz ik. III; *bai* «5.º (B-d-l-ond), úsase en sentido irónico y tono de admiración, significando incredulidad». Erabilera, noski, Azkuek markatu baino zabalagoa da.

8b. *Ynsaustico*. Cf. 8e *insaurrac*.

8c. *estitues*. Mitxelenak markatu legez («Lengua común y dialectos vascos» 300 eta ik. orain ASJV XIX-lean argitaratuko den I. Lakaren lanean gehitua) ez da hiperbizkaierazaleentzat «jatorragoa» den *dauzen* agerraldirik ez XVI, ez XVII ez XVIII. mendeetan bizkai-eraz; esate baterako, oraindik *ditu* dute BA eta URk eta jadanik Betolazak dakarren *dituz* ARk; *dituez*, *dituezala* URk eta *dituzalaco*, *dituzan* ARk. Lehenaldian ez dute *ebazan* edo *ebezanik*, *zituzan* edo *zituen* baino. Ohartu zen honetaz S. Altube bere «Observaciones»en (110 eta hur.) non Azkueren iritziaren —hots, *ditu* gipuzkeratik mailebatua dela— oinarri eskasia lekuko zaharrenen bitartez frogatzen saiatu bait zen. Berak esan bezala «Opino que las formas comunes, las universalmente euskéricas, fueron antiguamente *Ditu-Gaitu*, etcétera, hasta que el euskalki B, separándose del uso común, formó algunas flexiones del tipo *Dauz*, *Gauz*... (no se tiene noticia de que la serie completa se haya usado jamás fuera de alguna zona muy reducida del dialecto bizkaíno)». Ezagutzen ditudan forma berrien lehen agerraldiak hauek dira: *gozus* (= *gaituzu*) Gandararen 1757ko Gabon Kantan (ik. J. A. Arana Martija, Euskera 1976 89-98) eta *gozuz* Limako poesietan (BAP 1956).

8d. *sobrea* «gehiegia, gehiegizkoa», «larregia» edo dela ematen du itxurak, *metri causa* sartua, agian» dio Mitxelenak. Cf. 34b *ze dasadan sobrea* eta (baina ez aditzlagun gisa) *Ori esta faltea, sobrea baxẽ* (MI, «Contribución» 197).

8e. *dacusela* «*dacusela* aldatu? Ez dakit, bada. Horkoa *insaur* bakarra da, baina cf. RS 246 ez *dacusena* «quien no ve» (Mitxelena, «Ad experiendum» 197).

8f. *deunguea*. Cf. RS 387 *Albia deunga dustien abia* «Albia, nido de todos los malos» eta RS 96 *Donsuaē eseā duztioe barrez, deungueaenean negarrez*. «En casa del vituroso [sic] todos riendo, en la del malo llorando». Lekukotasun ugari du idatzizko tradizioan, askozaz gutxiago bere kontrako *deuntsuk* Sarasolak (ik. «Contribución» 100-101) dioenez halere usu ageri da Ulibarriren gutunetan.

8g. *oy*, cf. 25b *oy dauca*. BAK bezala (248 *oi jeusac*, 250 *bear oy joc*, 426 *ez oy xacu secula falta*, 429 *uste oy dau*) bertso hauek ere *oi* darabilte ohizkotasuna adierazteko, cf. aldiz Olaetxea *castigau daroa aen magestadeac* (113), *gueienean jazo doeana da* (82) (baina *oi* 129(2), 148), soilik aditz nagusia + *eroan/joan* RSetan: 79 *aus asco eregui daroa* «mucho poluo leuantar suele», 210 *lauçatu guino daroa betatu* «suele hinchar hasta el tejado», *esan daroa ata-artean* «su[e]le dezir en el portal», 264 *aci daroa* «suele criar», 368 *hurteyten daroa* «salir suele», 61 *guichi guichia asco eguin doa* «poco a poco se hace mucho», 94 *dindica murcoa betatu doa* «gota a gota se hinche el cántaro», 107 *jayo doa* «nacer suele», etab. Hiru lerro eska-sean bi eratara MIk: *Ori da bat yru gausetaric esan eroena Ganasac aditu joeala guisona cuydadu ascogas. Ta ydoro asquero oy dauela damu* («Contribución» 190).

9a. *pagua*. Cf. *Esan dit pagua eman dioçu. Esan diot eztala orregaiti pagu gayztoric*, Azpeitia 1622 («Contribución» 126) eta *Bardín ossa banadi/Laster da ondo eguingo deusat/pagu erreala verari* BA 285.

9b. *gal didila*. Cf. 1e *ytaun bequio espabere*, 15g *bedeinca erri geurea*, 17g *conta dila azañea*, 23g *lagun esteyo guerrara*, 29f *leen diite beartu*, 36a *Badaqui[gu]garbatu*, 37a *Ezin daizu ucatu*, 37e *eztaquidizu/orregaz baliadu*. Beste leku batetan erakutsi dut⁸¹ -TU/Øren bitartez eusk. zah.ean gauzatzen zen [+perf.] / [-perf.] bereizkuntza bizk. zah.aren lehen testuetan oraindik mantentzen zela: Cf. XV. mendean *Ezkon bequio* (Milia Lastur), *Al banegui empara* (Abendaño), *Gal didila Unçqueta... sumi a[...]la... Jauna ezcençan empara... sar gayteza[n]* (Arrasate), *Nay ez daquiola valia* (Olaso); XVI. mendean ere oraindik nagusi dira -Ødun formak era [-perf.]etan nahiz eta dagoeneko -*tu(du)*renak horietara hedatzen hasiak eta azpieuskalkiren batetan (Betolaza) jadanik ba-

---

(81) Ik. «-TU/-Ø bizkaiera zaharrean» non ematen bait ditut adibide eta xehetasun gehiago.

karrak izan bai [+perf.] bai [-perf.]etan. XVII. mendeko lehen testuetarik *-tu(du)*renak dira nagusi testu guztietan are [-perf.]etan ere, bertso hauek salbu, hain zuzen⁸². Markatzekoa da gure testuko *-TU*ren agerraldi guztiak lerro bukaeran eta beti puntu egiten dutela ematen direla eta, bestalde, ezin baiezta daitekela *-Ø*renak soilik *metri causa* jarriak direla neurri jakin baterako joera izan arren aske xamar jokatzen bait du egileak eta aski erraz onartzen silaba bat gehiago edo gutxiago⁸³. Guzti honetatik atera dezakeguna zera da, oraindik XVII. mendean eta —azpieuskalki zaharzaleago bätzutan are XVIII.ean (ik. aurreko oharra)— [$\pm$ perf.] tasuna morfologikoki bereizteko joera galtzear ba zen ere, dirudiela zilegia zela gramatikaren aldetik eta, beraz, erabilgarria poesian. Gure testua baino mende erdi beranduago, ordea, Arzadun (1731) eta Urkizu (1737) durangarrek ez dute bereizkuntza hori egingo, ez prosan ez poesian, egin zezaketen 43 aldietatik behin ere.

— Mitxelenak dioen bezala («Ad experiendum» 224) «*Galdilla* (edo *didila*?) *mairuak!* oroiterazten gaitu harako Mondragoeren erre-keta ondoko madarikazio hartaz:

[G]*alddila Vnçueta ta Vergara*

[Ç]*aldibarrec bere partea debala,*

eta gainontzekoak. Cf. TAV 82».

— *mairua*: agian kopiagilearena, orij. *maurua*(?).

9e. Aditz nagusia + EZ + lag., cf. 7b *ezaguzen espadaue*, 196 *ygaro ezin*, 23g *lagun esteyo* eta, adibidez, BA 129, 273, 278, 290, 394, «Contribución» 151, 191 etab., baina 8c, 12c, 13a, 16c, 31b, 36c, EZ + lag. + aditz nagusia egiturarekin.

9g. *amenazua* ez da puntua betetzeko asmatutako forma gaur egun ere esaten bait da Bizkaiian (eta hortik kanpo K. Mitxelenak diostanez).

10d. «bildurrak hilik dagoezala»ren laburtzapena (cf. «hotzak hilik») egungo *bildurra dabela* (edo *daukela*)tik urruti oraindik;

(82) Zehazkiago, TAV 122an argitaratzen den amodiozko kantan agerraldi bana dute *-Ø*ak eta *-TU*k: *catiga cidila, Veguiratu neuñon*.

(83) Ohar bera egin daiteke Barrutiaren *Actoaz*, non 39 kasutatik 25etan *-Ø* eta 14tan *-TU(DU)* agertzen bait da.

dena den, jadanik Irazuztak ba ditu *Bienaventuraduac justiciaren gosea eta egarria duenac* (47) eta *Nor dirade justiciaren gosea eta egarria duenac* (48) eta Elizalde *Dauca Jangoycoaren beldur* (69).

10e. *con todo*. Cf. 16c.

— *mosugorac* «*Mosugorac* [horrela esk. eta Mur.], ongi baldin badago, ez dut bestetan aurkitu. Bizkaikoa, gainera, *mosu da, musu* baino areago». (Mitzelena «*Ad experiendum*» 224); azken honetatik *mo*-ezarri dut.

10g. *espadozu* «ez baduzue», hots «zuek». Azkuek *Morfologian* (433.or.) dioenez «*Zu* significa, aun hoy, vosotros (pero sólo en la conjugación) en pueblos como Eibar y Bakio del dialecto B, así como en muchas locuciones bizkaínas que nos son familiares y en las sacadas principalmente de *Icasiquizunac* de Fray Bartolomé (que figuran en el Diccionario). Fuera de la conjugación ya no se oye *zu* como plural. En esos pueblos dicen *zuek esan dozu* vosotros lo habéis dicho, *or zagoz zuek*, ahí estáis vosotros». Ik. halaber bere hiztegia sv.; -ZU dute beraz bai *zu* eta bai *zueken* adierazleek: 1) -zu = *zuek* 10a *dosu*, 11b *zuec espadaquisu*, 13f *zenduz*, 19e *dozu*, 22d *dozun*, 23c *zuoc ere bazaozque*, 38c *dauczula*, 38e *zeuec dozu*; 2) -zu = *zu* 17 *deroessu Ysassi*, 24c *zuc esan ei senduen*, 25c *aztu yaçu Guipuzcoa*, 25e *bidaldu yaçun*, 32c *deusazu*, 33b *su obea ezara*, 33e *derichu zuri*, 35b (*San Ignacio*) *eguizu*, 35c *dozun*, 37a *daizu*, 37c *zaytuzan*, 37e *eztaquidizu*. Zalantzazkoak iruditzen zaizkit (eta ba du historiaren aldetik garrantzirik) 27a *badozu*, 27c *deusu*, 27e *ze zatoçan*, 30c *dauczazu*, 4g *zenduzan*, 5d *zara*, 5e *çaitu*. BAREN 63 -zudun formatatik 41ek «zuek» esanahia dute. Ik. TAV 167 Luzuriagaren *Paraninfoaren* testuak pairatu -zu> *zuek* aldaketaz, Alzola 203 (eta A. Arejitaren oharra) eta «*Observaciones*» 82 non *zueken* adizki *guztiak Icasiquizunetan* -zuren bitartez ematen direla ohartzen bait da.

11a. *siquiera, sikan be* (eta aldaerak) guztiz arrunta da gaur bertan.

11c. *disparaetan*, cf. 6b *fundaetan*, *Zubia apartaetea, apartaetan* («*Contribución*» 150), *parcaetaraco* (ibid. 153), RS 144 *oraetan*, MI *gorraensaco* («*Contribución*» 191), Zumarraga *daroeçan* («*Contribución*» 99). Azkuek (*Gipuzkera osotua* 76) *-aetan* eta *-aetara* mantentzea «solecismo declinativo»tzat duen arren garbi dago berak adibidetzat dakartzan Lardizabalen exenpluetan eta goian aipatuetan ez dela «solecismo»rik baina forma zaharkituak, *ae* taldea e bihurtu gabe hizkera berritzaileagoetan gertatu denaren kontra.

Ik adibide gehiagotarako «Canción Vizcayna» 80 eta Arejitaren oharra.

11d. *arcabuz*, *al-* dute I. Sarasolak Ibarгүйen-Cachopinen kronika bukaeratik hartuaz argitaratu duen 1600 inguruko hiztegi batek eta gero Zalgize, Harriet, Larramendi, Arxu, Iztueta eta bestek (ik. «Contribución» 173). *Arcabuz* du Alzolak (106) ere, aldiz.

12b. *andia* Cf. 16b, 17e *andi*, 18d, 25g *andia*. «Es difícil negar que algunos diptongos vascos carecen, al parecer, de justificación etimológica; así, junto a *Andia*, sobrenombre medieval corriente, y (*h*)*andi* «grande», (*h*)*aundi* no aparece antes del siglo XVIII o tal vez del XIX» dio Mitxelenak (FHV² 488). Ez da exenplu bakar bat ere 1700 arteko hegoaldeko testuetan (ik. *Materiales*, Arejita, Zubiaur-Arzamendi, Soto-Michelena); 1700 ondoren ez dut bat ere ediro (ik. *Thesauruserako* III eta sv) *Peru Abarka* arte bederen, bizk.z, ez eta 1745 aurreko nafarrerazko testuetan ere. Gipuzkeraz ere *andi* dakarte Otxoa Arinek (1713), Irazusta (1739), Lasarteko bertsoek (1716), Arakistainek (1746) eta Agirrek (1759); lehen-dabiziko *aundiak* Larramendi eta Peñafloredaren testuetan aurkitu ditut ^{83 bis} eta horietan ere *andiak* gehiago direlarik. Markagarria da Irazutaren 1784ko edizioak *aundi* dakarrela.

12c. *ychico*, *utziren* bizk.zko forma arrunta; cf. BA 66 *iči* oraindik bustidurarik gabe, eta *echi* Alzola 104 eta KA 4-5.

12e. *artuteco* «la terminación verbal -TU y su variante -DU se eliden generalmente ante -TE; pero en B (en algunas zonas se han guipuzkoanizado [sic] los verbos *batu*, *sartu*, *artu*, *galdu* y *kendu*) rehuyen esta eufónica supresión; y recurren los unos (B-lein-mond-oñ) a la partícula -KETA en vez de -TUTE, -DUTE; otros, los más, emplean este duro choque de sonidos dentales» Azkue, hiztegian sv -TE.

12g. *guei[a]go*, hemen esanahiaren aldetik gehiago dirudi gaztelerezko «mas, pero (no)» egituraren kalkoa, euskaraz ohizko den «haboro» baino.

— *Prouincia*, id. 18g, bietan «Gipuzkoa» adierazteko. Dakidanez hau da lehen euskal lekukoa adiera horrekin, *Ayta Trino juañ zan bere Prouinciara* 1665eko gipuzkerazko gutun batekoak («Contribu-

---

(83 bis) Baina cf. orain Ondarrak ale honetan argitara *aun-* dun 1741 baino lehenagoko Zegamako dotrina.

ción» 129) beste esannahi bat bait du. Irazustak (1) ...*erretore Herni-aldecoac, ceña dan provincia Guipuzcoacoan* zinatzen du.

13a. *nay* eta cf. 13b *gura*. Azken hau baino gutxiago bada ere, nahik lekukotasun aski du bizk.zko testuetan: Olaso *verba orri nay ez daquiola valia* «Esa palabra no quiera tener valor» (TAV 89), *Iaungoicoari nai eztaquiola* KA 1239, *ser nay daude* MI 3, *Emon nai eban frutu ederra* UR 78, *Gaisqui nai arren* BA 185, RS 114 *esan nay ta esan ezina*, etab.

— *eban*, honela ezarri dut esk.ko *ceban*, segurki (Cf. 18e) kopia-gilearena bait da *c-* hori; ene ustez, hark ezagunen zuen forma jarri zuen (orijinalaren kontra) lehendabizi; bigarreanean, alderantziz, orijinala errespetatu zuen baina lehen agerraldia zuzendu gabe utziaz. Fenomeno berdin gehiagotarako ik.II.2. Honek ez du esan nahi inola ere, ordea, Azkuek bezala *z-* «característica no vizcaína» (*Morfología* 720) dela uste dudarik; bestalde ez dakit J. Oregik «Z-rik gabekoak zaharrago direlakotan gramatikalari guztiak bat datoz» («Euskal-aditzaz zenbait gogoeta» FLV 1974, 269, 7.oharra) esatean Altube («Observaciones» 136 eta hur) eta Mitxelena (hainbat lekutan, esate baterako «Lengua común y dialectos vascos» 300-301) behintzat gogoan izan dituen, «zaharrago»k hor «etorkitik hurbilago» eta ez soilik «lehendabiziko lekukoak dituen» esan nahi baldin badu, bederen. A. Arejitak («Canción Vizcayna» 174) dioenez «gaurko ahozko euskeran ere bardin: *zeban* (Eibar), *zeuen* (Morga), *zotzon* (Meñaka)» eta beste ematen dira oraindik.

13b. *euquean* Cf. 29b-c *noc euquean sinistu/frances oncia euqueala/belaetaric billostu* eta *leuqueala* (Azpeitia 1622, «Contribución» 124 eta hur.), *leuquean* (XVII. mendeko bulda batean), *leuqueana* (*Azkoitiko 1737ko sermoi bat* 16). Exenplutarik badirudi *-eu-* mantentzen zela gipuzkera zaharrean ere.

— *pobluac* Cf. OA i *Pueblo onetaco aurray*, viii *Pueblo onetaco genteari*, KA 143 *pobluagana biortu*, eta esaten dau *sacerdoteac*, Breñañako Kanta *Pobluaren onrra danac becela*.

13c. *zuecaz*, pluralean zein singularrean (15c, 21d *agaz*, 20d *turcoagaz*, 22e *usteagaz*, 24d, 29a *Vizcayagaz*, 28e *banagaz*, 37f *orregaz*) beti darabil *-gaz*. Ba dira, alabaina *-kin* erabiltzen duten bizk.ren azpieuskalkiak, batez ere pluraleko formetan⁸⁴. Bestalde,

(84) Beste batzuk, BAK adibidez, *-kin* dute *-gazen* alboan, bai singularrean eta bai pluralean: 60 *zeugaz*, 78 *nigaz*, 98 *ascogaz*, 495 *guegaz*, 143 *oearrequin*, 150, 275 *zurequin*, 151 *zerequin*, 227 *neurequin*, 325 *urarequin*, 369 *Xaunarequin*, 410 *Xaunonequin*.

-gaz bizk.z bakarra ez izateaz kanpo, ez da soilik bizk.ren marka, men-debal aldeko eusk. osoarena baizik zeren eta araberearen parte bat-tek⁸⁵ ere ezaugarri hori bait zuen. Cf. Gamiz 199 *libertadeaz, orre-quin* (199), *onequin, iltzeaquin* (200), *nequeaz, bategaz, osasunaquin, urdaiaz* (201), *alcarregaz, orrequin, onequin, osasunaquin* (202).

13e *ausiteco, ausi* frikariarekin. Cf. *Iaia ausi daguien* KA 96 *Bere arma çarrac ausita letorrela* Andramendiko apokrifoetan (TAV 160) *Nola ausi deuzten neure burua* BA 193, *aussi ezpaleguie berbea barriz* «Canción Vizcayna» 66, etab.

13f *ei zenduz*. Mitxelenak («Ad experiendum» 226) botibotzat du forma hau nahiz eta *ei=omen* (cf. 3c, 11f, 16b, 21b, 21g, 24c) onartuko balitz «esan-nahiak argi eta garbi ematen du[en]». Arrazoi du botibotzat hartuz geroz -ndun atzizkiaren faltarik ez litzatekela esaten duenean; haatik gramatikaren kontrako huts larri hori *metri causa* berariaz egina dela pentsatzen badugu (eta ez litzateke bakarra, cf. 16b) errazagoa zaigu perpausa guzti hau *alan dino foruac*en objetua dela onartzea. Ene aburuz, bestalde, 13g ez da hitzez hitz hartu behar, foruak nonnahi eta zernahi dela aipatuak izaki, azkenean historia, «egia» edo «tradizioaren» baliakide bihurtu bait ziren.

— Goruen aipamenaz, ik. gaztelerazko erantzunaren VII. ahalpaldia.

14b *baino*. Agian *baño* orijinalean, cf. 14e eta 14d (azken hau zalantzazkoa).

14d *balaac* «*balaac* ongi letorke, bestetan ere erabili izan balu horren moduko *a* bikoitzik» Mitxelena «Ad experiendum» 225. Alabaina, mantendu egin dut Esk.an argiro agertzeaz gainera ez bait dugu testuinguru eta agerraldi aski forma hau gaizki dagoela erabakitzeke; nolana ere den, ez dirudi kopiagilearen jakinaren gaineko aldaketa datekeenik.

14f *parteti*. -TI prosekutiboan (ablatiboaz ik. 36d): 2a *zeruti*, 2d *goiti*, 2g *beiti*; -*gaitiren* exenpluetarako ik. III 1a; 2a *zerutic* kopiagile giputzaren hutsa da seguru asko, bere hizkeran -TIK bait zen forma bakarra ablatibo eta prosekutiborako; bestalde, ohar bedi hortik aurrera —inoiz puntuak lagundurik— beti errespetatzen duela orijinaleko -Tia. Atzizki honen etorki eta aldaketaz ik. R.

---

(85) Landuccik -kin du soilik (ik. K. Mitxelenak egin sarrera 33.orrian.

Lafon «Sur les suffixes casuels *-ti* et *-tik*» Eusko Jakintza 1948 141-150 eta K. Mitxelena-ren FHV² 236.

14g a. «hura», izenordain legez, cf. 15c, 21d *agaz*, 32e *ac*.

15c *baicin*, ik. III.

— *ley*. ik. 22c.

15g. *bedeinca*, *-du* gabe, ik. 1e. MIk *bedyncatu* «bendecir» eta *bedeyncatu* («Contribución» 192) ditu; *bedenkatu* ARk, *bedinkatu* URk eta *bedeinkatu* Betolaza, KA eta VJek (xehetasunetarako ik. *Materiales* eta *Thesauruserako*).

— posesiboa izenaren atzetik, cf. 35a *San Ignacio geurea*.

16a-b *-a* gabe; lizentzi hau batez ere «olerkariak» erabili badute ere (ik. I. Sarasola «Lizardiren poemagintzaren azterketa formal baterako» in AAVV *Homenaje a Caro Baroja*, Madrid 1975) lehena-go ere ez zen ezezaguna, cf. «Canción Vizcayna» 87 *Francesay bear jate ausi buru*, BA 115; *Izango ete dogun Velenen ostatu*, 137; *Arranzaz beti gure nagusi*, 201; *Lagun yzango dogu Herodes erregue*, 249; *Adiezac Verzean onen Viziza modu*, 281; *Orain xaucat neure aldi*, etab.

16c *oraindio*, cf. *Peru Ab.* 99 *oraindino*, 70 *oraindiño*, 43 *orainguño*, UR 79, 83, *oraindo*, 18, 28 *orainguño*, BA 385 *oraingano*, Olaetxea 79 *oraindiño*.

16d *Bilbaon*, id. 21g. Dakidanez, egiteke dago zenbait toponimotan (cf. *Galdako*) eman den *-ao>o* aldaketaren kronologia; *-ao* aurkitzen dut oraindik bai Garibai A32 (=B56) *Bilbao*, *an vere dongueac viraon*, baina *Bilbo* du jadanik Olaetxeak; Peñafloredaren *Bilbaoco*, *Bilbaocoac* (*Gavon-sariac* 6, 5) ez dira adierazgarri ezaguna bait da delako herri batetik zenbait kilometrotara herri hori bertako biztanleek deitzen duten erara egin beharrean gaztelerazko forma ofizialaren arabera deitu izan ohi dela.

— *ifini*, honela «Canción Vizcayna», UR, AR, KA, RS, *ibini* RS eta BAK, *imini* «Canción Vizcayna», Mogel eta Olaetxeak, *ipini* Mogekek.

16e *egoitea*, ez dut beste agerraldirik idoro 1745 arteko bizk.zko testuetan; AREk baditu aldiz *izaitea* (31(2)) eta *izaitera* (37) eta URk *izaiteco* (64).

16g *didin*. Asimilazioa oso da zaharra bizk.z, cf. [G]al *didila Unçqueta* Arrasateko kantetan (1448) inguruan (TAV 82) eta oraindik horrela dute BA, UR eta ARk XVIII.lean eta KA, VJ eta MIk aurreko mendean; berdintsu Larramendi aurreko gip.z: *bidi* dute Otxoa, Irazuzta eta Lasarteko bertsoek (ik. J. M. Satrustegiren lana IKER 2n); markagarria iruditzen zait Irazuztaren 1784ko edizioan *iiak ee* bihurtzea.

17b *deroesu*, ik. 2f.

17c *jatezanac*, cf. «Canción Vizcayna» 88 *Francesay bear jate ausi buru* «Testu arkaikoetan *jake* barik, *jate* sarriago» eransten dio argitaratzaileak.

18b *aguin orria*. Mitx.k xeheki azaldu bezala («Ad experiendum» 239) hagin-orri honetatik ateratzen zuten (Florok dioenez) kantabresek etsaien eskutan ez erortzeagatik beren burua hiltzeko (eta hortik *guiza eralla*) hartzen zuten pozoia.

18c *enzutea dot* «aditu dut inoiz» esannahiarekin.

18d *guiza eralla, eroren* (eta ez **erailen —ik. *Morfologia* 3 eta *Gipuzkera osotua* 121—) eratorria; cf. RS 227 *yl eyquec ta yl aye, ta yre erallea yl daye* «Matarte has y matar te han, y a tu matador mataran», RS 167 *Erioac ereçan Butroeco alabea Plencian* «El targo mato a la hija de Butron en Plencia», *Peru Ab.* 210 *iru soldau pilloren eraliac, MI guison eraylea* «omiziano», *Dic. Trilingüe erallea* «asasino» (eta ik. *-ado, -ato, -ino*); oraintsuago G. Garate *Izurri Berria* 106 *Mentxakaren gizeraileek*.

18g *beretutea*, cf. 22e *beretuteco* «menperatu» esateko; «Cancion Vizcayna»n *Phelipe Hespñaco done andia / escubetu doçu mundu gustia* (2) dugu; *beretu* dator *Voces Bascongadas* sv. *apoderarse-n* ere.

19b *ygaro*. *Irago* dute BA, AR eta URk baina soilik *-gar-* (*igaro, igaraite-*) 1700 arteko bizk.zko testuek; Cf. *Materiales, Thesauruserako* eta *Zubiaur-Arzamendi* eta *Soto-Michelenaren* lanak.

19d *yzan da suen broquela*, cf. ordea 18e-g; ezinbestekoa da, beraz, Mitxelenarekin («Ad experiendum» 239) pentsatzea ezen «galderatxo bat egin daiteke, nolánahi ere, lehengo eta oraingo ezin-eramanen urratsetan: nor izan zen, gauzak horrela zirelarik, noren brokela aspaldi haietan?». Hitzaz ik. Riquer BRAE 1980 407 eta hur.

19e *aurreronçean*, cf. 34c *goruncecoa, -un-*ekin. Baliteke bata edo bestea (errazago lehena) kopiagileen aldaketa izatea.

19g *ezpa*, id. 33g, *espa* 1e, 20g, 32g. Cf. «Canción Viscayna» 195 Domingo Vizcaycoari, *çorra deussaçu / ezpa ya cinean gustioc Gabachu*.

— *Errochela*, cf. 28e Orana, *-arekin espero litzatekeen -araren orde;* kopiagilearen aldaketa?

20a *Poloniaco erregue*. «Joan Sobieski dugu ezinbestean, Joan hirugarrena, harako Viena turkoengandik 1683an libratu zuen hura. Ez da, beraz, Bizkaia Sobieski baino beratzago azalduko eta luzaro gabe etsi beharko bestela us[t]e duenak», Mitxelenaren iruzkina «Ad experiendum» 228.

20b *dereste*, cf. 33e *derichu*; *-re-* dute RSeKo hurrengo bi adibideok ere: 257 *on derextanari* «al que bien te quiere» eta 312 *gach çeerexqueoc yñori* «no quieras mal a nadie» eta baliteke *derichuren -i-a* izatea aldabeharra.

20f *hapere* < *bat + bere*, cf. *batere* < *bat + ere*.

21c-d, hots «guztiak ez badira ere bai batzuk...»; ik. 1g *biraz*.

— *ombre a ombre*, cf. 4c *caue de pala*. Dirudienez —gogora BA 321 *no se hizo para los asnos estimacaz dulcea* eta beste— gaztele-razko perpaus eta perpaus-zatiak euskal testuetan sartzea lizentzi zen, batez ere bertso barregarrietan; inoiz, Arakistain eta Larramendi frantziskotarra bezala^{85 bis}, euskara eta erdara ahapaldi guztietan txandaka tartekatuz ondu zituztenak ere badira.

21e *badira*, baldintzazkoa, cf. 21c, 1e *biraz*.

21g *ala[n]*, cf. 13g. Bidenabar, *-n* hori ez da soilik bizk.zkoa Gamizek ere 3d *alan*, 4e *ala* (baina puntua) bait ditu.

22a cf. *Dic. Trilingüe* sv. «babazorro».

22c *day*, ik. 37a.

23a *acha*. Araberaz eta bizk.z *Vi(t)z > V(i)(t)x* bilakatzen da, cf. Landucci *axea, guoxa, goxaldea, elexea, nox, vaquocha, a[c]hurra, hordu gacheâ*. Ik. FHV² 192 eta Landucciri Mitxelenak egin sarrera 27.

(85 bis) Eta cf. E. M.ª Azkueren «Berneoko astodunai» eta «Mundako arrainsaltzaileak» eta Etxegarairen *Festarako zenbait*.

23b *yregui*, -girekin bizk.z ohi bezala; cf. Zubia-Lezamiz *irigui* («Contribución» 151), MI *yriguia* «abierto», *yregui* «abrir»; beste aditz batzuetarako cf. KA 125, 154, etab. *edugui*, BA 181 *eugui*, BA 142 *ebagui*, MI 1 *ebaguiten*, TAV 75 *edegui*, etab.

23c *bazaozque*, futurozko forma, cf. «Canción Vizcayna» 148 *Urten doquean*.

23f *onestera*, cf. TAV 122 *onerestea daucat viozean sarturic*.

23g *esteyo*, ik. 37e.

24a *ze dasadan*, id. 34b, 27e *ze zatočan*. «Agindu eta antzeko zentzuekin adizlagun bururatuak (*edin/*ezan/*egin*), ezeztapena zeaurrizki formaz azaltzen da sarri Bizkaiko testu zaharretan» (A. Arejita «Canción Vizcayna» 165). *Ze dasadan* Mitxelena («Ad experiendum» 230) *noan lehen-bait-lehen, gatozen harira* eta era horretakoak bezalako *hortatiuustzat* du. *ze*-ren adibide gehiagotarako ik. A. Arejita aip. lekua. Azkuek *Morfologian* (470-471) oraindik bizk.ren zenbait lurraldetan entzuten zela eta soilik inperatibo eta subjuntiboan (baina Garibai A30 *çetoa* cf. «Evolución de la lengua vasca» 86) erabiltzen zela dio. Beranduago Zubiaur eta Arzamendik *çetoa* hori *eçtoaren* errata izan daitekela pentsatzen dute beren lanean.

24d *pleit[e]a*, ik.III.

24e *podoreac*, ez da errata noski, cf. BA 211 *podore*, Elizalde 26, 76 *podorea*, Agirre (1759) 27 *podorioarequin*, 4(2) *podorotsua*, Zubia-Lezamiz («Contribución» 147) *podorosoa* eta Etxeberry Ziburuko *Manual* I 55 eta Altunak hor jarri oharra.

24f *juaterren*, cf. *eguitarren* (A. Irigoyen «Canción antigua de amor vizcaína» FLV 1978 456), *eracusterren* BA 393 eta *onremaitarren* («Canción Vizcayna» 174 eta exenplu gehiago oharrean). Irigoienek honela definitzen du: «se trata de un sintagma nominal sin determinante que recibe el elemento desinencial motivativo -rren... Hoy se dice *egitearren* con inclusión del artículo -a-entre *egite*, sustantivo verbal, y -rren, como sucede también en *egiteagatik*, su sinónimo correspondiente» (aip. lana 459. or.).

24g *ebilgura* «nik ez dut inon *ebilgura* hitza idoro: «ibilera» edo horrelako zerbaiten baliokide dirudi. Ez da horrenbestez «go-goa» izango -gura, *bilgura* eta mota horretako hitz erakarrietan nabari ohi den atzizkia baizik» Mitxelena «Ad experiendum» 231; Cf. *Dic. Trilingüe ibillinaya, ibilligura, ibillizalea* «ambulatorio», eta *Voces Bascongadas* andariego c. *ibillinaia, ibilcorra, ibilzalea; b. ibilligurea*.

25b Azkuek *kutizi(a)*, *kutixi* Andoain eta Ormaiztegitzat dakartza soilik, *gutizi* «BNC, G, L»kotzat; ez dut bizk. zah.eko beste lekukorik eriden.

25e *bidaldu*, jadanik Arrasateko erreketaren kanta batean (TAV 84) *Esera bidaldu nau ni* eta *bidaldu dogu* Milia Lasturren eresian (TAV 76), *-durekin*. 1745 baino lehenagoko bizk.zko testuetan aurkitzen ditudan forma guztiak era horretakoak dira.

— *goruncean*, ik. 34c.

25f *elia* «talde handia» nahiz pertsona nahiz abereena; cf. RS 284 *Elli dollorrearan esta çer autu* «en ruyn ganado no hay que escojer» RS 235 *semez elliric ez* «De hijos no rebaño» eta Oih. 499 *Elsos ere elhia gaiz* «les mouchérons memes sont fascheux, lors qu'ils sont attroupez». Cf. *Manual Debotioñezkoa* 2283 *tropelaka*, 2287 *tropela*, Arakistain *aldra*, *aldrea* «tropa de gente, ganado».

26c *etorteco (gai) izan*, cf. 12e *artuteco capaz gara*.

26g *baya*, *bainaren* formarik arruntena bizk.z; cf. MI pero, XVII.mendeko bizk.zko amodiozko poema («Contribución» 88), Zubia-Lezamiz (ibid. 151) eta «Canción Vizcayna» 181 (adibide gehiagorekin oharrean). Arejitak dioen legez «Bizkaiko euskeran *baiña* baino hedatuago dago antxinarik (gaur arte) *baia*. Hots sudurkari-dun *baiña* hori Lea-Artibai aldean da gaur erabilia. Bizkaiko lurralderik gehienean *baia*, *baie* oguzten da» (ibid.). Aldaera horiei erants bekie Zubia-Lezamiz («Contribución» 151) eta Kapanaga 5, etab. *baea*.

27b, hots, hari zor diozue, «hari eskerrak».

27c *sinistea emon*. «fedea, hitza eman».

28c *gaizqui*, mantendu egin dut Azkuek hitz hau B-tzat ez badakar ere BAK (183, 185) erabiltzen bait du; beste batzutan bezala (objeto pluralaren marka falta aditzean, *gidal*, *gerazia*=«grazia», etab.) BAREkin bat dator arabera: Landuccik *gaystotoro* «mal o malamente», *gaystoto eguon* «malestar», *gaystoto essan* «maldezir» dituen arren *gaizqui* irakurtzen bait da Gamizen poesietan: «Dabilcenchoac» 2a, 2e, 11g, «Euscaraz gaiztoetan» 6a.

28e *lanza*, cf. 14d *gezi* (irakurketa zalantzazkoa). *Darda* eta *gezi* agertzen dira Andramendiko apokrifoetan ere (ik. Mitxelena eta Bidegainen lana ASJU 1954 22, 11.oharra) eta soilik bigarrena Martin Bañez Artazubiagakoren eresian (TAV 91). *Orana-ri* buruz ik. 19g.

28g *gaiztoa*, agian *gueiz-* orijinalean, cf. 32d. Dena den *BAK guestoa* (268) eta *gaiztoan* (257) ditu.

29a «Vizcayagaz Motricu=Vizcaya eta Motricu?» galdetzen du Mitxelenak («Ad experiendum» 233) «horrela balitz ere, ez dut ikusten, ez argi ez ilun, zertara datorkigun Motriku» erantsiaz. Mitxelenak proposatu bezala azaldu nuen nik «Oharrak zenbait arkaismoz»en, ASJU XVII (1983), batez ere 49-57. orrietan, non saiatu bait nintzen «Xekin $Y=X$ eta Y » egituraren 1800 ingurura arteko adibideoro biltzen; hala ere hor aipatuei gehi dakizkieke, gutxienez, *Ubillos 29 Israeldar-aquin Jaincoaren testamentua ta alcar artzea*, *Ara-kistain eguin dezan cizorcaquin elur* «suele granizar o nevar», *Otxoa Arin 77 Deseatcen debe guizon libre batequin, andre, edo emacume libre batec matrimonio santua eguitea* eta, agian, *Chacurren amessagaz paluac asco / eroango doçuz* («Canción Vizcayna» 57). Bestalde, eta honek garrantzia gehiago du, ez dakit nola ahantzi zitzaidan lan horretan Mitxelenaren «Miscelanea Filológica Vasca (I)» aipatzea, batez ere 228. orria, non aurki bait daiteke bizk. eta gip. zah.ak batera duten ezaugarri honetazko zenbait ohar, are ulertezinago orain dakusadanez «Xekin Y » laburdura bera ere lan horretan erabiltzen bait da lehendabizikoz⁸⁶.

29e «*Marquinaco erregea* alegiazkotzat emana dago. Haren premia ez da, bada, larria guretzat ez besterentzat», Mitxelena «Ad experiendum» 233. Ongi ulertu badut «ez dago M. e.aren beharrik» edo antzeko zerbait esan nahiko luke Mitxelenarentzat; nik, ordea, egiturak arraroagoa badirudi ere nahiago dut (ik. jadanik ASJU XVII ene lanari jarri 38.oharra) *Markinako erregea* eta *tratua bearturen* sakoneko sujetotzat hartu eta, gutxi gora behera, «Lehenago behartuko gaitu M. e.ak hango tratuak baino» itzuli. Sujeto genitibatze horrek ba du beste lekukorik, objetozkoak baino gutxiago badira ere; urrutirago joan gabe TAV 144ean bildu *ayta sanctu Nicolao laugarrenarê emona ...Sist laugarrenarê aprouadua* (3.ordenako erregela zahar batean), *Christoren prometituen* (Isasti *Salvea*), *BAREN Guretakozat jaio da Jesus/ Askoren deseadua* eta *Labur da gizonaren adimentua/adizeko Jaunaren ordenadua*; erants bekizkie goiko lan horretan jadanik aipatu nituen *Nobleza guztiaren aniz estimatua*

---

(86) Ez da «Oharrak...» eko huts bakarra; Iñaki Seguiolak erakutsi didan bezala 45.oharrean aipatzen den *Gavon-sariacetako* pasartean *neurc icusiric* eta ez *neure i.* irakurri behar bait da; cf. forma horretarako 1622ko Azpeitiko gutunetan («Contribución» 124 l.erroa). Ik. gainera B. Urgellen ASJU XIX-leko lana *Esku-liburuan* «Xekin Y » egituraz diren aldaketetarako.

(«Bretañaiko kanta», orain «Contribución» 78, argitaratzailearen oharrekin) eta De la Quadra bermeotarraren 1784ko dotrina argitaragabe bateko *Jangoicoen ofensac; celan dan gauzia: andijan edo ari-nean: dira diabruben imponidubac eta tentacinoac* (106).

30c *Durangoren*, ik. III.

30d *escarguea* «izugarri handia»; RS 250ean «difícil» itzultzen da eta «bravo en las cosas» *Dic. Trilingüean*.

30f *barraco chocolatea* «Bagenuen dagoeneko Karibe aldeko berririk» idazten du Mitxelenak («Ad experiendum» 233). 3 urte beranduago (1691ko uztailen) erregeak kakaoaren zabalkunderako probintziei oztopoak jarriaz eman agindurako ik. Labayru V. 558. 80 bat urte geroago Txanton gaxoak ezingo du lasai bazkaldu Donostiatik Habanako tabakoa saltzera etorri dendari erostariak direla eta.

31a *çec[e]ilgo*, cf. beste euskalkietako *otsail-e-ko*.

31b *ezan eldu*, ik. 9e.

31c *eguno* «sekulan, inoiz ez»; esannahi bera *egundo* aldaerak ere; cf. *Eta eguno-ere euren artian/ Ezin dute urten jaquinic...* Guillermo Lohmann Villena «Poesías vascas en Lima en el siglo XVIII» BAP 1956 417-422 6.ahapaldian.

31d *frescurea*, ik. III.

31e *oba*, cf. 14e *obe dogu*, 16e *obe dau*, 11g *ori bere obe*.

31f *sein da* gonbaraziozkoa. Cf. *aen ondo etorri seyn urte onac*, MI («Contribución» 191), *enas orren delicadua, seyn Judegua barius*, MI («Contribución» 192), *aen adisquidea onena seyn ni naxa*, MI («Contribución» 195), etab.

31g *-ra*, eta ez *-an* puntuagatik.

32e *eroan* «zeraman».

-ac, ik. 5e.

— *gañean*. Nahiz eta *ganean* «(Bc)» izan Azkuerentzat *gainean* du Amiletak ere (1, 2); alderantziz, bustidura dute deklinabideko *-gan* atzizkian BA, AR, eta URk —gutxienez— idazleen artean eta Gernika eta Mungia aldean (Cf. *Morfología* 336 eta *Observaciones* 66) azpi-euskalkietan.

32f *falsua*, ik. III.

32 *legaz*, ik. III.

33d *ydeteco* «kentzeko»; *oyalari buruz* ik. I.

33f «Plaentxiaren ondoan, Bergara, baita Bergarari zatzekan esaera zaharra, Garibaik XVI.ean jaso... Isatsa erantsi diote hemen (*ezpabere ychi bay azala*) gorputza baino askozaz berriagoa» Mitxelena «Ad experiendum» 233; Garibaik birritan dakar erre-fraua: A34 «Por las gentes de algunos pueblos que, naturalmente, por disposición de sus astros, son inquietos y bulliciosos, dicen: *Bergara, ceñatu eta aygara*, Bergara, santiguete y pasa» eta B57 «Porque en Bergara, uno de los buenos pueblos de la tierra bascongada, sucede entre los vezinos aver de ordinario muchos pleytos, dicen: Bergara, santiguete y pasa, *Bergara, ceñatu eta ygara*. *Ygara* se dice por *ygaro*, por el consonante, porque también la arte poética tiene en esta lengua sus licencias» (J. R. Zubiaur-J. Arzamendi «El léxico vasco de los refranes de Garibay» 62).

— *ceñatu*, cf. AR 25 *ceñatuten dala, da santiguetan dala ondo*, AR 25(2) *Expliquetan da ceñatutea, da santiguetea. Cer da ceñatutea?*

— *aygara*. Garibairen azalpena ez zen zuzena, noski, inperatibo baten aurrean bait gaude. Ez naiz hemen xehetasun gehiagotan sartuko Mitxelenak bait du lan bat forma honi buruz ateratzeko asmoa.

34b *ze dasadan*, ik.24a.

— *sobrea*, ik. 8d.

34c *goruncecoa* «gainerakoa». Ez da Azkueren hiztegian agertzen ez eta bere aldaera *gorantzekoa* ere adiera honetan. Cf. 25e *goruncean*, baina 19e *aurreroncean*.

34d *denporea*, ahoskabea sudurkariaren ondoren. Berdin MI, KA, VJ, BA, AR, UR eta gainerako bizk.zko testuetan (cf. FHV 230, 353, *Materiales* eta *Thesauruserako* sv.). *Tenpora* dute Otxoa Arin eta Irazuzta gipuzkoarrek, ik. *Thesauruserako*.

34e *anae ta ausoari*, zein da zein? Ez dut *anaeren* beste agerraldirik ediro testu honetatik kanpo 1800 aurretik; Azkuek P. Bartolomeren aipamen bat dakar.

35d. *zenipartea*. Azkuek «(B, G) herencia» dakar baina hemen *senitarte* «(Bc) parentela»tik hurbilago dago.

35g. *ezaguzea*, «reconocimiento». Ez dut lehenago beste lekuorik ediro, bai aldiz *ezaute* «conocimiento» KA O eta KA 76an.

36a. *garbatu*; Ik. III. Cf. RS 102 *Ezcondu ta garbatu* «casar y arrepentir». *-atu* <-ai+>-*tutik*. Cf. FHV 535, Arakistain *garbaia* «arre-

pentimiento», *garvatu* «arrepentirse». Fenomeno bera *zemat*urekin: Cf. *zemai* BA 236, 280(2) eta *cematu* «Cancion Vizcayna» 176.

36b. *bitartecozat*. Cf. Arakistain *bitartecoa* «medianero», KA 39 *bitartecoai* «medianeros», KA 105 *bitartecoric*.

36c. *ce*. Hemen gonbaraziozkoa; kausala 36c eta admiraziozkoa 24g, 27g, 28a eta 30gn.

36d. *guganic*. Testu honetan, bizk. zah.eko guztietan bezala, ablatiboa eta prosekutiboak forma ezberdinak dituzte: ablatiboan (ik. 14f) -IK (36d *guganic*, 29d *belaetaric*), prosekutiboan -TI (14f *parteti*, 16f *al deti*, 2a *zeruti*, 2d *goiti*, 2g *beiti* eta III.1a). Ohar bedi neurri kontuez kanpo itxadotekoa zela -REAN(IK)ik ez agertzea ablatiboan, morfo hori soilik bizigabeei eransten bait zitzaien⁸⁷. Bestalde, -REAN → -RIK aldaketa prozesua azpieuskalki ezberdinetan ez eze singularrean eta pluralean ere ezberdina izan zen. Jadanik XVII. mendeko lehendabiziko testuetarik -ETARIK nagusitzen da -ETAREANen kaltetan eta prozesu horrek jarraitzen du mende horretan zehar, oso astiro bada ere (KAK oraindik 13 -ETAREAN eta 10 -ETARIK ditu). 1700 ingururako -ETAREAN zeharo baztertua zen ez bait da horren exenplurik aurkitzen Zubia-Lezamizen (1691-99) testuaz geroztik; -REANek aldiz 1758 arte berderen irauñ zuen eta -REANIKek 1828 arte⁸⁸. Guzti honek ez du zilegiztatzen, beraz, testu honetan -REANdun ablatiborik ez aurkitzearren jadanik testu hau egin zenerako galdua zela baieztatzea; uste hori, froga *ex silentio* guztiak bezala, arriskutsua izateaz gainera, honako honetan ditugun beste lekukoek gezurtatzen bait dute. Sintasiari dagokionez (*guganic* = *guk*) cf. MI *Joane eriduric egon ysan da Peruganic* («Juan fue herido de Pedro») eta Amileta 1 *içara santaan ceinean batu izan zan ceure gorpuz santissimoa Josephegatic curucetic irisita; concedidu eiguzu Jaun piadosoa ceure erioceagatic sepultureagatic eroanac izan gaitela gloria resurrecincora* eta gogora Iparraldeko zenbait idazleren instrumentalaren erabilera berdintsua⁸⁹.

(87) Ik. ene «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz» 189 eta hor aipatu Azkueren lanak; ezagutzen dudan salbuespen bakarra RS 544 *Huhunerean hoxtuac bulea* da.

(88) Ik. 87.oharrean aip. lana 189-190.orrietan.

(89) Ik. adibidez *nortaz eginak garen* (23), *suez erreak* (32), *norbeitez aurkitua*, *adixkide batez saldua* (67), etab. A. L. Villasantek paratu Lapeiraren *Kredo edo sinhesten dut esplikatua*, Bilbo 1982; adibideok 10.orrian Villasantek bilduetarik hartu ditut. Horrela zube. ere lehendabiziko testuetarik: *Eliçaz manatu bestae* (*Les prières du prone...*², 15, eta berdin *Otoroeco Diocezaren...* delakoan).

37a *daizu*, 22c *day*. «Le biscayen n'en [les formes nues] use pas de même avec les verbes à valeur déterminée. Dans les Refranes, *dacar*, *dacaz*, de *ekarri*, ont le sens d'un present intemporel à valeur déterminée. Mais le présent nu de *egin* eta de *i-* «être donné à» a dans tous les exemples attestés (p. 129 eta 252) valeur de futur» R. Lafon *Le Système* 435; cf. halaber «Canción Vizcayna» 191 *ecussi daiçu*, «Contribución» 88 *eras daiçu* (euskaritzoan) eta MI 13 *Edan daysu ostera se esteysu gachic* Lafonek erabili ez zituen testuetako batzu aipatzearren.

37c *yacala*, ik. 1c.

37e *eztaquidizu*. Lafonek *edinen -*kidi*-dun formak atzizki ez aurritzirik gabe ager daitezkeela erakutsi zuen (*Le système* 34-35) soilik -*ki*- dutenak ez bezala; gainera «*dakidio* et les formes analogues de present nu ont d'abord valeur de futur... mais comme *dakidio* et les formes analogues sont utilisées comme formes datives correspondant à *daite*, et que cette dernière forme, qui contient le suffixe d'indetermination -*te*, a valeur soit de futur, soit de potentiel, *dakidio* et les formes analogues servent à exprimer non seulement ce qui sera, mais ce qui peut ou pourra être» (ibidem). Markagarria iruditzen zait *eztaquidizu* hau dela, *dakidanez*, hegoaldeko testuetan ematen den era honetako adizkien azken agerraldia.

37f *baliadu*, cf. 38c *baliau*. Egitura iragankorra. Ik. aditz honen sintasiaz P. Altunak paratu Etxepare (I, 11 eta I, 293) eta *Manualaren* (3541 eta hor aip.lekuetan) egin oharrak.

38a *paralíticoaren*, cf. 12a *Jaunaren*, 18f *intentoaren*, 19f *Viscayaren*, 26d *francesaren*, 27d *Andicanoren*, 29e *erreguearen*, 29g *tratuaren*, 30c *Durangoren*, 30e *Geronimoren*, 38f *osasuren* beti -*ren* duelarik genitiboan. Honenbesteko batasunaren aurrean ba dirudi horrela zela orijinalean ere, ezperen kopiagileak -(a)*en* bat edo beste gordeko bait zuen zenbait ezaugarriekin (*ala/alan*, *dezu/dozu*, etab.) agitu den bezala. Azterketa sakon baten falta du oraindik bizk. zah.eko genitiboak ezagutzen dudana monografia bakarra, F. Castaños «El genitivo en vizcaíno antiguo» BAP XIII (1957) 60-69 ez bait zait azken hitza iruditzen.

38b. *edutea*. Cf. Landuchio *bearr eun* «menester», Mendieta *jaunzat edutea* («Contribución» 114-116) eta horko oharrak.

38g. *disula*.

— *euiltea*, hots «ibilteko ahalmena». Cf. 24g.

V. HIZTEGIA

A

- HA, V. HURA.
 A, Ah.
 — a!. 25c.
 AHAZTU, olvidar.
 — *aztu*. 25c.
 ADBERTITU, advertir.
 — *aduertidu*. 37b.
 ADMIRADA, V. ADMIRATU.
 ADMIRATU; admirar.
 — *admiradu*. 15e. Esk. *admirada*.
 HAEK, V. HAIIEK.
 HAETXEK, V. HAIIEK.
 HAGIN, tejo, «*Taxus bacata*».
 — *aguin*. 18b.
 HAIIEK, aquellos.
 — *aec*. 36e. Esk. *aechec*.
 HAIN, tan.
 — *ain*. 5b, 9f, 32d.
 — *ain...* *nola*. 10b.
 HAINBESTE, tanto.
 — *ainbeste*. 20d.
 AITA, padre.
 — *aitac*. 3a.
 HAITZ, peña.
 ATX. — *acha*. 23a.
 AKABATU, terminar.
 — *acauadu*. 34a.
 AL, probablemente.
 — *al*. 10a.
 AL FIN, al fin.
 — *al fin*. 32a.
 HALA, así (*adv.*).
 — *ala[n]*. 21g.
 — *alan*. 13g.
- HALAKO, así (*adj.*).
 — *alango*, 3f, 7f, 15f.
 ALARDE, alarde.
 — *alardeen*. 10c.
 ALDE, 1) lado.
 — *aldeco*. 18a, 23a.
 — *aldeti*. 16f.
 2) genit. + —, a favor de.
 — *alde*. 22c.
 ALTIBEZA, altivez.
 — *altiezeza*. 1a.
 ALTUEGI, demasiado alto.
 — *altuegui*. 3d.
 AMENAZU, amenaza.
 — *amenazua*. 9g.
 HAN, allí.
 — *an*. 35c.
 — *ango*. 29g.
 — *ara*. 21a.
 ANAIA, hermano.
 — *anae*. 22d, 34e.
 HANDI, grande.
 — *andi*. 16b, 17e.
 — *andia*. 12b, 18d, 25g.
 ANDICANO, antropon., Andicano.
 — *Andicanoren*. 27d.
 APASTO, abundante.
 — *apasto*. 22a.
 ARABA, topón. Alava.
 — *Araua*. 26a.
 — *Arabac*. 22b, 23e.
 HARAKO, aquel.
 — *araco*. 24b.
 ARANBURU, antropon., Aránburu.
 — *Aranburu*. 3b.

- ARBOLA, árbol.
— *aruola*. 22g.
- ARKABUZ, arcabuz.
— *arcabuz*. 11d. Esk. *arcabuza*.
- ARMA, arma.
— *armac*. 22f.
— *armaric*. 14b.
— *arnea*. 15d.
- ARMADA, ejército.
— *armadara*. 26g.
- ARRATABE, antropon., Arratabe.
— *Arrataue*. 21a.
- ARREN, 1) a pesar de.
— *arren*. 21c.
- 2) por favor.
— *arren*. 35b.
- 3) para (verb.+—), V. JOAN.
- HARTU, tomar.
— *artu*. 24e, 36b.
— *artuteco*. 12e.
- HASI, comenzar.
— *assi*. 2a.
- ASKO, muchos.
— *ascoc*. 37b.
— *ascotan*. 38e.
- ASTO, asno.
— *astoa*. 32b.
- ATE, puerta.
— *atea*, 27f.
- HATX, V. HAITZ.
- ATZE, parte posterior.
— *azera egon* = estar retraído, 5d.
- HAU, este.
— *au*. 6a.
— *onen*. 12f.
— *onetan*. 4a.
— *onetaraco*. 15a.
- HAUEK, estos.
— *onei*. 3b.
— *oney*. 20b.
- AURRE, parte anterior.
— *aurrera*. 19b.
— *aurreronçean*. 19e.
- HAUSI, romper.
— *ausiteco*. 13e.
- AUZO, vecino.
— *ausoari*. 34e.
- HAXE, V. HURAXE.
- AZAL, pellejo.
— *azala*. 33g.
- AZAÑA, hazaña.
— *azaña*. 17g.
- AZARTU, atreverse.
— *azartu*. 2c.
— *azartuteco*. 4d.

B

- BABA, haba.
— *babea*. 22a.
- BAGA, sin.
— *baga*. 23b, 23d. Cf. BAKO.
- BAI, 1) menudo (admira.).
— *bay*. 33g.
— *vay*. 7g.
- 2) también.
— *bay*. 5g.
- BAINA, pero.
— *baya*. 26g, 37g.
- BAINO, sino.
— *baino*. 14b. Orij. agian *baño*.
— *baño*. 14e.
— *uaño*. (irakurketa zalantzaz-
koa, agian *caro*). 14d.
- BAITA, también.
— *baita*. 30b, 31g.

- BAIZEN, sino.
— *baicin*. 15c. Vide DURANGO.
- BAKE, paz.
— *baquea*. 35b.
- BAKO, sin (*adj.*).
— *bacho*. 15d. Esk. *goruaco*.
- BALA, bala.
— *balaac*. 14d.
- BALAN, nombre, Balaan.
— *Balan*. 32f.
- BALIATU, valer.
— *baliadu*. 37f.
— *baliau*. 38c.
- BALIENTE, valiente.
— *valiente*. 21b.
- BALLADILI, topón. Valladolid.
— *Valladilico*. 7a.
- BANA, sendos.
— *banagaz*. 28e.
— *banaco*. V. BARRA.
— *bana*. V. EHUN.
- BANIDADE, vanidad.
— *vanidadea*. 7g.
- BAPERE, V. BATERE.
- BARRA, barra.
— *barraco*. 30f. Esk. *banaco*.
- BARREN, parte de abajo.
— *barrengo*. 30a.
- BARRI, V. BERRI.
- BAT, uno.
— *bat*. 17e.
- BATERE, ninguno.
— *bapere*. 20f.
- BATZUK, algunos.
— *bazuec*. V. *baçuc*.
— *baçuc*. 21c, 28d (Esk. *bazuec*).
- BAXEN, V. BAIZEN.
- BEHAR, 1) necesitar.
— *bearco*. 19e.
2) deber.
— *bear*. 37c.
- BEHARTU, obligar.
— *beartu*. 29f.
- BEDEINKATU, bendecir.
— *bedeinca*. 15g.
- BEHETI, por abajo.
— *beiti*. 2g.
- BEGIRATU, vigilar, mirar.
— *beguiratu*. 35e.
- BELA, vela.
— *balaetatic*. 29d.
- BELDUR, miedo.
— *bildur*. 17c, 17d.
— *vildurrac*. 10d.
- BELTRAN, antropón., Beltrán.
— *Beltran*. 24b.
- BENTAJA, ventaja.
— *ventaja*. 17a.
- BERA, él.
— *berac*. 1c.
- BERBA, palabra.
— *berbea*. 27d.
- BERE, V. ERE.
- BERE, su.
— *bere*. 16f, 20e.
— *berea*. 7b, Esk. *beren*.
- BERETU, conquistar.
— *beretutea*. 18g.
— *beretuteco*. 22e.
- BERGARA, topón. Vergara.
— *Bergara*. 33a.
- BERRI, nuevo.
BARRI — *barrian*. 6f, Esk. *berrian*.
- BERRIZ, en cambio.
BARRI — *barriz*. 2e.
- BERSO, verso.
— *versoan*. 4d.
- BESTE, otro.
— *beste*. 14b.
— *besteoc*. 11e.
- BESTELA, de otra manera.
— *bestela*. 5a, 24a.
- BETI, siempre.
— *beti*. 14c, 25b.

- BIHAR, mañana.
— *biar*. 16g.
- BIDALI, enviar.
— *bidaldu*. 25e.
— *bidaldutea*. 28f. Esk. *bidal-tatea*.
- BIGUN, blando.
— *biguna*. 10b.
— *bigunago*. 20f.
- BILBAO, topón. Bilbao.
— *Bilbaon*. 16d, 21g.
- BILDUR, V. BELDUR.
- BILOSTU, desnudar.
— *billostu*. 29d.
- BISTA, vista.
— *vistara*. 26d.
- BITARTEKO, intercesor, interme-diario.
— *bitartecozat*. 36b.
- BIZI, vivir.
— *vizi*. 16g.
- BIZITZA, vida.
— *vizicea*. 7d.
- BIZKAIA, topón. Vizcaya.
— *Vizcaya*. 5g, 20e.
— *Vizcayagaz*. 24d, 29a.
— *Viscayan*. 10a.
— *Viscayaren*. 19f.
— *Viscayari*. 19a, 37d.
— *Viscayco*. 12d.
- BROKEL, broquel.
— *broquela*. 19d.
- BULKANO, nombre, Vulcano.
— *Bulcano*. 14f.
- BURDINA, hierro.
— *burdiña*. 31f.
- BURU, cabeza.
— *burua*. 9d.
— *buruan*. 13e.

C

CORTES, V. KORTE.

D

- DA, V. ETA.
- DEFENSA, defensa.
— *defensa*. 19f.
- DEKRETO, decreto.
— *decretoa*. 5f.
- DENBORA, tiempo.
— *denporea*. 34d.
- DESTERRATU, desterrar.
— *desterretea*. 28d.
- DEUNGA, malo.
— *deunguea*. 8f.
- DIBISA, divisa.
— *diuis[e]a*. 22f.
- DISPARATU, disparar.
— *disparaetan*. 11c.
- DOMINGO DE EGUIA, nombre, Domingo de Eguía.
— *Domingo de Eguía*. 25d.
- DON LOPE, nombre, Don Lope.
— *D[o]n Lope*. 11a.
- DULZERO, dulcemente.
— *dulçero*. 4f.
- DURANGO, topón., Durango.
— *Durangoren*. 30c. Gero *-na-edo -ha-* jarri da o eta rren tartean lerro gainean. Mitx.k *Durango baxen* irakurtzea proposatzen du.

E

EBIL-, V. IBIL-

* EDIN, aux. de v. intr. en modos irreales.

- *bedagui*[gu.] 36a.
- *bequio*. 1e.
- *diite*. 29f. Esk. *deite*. Mitx.k *daite*.
- *didin*. 16g.
- *dila*. 9b, 17g.
- *gaitean*. 2a.
- *daite*. V. *diite*.
- *deite*. V. *diite*.

* EDUN, haber, tener.

- *edutea*. 38b.
- *badau*. 22a.
- *badozu*. 27a. Esk. *baduzu*.
- *çaitu*. 5e.
- *ceban*. V. *eban*.
- *dau*. 1g, 8g, 16e, 23e.
- *daue*. 20g.
- *dauena*. 17f.
- *deusu*. 27c. Esk. -a.
- *dèusa*. V. *deusu*.
- *deusagu*. 2f.
- *deusazu*. 32c.
- *deuste*. 7c.
- *desu*. V. *dosu*.
- *dezu*. V. *dozu*.
- *dogu*. 14e.
- *dosu*. 10a. Esk. *desu*.
- *dot*. 18c.
- *dozu*. 38e, 19e. Esk. *dezu*.
- *dozun*. 22d, 35c.
- *eban*. 18e, 13a. Esk. *ceban*.
- *espadaue*. 7e.
- *espadosu*. 10g.
- *estau*. 31c.
- *estitues*. 8c.
- *euqueala*. 29c.
- *euquean*. 13b, 29b.
- *eusten*. 3c.
- *eztau*. 16c.
- *leuque*. 31e.
- *nac*. V. IZAN.
- *noc*. V. IZAN.
- *senduen*. 24c. Agian -an.
- *zaytuzan*. 37c.
- *zenduz*. 13f.
- *zenduzan*. 4g.

EGIN, hacer.

- *eguin*. 22c, 32c, 37c.
- *eguiteaz*. 35e.
- *eguitera*. 5f.
- *day*. 22c.
- *daizu*. 37a.
- *eguizu*. 35b.
- *esteyo*. 23g.
- *eztaquidizu*. 37e.
- *ley*. 15c.

EGON, estar.

- *egon*. 5d.
- *egoitea*. 16e.
- *badago*. 14g.
- *bazaozque*. 23c.
- *bego*. 23b.
- *dagoezala*. 10d.
- *nago*. 4a.

EGUN, hoy.

- *egun*. 1f, 16g.

EGUNO, jamás.

- *eguno*. 31c.

EI, partícula equivalente a «se dice».

- *ei*. 3c, 11f, 13f, 16b, 21b, 24c.
- *ey*. 21g.

EIBAR, topón., Eibar.

- *Heibarrec*. 31e.

EKARRI, traer.

- *ecarri*. 5e, 13f.
- *ecarrico*. 23e.

EKUSI, V. IKUSI.

HELDU, llegar.

- *eldu*. 31b.

ELI, muchedumbre.

- *elia*. 25f.

ELUR, nieve.

ERUR — *erurra*. 31a, 31f.

EMAN, dar.

- *emon*. 3c, 8g, 27c.

HEMEN, aquí.

- *emen*. 10f, 35c.

- ENTZUN**, oír.
 — *enzun*. 2f, 31c.
- ENTZUTE**, conocimiento.
 — *enzutea*. 18c.
- ERAILE**, matador.
 — *eralla*. 18d.
- ERDI**, mitad.
 — *erdia*. 18f.
- ERE**, también, aún, tampoco (neg.).
 — *ere*, V. *bere*.
 — *bere*. 10f, 10g, 11b, 11g, 33g, 37e, 21f, 1e, 23c (Esk. *ere*), 26a (Esk. *ere*), 36e (Esk. *re*).
- HERKULES**, nombre, Hércules.
 — *Ercules*. 14e (Esk. -os).
- ERMU**, topón., Ermua.
 — *Ermura*. 31b.
- EROAN**, llevar.
 — *eroateco*. 28b.
 — *deroesu*. 17b.
 — *eroan*. 32e.
- ERREGE**, rey.
 — *erregue*. 20a. Esk. -ea.
 — *erreguearen*. 29e.
- ERREGU**, ruego.
 — *erregu*. 37d.
- ERREINU**, reino.
 — *erreinu*. 6d.
- ERREN**, cojo.
 — *errena*. 24g.
- HERRI**, tierra, patria.
 — *erri*. 15g, 16f.
 — *erria*. 12d.
 — *errian*. 6g.
 — *errico*. 33c.
- ERROTXEL**, topón., La Rochelle.
 — *Errochela*. 19g.
- ERUR**, V. **ELUR**.
- ESAN**, decir.
 — *esan*. 24c.
 — *esango*. 1g.
 — *esatera*. 2c.
 — *besa*. 1c.
 — *dasadan*. 24a, 34b.
- ESKER**, agradecimiento.
 — *esquerria*. 19a.
- ESKERGA**, enorme.
 — *esquerguea*. 30d.
- ESKU**, mano.
 — *escuac*. 13d.
- ESPADAGUZU**, V. **JAKIN**.
- ESTIMATU**, estimar.
 — *estimadu*. 8d.
 — *estimaduaz*. 15e.
- ESTRATAJAMA**, estratagema.
 — *estratajamea*. 28a.
- ESTUDIANTE**, estudiante.
 — *estudiantea*. 30b.
- ETA**, y.
 — *eta*. 7d, 24e, 28e.
 — *ta*. 11d, 33f, 34e, 14d (Esk. *eta*), 22f (id.).
 — *da*. 1d, 6f, 13d, 31f, 35c.
- ETORRI**, venir.
 — *etorri*. 1d, 4c.
 — *etorteco*. 26c.
 — *betor*. 21a.
 — *dator*. 9d.
 — *zatoçan*. 27e.
- ETXABURU**, antropón., Echaburu.
 — *Echaburu*. 25g.
- (?) **ETXE**, casa.
 — *ese* (= *etse*). 22g. Esk. *aruola es opazea*.
- ETXIZATU**, hechizar.
 — *echizaduco*. 4g.
- EUKI**, tener.
 — *dauca*. 25b.
 — *daucazu*. 30c.
 — *daucazula*. 38c.
- EHUN**, tejido.
 — *euna*. 31g. Agian *uana* (= *bana*).
- EZ**, no.
 — *ez*. 12g, 13a, 6g, 15e, 21c, 29g, 32e, 33a, 35e.
 — *ezagaiti*. V. **GATIK**.
 — *es*. 3d, 26g, 38b, 28d.
 — *ze*. 24a, 27e, 34b.
- EZAGUN**, conocido.
 — *ezagunac*. 6c.
- EZAGUTU**, conocer.
 — *ezaguzen*. 7e.

- EZAGUTZA, reconocimiento, obediencia.
— *ezaguzea*. 35g.
- EZER, algo, nada (*negat.*).
— *ezer*. 11e.
- EZIN, part. verbal que indica imposibilidad.
— *ezin*. 15c, 37a.
- EZKERO, ya que.
— *esquero*. 35c.
- EZPA, sino.
— *ezpa*. 33g, 19g.
— *espa*. 1e, 20g, 32g.
- EZPADA, sino.
— *espada*. 9g.

F

- FALSO, falso.
— *falsua*. 32f. Mitz.k -oa proposetzen du.
- FALTA, falta.
— *faltas*. 12c.
— *faltea*. 38f.
- FORU, fuero.
— *foruac*. 13g.
- FRANZES, francés.
— *frances*. 29.c
— *francesac*. 25a.
— *francesaren*. 26d.
— *francesari*. 27e.
- FRESKO, fresco.
— *frescoa*. 32g.
- FRESKURA, frescura.
— *frescura*. 31d. Esk. -ea.
- FRUTA, fruta.
— *frutea*. 8g. Esk. -ua.
- FRUTU, V. FRUTA.
- FUNDATU, fudador.
— *fundaetan*. 6b.

G

- GAIN, encima.
— *gañean*. 32e.
- GAIZKI, mal (*adv.*).
— *gaizqui*. 28c.
- GAIZTO, malo.
— *gaiztoa*. 28g. Agian orij. *geistoa*.
— *gueistoa*. 32d.
- GALDU, perder.
— *gal*. 9b.
— *galdutea*. 34f.
- GAÑ-, V. GAIN.
- GARBATU, arrepentirse.
— *garbatu*. 36a. Esk. *garbaiti*.
- GARI, trigo.
— *garitara*. 26f.
- GATI, V. GATIK.
- GATIK, por (causa). V. ZERGATIK.
— *gaiti*. 1a. 3e. (Esk. *gati*).
— *agaiti*. 3g, 33e, 36g.
- GAUZA, cosa.
— *gauza*. 6a, 15b, 17e.
- GAZTELA, topón., Castilla.
— *Gastela*. 6f.
- GEHIAGO, más.
— *guei[a]go*. 12g.
- GEISTO, V. GAIZTO.
- GERO, luego.
— *guero*. 1d.
- GERRA, guerra.
— *guerrara*. 23g.

- GEURE, nuestro.
 — *geure*. 14f, 33c (Esk. *guere*).
 — *geurea*. 15g, 35a.
 — *gueure*. 15f.
- GEZI, dardo.
 — *gezi*. 14d.
- GIPUZKOA, topón. Guipúzcoa.
 — *Guipuzcoa*. 23f, 25c, 36c.
 — *Guipuzcoaco*. 6g.
 — *Guipuzcoan*. 11f.
 — *Guipuzcoari*. 1f, 2e, 7b.
- GITXI, V. GUTXI.
- GIZA, variante de GIZON en composición.
 — *guiza*. 18d.
- GIZON, hombre. V. GIZA.
 — *gizon*. 20b, 21e.
 — *gizonay*. 33c.
 — *gizonac*. 10f.
 — *gizonic*. 38b.
 — *guisonac*. 35f.
- GOARNIZIO, guarnición.
 — *gornici[n]o*. 30d.
- GOI, parte de arriba.
 — *goiti*. 2d.
 — *goruncean*. 25e.
 — *goruncecoa*. 34c.
- GOLPE, V. KOLPE.
- GORA, V. MUSUGORA.
- GORDE, guardar.
 — *gorde*. 7c.
- GORU, rueca.
 — *goru*. 15d.
 — *goruac*. 13f, 14a, 14c.
 — *goruetan*. 14g.
- GU, nosotros.
 — *gu*. 6d, 12f, 29g, 36e.
 — *guganic*. 36d.
 — *guri*. 9d, 17d.
- GURA (EDUN), querer.
 — *gura*. 13b.
- GURASO, padres.
 — *gurasoari*. 3f.
- GURE, nuestro.
 — *gure*. 9a, 13e, 23d, 34g.
- GUTIZIA, deseo.
 — *kutizia*. 25b.
- GUTXI, poco.
 — *guichi*. 21e.
- GUZTI, todo(s).
 — *guztiac*. 17c, 21c.
 — *guztiz*. 31e.
 — *gustian*. 6d.
 — *gustietan*. 19c.

I

- I-, dar.
 — *disula*. 38g.
- IBILGURA, ambulativo, andariego.
 — *ebilgura*. 24g.
- IBILTE, andar (sust.).
 — *euiltea*. 38g.
- IDEKI, quitar.
 — *ydeteco*. 33d.
- IDIAKAIZ, topón., Idiacaiz.
 — *Ydiacaizco*. 8a.
- IFINI, V. IPINI.
- IGARO, pasar.
 — *igaro*. 19b.
 — *aygara*. 33f.
- IGNAZIO, V. SAN IGNAZIO.
- IGO, subir.
 — *ygon*. 3d.
- IKARO, antropón., Icaro.
 — *Icarori*. 3a.
- IKUSI, ver.
 — *ecusi*. 2b.
 — *ecusico*. 20g.
 — *dacusela*. 8e.
- HIL, matar.
 — *yltera*. 5g.
- INBIDIA, embidia.
 — *inbidian*. 6b.

- INDUSTRIA, industria.
— *industria*. 12f.
- INOR, alguien, nadie (*negat.*).
— *inoc*. 31c.
- INPORTANTE, importante.
— *importantea*. 15b.
- INPOSIBLE, imposible.
— *imposible*. 5a.
- INSAUSTI, topón., Insausti.
— *Ynsaustico*. 8b.
- INTENTATU, intentar.
— *intentazen*. 17f.
- INTENTO, intento.
— *intentoaren*. 18f.
- INTERESATU, interesar.
— *interesadu*. 36f.
- INTXAUR, nuez.
— *insaurrac*. 8e.
- IO-, decir.
— *dino*. 13g.
— *dinoan*. 5c, 26b.
— *dinoe*. 11f, 21g.
- IPINI, poner.
— *ifini*. 16d.
- IREKI, abrir.
— *yregui*. 23b.
— *yditera*. 27f.
- IRITZI, 1) sust., opinión.
— *yrichian*. 6a.
2) verb., llamar.
— *careste*. V. *dereste*.
— *derichu*. 33e.
— *dereste*. 20b. Esk. *careste*.
— *Agian deriste*.
— *deriste*. V. *dereste*.
- IRTEN, salir.
URTEN — *urtenda*. 13c.
- ISASI, nombre, Isasi.
— *Ysassi*. 16a, 17b.
- ITAUNDU, preguntar.
— *ytaun*. 1e.
- ITXI, V. UTZI.
- IZAN, ser.
— *izan*. 18c.
— *yzan*. 19d, 26c, 28c.
— *yzango*. 2d, 9e, 14c.
— *bada*. 12b, 35g.
— *badira*. 21e.
— *baguina*. 21f.
— *bira*. 21d.
— *da*. 5a, 6b, 11c, 15b, 16b, 19d,
21b, 28c, 33a, 34d.
— *dala*. 4b, 10b.
— *dira*. 3g, 10e, 14c.
— *esta*. 9e, 12c, 20f, 36c.
— *ezan*. 19b, 26c, 28g, 31b.
— *ezara*. 33b.
— *ezta*. 34g.
— *gara*. 6e, 12e, 26e, 36e.
— *gareala*. 2g.
— *garean*. 6c.
— *jacan*. 1c.
— *jacuzan*. 17d.
— *jat*. 4c.
— *jatezanac*. 17c.
— *naç*. 2d. Esk. *naç*, *agian noc*
ere izan daiteke.
— *yacala*. 37c.
— *jaçu*. 25c. Esk. *yacu*.
— *jaçun*. 25e. Esk. *yacun*.
— *jaquez*. 20c. Esk. *-az*.
— *yat*. 34a.
— *zala*. 18c.
— *zan*. 2c.
— *zara*. 5d.

J

- JA, ya.
— *ya*. 34d.
- JAITEN, V. JO.
- JABE, dueño.
— *jabea*. V. *jaubea*.
— *jaubea*. 30a, 8b (Esk. *jabea*).
- JAKIN, saber.
— *badaqui*. V. *baqui*.
— *baqui*. 1g, 4e (Esk. *badaqui*).
— *daquiana*. 11c.
— *espadaquizu*. 11b. Esk. *espa-*
daguzu.
— *estaquigula*. 11e.

JAUN, señor.
 — *jaunac.* 38g.
 — *jaunaren.* 12a.
 JAUSI, caer.
 — *jaussi.* 3g.
 JENTE, gente.
 — *gente.* 10b.
 JENTILONBRE, gentilhombre.
 — *jentilombrea.* 30g.

JERONIMO, V. PADRE PEDRO JERONIMO.

JO, tocar (música).
 — *jaiten.* 4e.

JOAN, ir.
 — *joango.* 26e.
 — *juan.* 19g.
 — *juaterren.* 24f.

K

KABE DE PALA, a propósito.
 — *caue de pala.* 4c.

KABU, cabo.
 — *cabu.* 12c, 25g.

KAIN, onom., Caín.
 — *Cain.* 9c.

KALE, calle.
 — *cale.* 30a.

KALTE, perjuicio.
 — *calte.* 1b.

KANPAÑA, campaña.
 — *campañara.* 13c.

KAPA, capa.
 — *capa.* 31g.

KAPAZ, capaz.
 — *capaz.* 12e.

KARO, V. BAINO.

KEJA, queja.
 — *quejea.* 38a.

KENDU, quitar.
 — *quendutera.* 9c.

KOLPE, golpe.
 — *golpe.* 9f.

KONSEGITU, conseguir.
 — *consegidu.* 36d.

KONSEJU, consejo.
 — *conseju.* 3c.

KONTATU, narrar.
 — *conta.* 17g.

KON TODO, con todo.
 — *con todo.* 10e, 16c.

KONTU, asunto.
 — *contu.* 4a.

KORONEL, coronel.
 — *coronel.* 16a.

KORTE, corte.
 — *cortera.* 24f, 24b (Esk. *cortes*).

KULPANTE, culpable.
 — *culpante.* 4b.

KUTIZIA, V. GUTIZIA.

L

LABE, horno.
 — *lauea.* 28g. Esk. *lanea.* Mitx.k
lancea proposatzen du.

LAGUNDU, ayudar.
 — *lagun.* 23g.

LANEA, V. LABE.

LANZA, lanza.
 — *lanza.* 28e. V. LABE.

LASTER, rápidamente.
 — *laster.* 5b.

LAU, cuatro.
— *laurac.* 28f.

LEHEN, antes.
— *leen.* 1d, 29f (Esk. *len*).
— *len.* V. *leen*.

LEGATZ, merluza.
— *lebaz.* 32g. (Esk. *legaz*).

LEGEZ, como.
— *legues.* 5c.

LEKEITIO, topón., Lequeitio.
— *Lequeitioco.* 32b.

LOGRATU, lograr.
— *logradu.* 18e.
— *lograzea.* 17e.

LUSTRE, lustre.
— *lustrea.* 34f.

LUZBEL, nombre, Luzbel.
— *Luzbelegan.* 2b.

M

MAIRU, moro.
— *mairua.* 9b.

MAITE, querido.
— *maitea.* 22d.

MARABILA, maravilla.
— *marauilea.* 27g.

MARKINA, topón., Marquina.
— *Marquinaco.* 29e.

MARRUKO, Marruecos.
— *Marruco.* 4b.
— *Marrucoc.* 4e.

MEA, mineral.
— *mea.* 15a, 27a, 28b.
— *mearic.* 23d.

MENDI, monte.
— *mendia.* 18a.

MESEDE, favor.
— *mesedea.* 7f, 27b.

MILA, mil.
— *milla.* 21e.

MODU, modo.
— *moduan.* 20e.

MORET, nombre, Moret.
— *Moretec.* 5c, 26b.

MORTANDADE, mortandad.
— *mortandadea.* 22b.

MOSKETE, mosquete.
— *mosquetè.* 11d.
— *mosquetera.* 5b.

MOSU, V. MÜSU.

MOTRIKU, topón., Motrico.
— *Motricu.* 29a.

MUNDU, mundo.
— *munduari.* 1b.

MUSA, musa.
— *musea.* 34a.

MUSU, V. MUSUGORA.

MUSUGORA, orgulloso.
— *mosugorac.* 1e. Esk. *mu-*

N

NAHI, querer.
— *nay.* 13a.

NEGU, invierno.
— *negura.* 31g.

NERE, V. NEURE.

NEURE, mi, mío.
— *ne[u]re.* 6a, 9e.

NOIZBAIT, alguna vez.
— *noisbait.* 5c.

NOLA, cómo, como.

— *nola*. 1c, 3a, 4e, 26b, 36e, 12b, 20c.

— (*ain...*) *nola*. 10c.

— *nolan*. 9c, 37b.

NON, dónde.

— *nun*. 30c.

NONBRATU, nombrar.

— *nombradu*. 36g.

NOR, quién.

— *nor*. 38c.

— *noc*. 29b.

NORABUENA, en buena hora.

— *norabuena*. 26e.

NUN, V. NON.

O

O, Oh!

— *o*. 28a.

HOBÁ, V. HOBE.

HOBE, mejor.

— *obé*. 11g, 14e, 16e.

— *oba*. 31e.

— *obeá*. 33b.

OBEDEZITU, obedecer.

— *obedecidu*. 3e. Esk. -tu.

HOBETO, mejor (*adv.*).

— *obeto*. 14a.

OBSTINATU, obstinarse.

— *obstinadu*. 37g.

OHI, part, verbal que indica habitualidad.

— *oy*. 25b, 8g.

OI, oh!

— *oi*. 30g.

— *oy*. 27g.

OIHAL, paño.

— *oyala*. 33d.

OIN, pie.

— *oñic*. 16d.

OKASIO, ocasión.

— *ocasinoe*. 19c.

ON, buen, a, o.

— *ona*. 33a.

ONBRE A ONBRE, hombre a hombre.

— *ombre a ombre*. 21d.

ONDARRIBIA, topón., Fuenterrabía.

— *Ondarriiua*. 25a.

HONEK, V. HAUEK.

HONELANGO, así (*adj.*).

— *onelango*. 31d.

ONETSI, amar.

— *onestera*. 23f. Esk. *onestara*.

HONRA, honra.

— *honrrea*. 7d, 34g.

ONTZI, barco.

— *oncia*. 29c.

OÑ, V. OIN.

OPAZEA, V. PARE.

HOR, ahí.

— *or*. 23c.

ORAIN, ahora.

— *orain*. 5e, 27a.

— *oraindio*. 16c.

ORAN, topón., Orán.

— *Orana*. 28e.

ORDUAN, entonces.

— *orduan*. 26a.

ORDUÑA, topón., Orduña.

— *Orduña*. 23a. Esk. *Ordiña* edo *Ordizia*.

HORI, eso.

— *ori*. 11g.

— *orregaz*. 37g.

OROPESA, nombre, Oropesa.

— *Oropesari*. 27b.

HORRA, he ahí.

— *orra*. 9a.

ORRI, hoja.

— *orria*. 18b.

OSASUN, salud.

— *osasanaren*. 38f. Esk. *osasu-nearen*.

P

- PADRE PEDRO JERONIMO, antropón., Padre Pedro Gerónimo.
— *Padre Pedro Geronimoren.* 30e.
- PAGU, pago, vuelta.
— *pagua.* 9a.
- PARALITIKO, paralítico.
— *paraliticoaren.* 38a.
- ? PARE, par.
— ? *parea.* 22g. Esk. *aruola es opazea.*
- PARTE, parte.
— *parteti.* 14f.
- PASAJE, (mala) pasada.
— *pasaje.* 32d.
- PATROI, patrón.
— *patroi.* 36g.
- PAUSO, paso.
— *pausoac.* 8c.
- PEDRO, V. PADRE PEDRO JERONIMO.
- PENSATU, pensar.
— *pensacen.* 4a.
- PERMITITU, permitir.
— *permitidu.* 28c.
- PIGMEO, pigmeo.
— *pigmeoac.* 21f.
- PLAZENTINO, placentino.
— *placentinoa.* 32a.
- PLEITA, pleito.
— *pleit[e]a.* 24d. *Metri causa pleituaren ordez.*
- POBLU, pueblo (gente).
— *pobluac.* 13b.
- PODORE, poder.
— *podoreac.* 24e.
- POLONIA, topón., Polonia.
— *Poloniaco.* 20a.
- PREBILEGIATU, privilegiado.
— *preuilegiaduac.* 6e.
- PRENDA, prenda.
— *prendeac.* 15f.
- PROBATU, probar.
— *prouadu.* 13d.
- PROBIDENZIA, providencia.
— *prouidencia.* 12a.
- PROBINZIA, provincia (Guipúzcoa).
— *Prouincia.* 12g, 18g.
- PROFETA, profeta.
— *profeta.* 32f.

R

- ROMANO, romano.
— *romanoay.* 17a.
— *romanoac.* 18e.

S

- SALA, sala.
— *salea.* 7a.
- SAN IGNAZIO, San Ignacio.
— *San Ignacio.* 35a.
- SANTU, santo.
— *santua.* 37e.
- SARRI, frecuentemente.
— *sarri.* 2f, 7c.

SEGURU, seguro.
— *segurua*. 9f.

SEME, hijo.
— *semea*. 8a.

SENIPARTE, herencia.
— *zenipartea*. 35d.

SIKIERA, al menos.
— *siquiera*. 11a.

SINISTE, creencia.
— *sinistea*. 27c.

SINISTU, creer.
— *sinistu*. 29b.

SOBRE, demasiado.
— *sobrea*. 8d, 34b.

SOINU, música.
— *soñua*. 4f.

SOLDADU, soldado.
— *soldadu*. 16b.
— *soldadusco*. 25f.

SONU, V. SOINU.

SUZEDITU, suceder.
— *sucedidu*. 20c. Esk. -itu.

T

TA, V. ETA.

TERKEDADE, terquedad.
— *terquedadea*. 38d.

TOLOSA, topón., Tolosa.
— *Tolosa*. 18a.

TRATAMENTU, trato.
— *tratamentu*. 8f.

TRATU, trato.
— *tratuaren*. 29g.

TURKO, turco.
— *turcoagaz*. 20d.

TX

TXINTXUR, garganta, pescuezo.
— *chinchurrac*. 8b.

TXITO, muy.
— *chito*. 4f, 21b.

TXOKOLATE, chocolate.
— *chocolatea*. 30f.

U

UKATU, negar.
— *ucatu*. 37a. Esk. *beatu*.

HURA, aquel. V. HURAXE.
— *a*. 14g, 25c.
— *agaiti*. V. GATIK.
— *agaz*. 15c, 21d.
— *ac*. 32e.
— ? *haren*. V. DURANGO.

HURAXE, intensivo de HURA.
— *asse*. 7g. Esk. *agian asae*.

URTE, año.
— *urte*. 38e.

URTEN, V. IRTEN.

USTE, creencia.
— *usteagaz*. 22e.
— *ustean*. 9e.

2) ——— EDUN, creer.
— *uste*. 10a, 10g.

HUTSEGITE, error.
— *usseguitea*. 35f.

UTZI, dejar.
ITXI — *ychi*. 33g.
— *ychico*. 12c.
— *ychiteco*. 34c.

Z

- ZAHAR, viejo.
— *zar.* 6f.
- ZE, V. EZ.
- ZE, que.
— *ce.* 29g, 36c, 24g.
— *çe.* 28a.
— *ze.* 27g, 30g.
- ZEGAITI, V. ZERGATIK.
- ZEIN, que (*comparat.*).
— *sein.* 31f.
- ZEINATU, V. ZINATU.
- ZENBAT, cuántos.
— *zenbat.* 1b.
- ZER, qué.
— *cec.* 5e.
- ZEREN, porque.
— *zerren.* 1g, 6c.
- ZERGATIK, por qué.
— *zegaiti.* 32c.
- ZERREN, V. ZEREN.
- ZERU, cielo.
— *çeruac.* 13a.
— *zeruti.* 2a. Esk. *-tic.*
- ZEU, tú. Cf. ZU.
— *zeu.* 1a, 36b.
- ZEUEK, vosotros. Cf. ZUEK, ZUOK.
— *zeuec.* 38e.
- ZEUEN, vuestro. Cf. ZUEN.
— *zeuen.* 38d, 10c (Esk. *zeueyen*).
- ZEURE, tu.
— *zeure.* 8c, 18b, 35d.
- ZEZEIL, febrero.
— *çec[e]ilgo.* 31a.
- ZINATU, santiguarse.
— *ceiñatu.* 33f.
- ZU, tú. Cf. ZEU.
— *su.* 33b, 37g.
— *zugana.* 36f.
— *zuc.* 24c.
— *zuri.* 33e.
- ZUEK, vosotros. Cf. ZEUEK, ZUOK.
— *zuec.* 11b, 14a.
— *zuecaz.* 13c.
— *zuenzat.* 11g, 26f.
- ZUEN, vuestro. Cf. ZEUEN.
— *zuen.* 16a, 22c.
— *suen.* 19d.
- ZUOK, vosotros.
— *zuoc.* 23c.

V.1. ADIZKITEGIA.

Aygara, V. IGARO.

Bada, V. IZAN.
Badago, V. EGON.
Badaqui, V. JAKIN.
Badaqui[gu], V. *EDIN.
Badau, V. *EDUN.
Badezu, V. id.

Badira, V. IZAN.
Badozu, V. *EDUN.
Baguina, V. IZAN.
Baqui, V. JAKIN.
Bazaozque, V. EGON.
Bego, V. id.
Bequio, V. *EDIN.
Betor, V. ETORRI.
Bira, V. IZAN.

Çaitu, V. * EDUN.
 Careste, V. IRITZI.
 Ceban, V. * EDUN.

Da, V. IZAN.
 Dacusela, V. IKUSI.
 Dagoezala, V. EGON.
 Daite, V. * EDIN.
 Daizu, V. EGIN.
 Dala, V. IZAN.
 Daquiana, V. JAKIN.
 Dasadan, V. ESAN.
 Dator, V. ETORRI.
 Dau, V. * EDUN.
 Dauca, V. EUKI.
 Daucazu, V. id.
 Daucazula, V. id.
 Daue, V. * EDUN.
 Dauena, V. id.
 Day, V. EGIN.
 Deite, V. * EDIN.
 Dereste, V. IRITZI.
 Derichu, V. id.
 Deriste, V. id.
 Deroesu, V. EROAN.
 Desu, V. * EDUN.
 Deusa, V. id.
 Deusagu, V. id.
 Deusazu, V. id.
 Deuste, V. id.
 Deusu, V. id.
 Dezu, V. id.
 Didin, V. * EDIN.
 Diite, V. id.
 Dila, V. id.
 Dino, V. -IO-.
 Dinoan, V. id.
 Dinoe, V. id.
 Dira, V. IZAN.
 Dizula, V. -I-.
 Dogu, V. * EDUN.
 Dosu, V. id.
 Dot, V. id.
 Dozu, V. id.
 Dozue, V. id.

Eban, V. id.
 Eguizu, V. EGIN.
 Eroan, V. EROAN.
 Espadaguzu, V. JAKIN.

Espadaquizu, V. JAKIN.
 Espadaue, V. * EDUN.
 Espadosu, V. id.
 Esta, V. IZAN.
 Estaquigula, V. JAKIN.
 Estau, V. * EDUN.
 Esteyo, V. EGIN.
 Estitues, V. * EDUN.
 Euqueala, V. id.
 Euquean, V. id.
 Eusten, V. id.
 Ezan, V. IZAN.
 Ezara, V. id.
 Ezta, V. id.
 Eztaquidizu, V. EGIN.
 Eztau, V. * EDUN.

Gaitean, V. * EDIN.
 Gara, V. IZAN.
 Gareala, V. id.
 Garean, V. id.

Jacan, V. id.
 Jacuzan, V. id.
 Jat, V. id.
 Jatezanac, V. id.

Leuque, V. * EDUN.
 Ley, V. EGIN.

Nac, V. * EDUN, IZAN.
 Naç, V. IZAN.
 Nago, V. EGON.
 Noc, V. * EDUN, IZAN.

Senduan, V. id.
 Senduen, V. id.

Yacala, V. IZAN.
 Yacu, V. id.
 Yaçu, V. id.
 Yacun, V. id.
 Yaçun, V. id.
 Yaquan, V. id.
 Yaquez, V. id.
 Yat, V. id.

Zala, V. id.
 Zan, V. id.
 Zara, V. id.
 Zatoçan, V. ETORRI.
 Zaytuzan, V. * EDUN.
 Zenduz, V. id.
 Zenduzan, V. id.

VI ERASKINAK

VI.1. *Respuesta a la canción bascongada que ha salido del S[eño]rio sobre la diferencia que ay por la vena, en verso español; en sexta rima.*

Doctrina sua noscitur vir. Prover. 12.

POEMA CASTELLANO

I

Vuestro empeño es Deidades del Parnaso
desterrar esta loca y arrogante
Musa viscaína, que ha salido acaso
ha obtener fama, si más de ygnorante,
pues quiere insana y necia ser conmuebe
ha pretender su silla entre las nuebe.

Dicese por ser la canción nada assonante, ni conssonante, sino toda ella, tanto en el arte de la obra como en el epílogo narratibo una pura dissonancia; Perdonará el autor si supiera lo de Juvenal sátira 1. Quid quid agunt homines votum, timor, ira, voluptas, gaudia, discursus, nostri farrago libelli est.

II

Ycaro en su carrera inobediente
hasta la ethérea esfera ya encumbrado,
ancias mortales en la espuma siente,
siéndole Panteón el mar salado;
pues usurpó sus términos a el viento
castíguese su loco atrevimiento.

Qüentan lo de Ycaro Diodoro Sículo. lib. 5 cap. 13. Ovidio lib. 8 Metamorphoseos, y en el lib. 2 de Arte Amandi, Virjilio 6. Eneida Hijinio. fábula 39. 43. Alciato emblema 103. Palephato de fabularum narrationibus y otros muchos, que dejo por no cansar.

III

A Guipúzcoa le usurpan oy la vena,
 siéndole por justicia tan devida.
 Vendrá tiempo en el qual quizá la pena
 Biscaia obtenga justa y merecida.
 Y si hasta aquí altiba y arrogante,
 después a Ycaro sea semejante.

Usurpanle la bena, pues se le deue por tantos títulos, como por la prescribición, pues la ha poseído por tiempo inmem[oria]l, y por el comercio que se deue en los reinos de una Corona, que estriba en el trato y contrato, como en dos palos. Saavedra en sus Empresas políticas, empreza 6.8. y por otras infinitas causas, que se a[r]ía largo el referirlas aquí.

IV

El jubenil ardor causó a Fraitonte
 adelantarse él mismo la guadaña
 de Apolo, en el dorado coche monte
 y verá a sus quatro pías. La saña
 no abrió los ojos hasta que ya absorto
 de Júpiter sintió el ignio aborto.

Refieres[e] lo de Faetón, Ouidio al fin del lib. 1 y al principio del 2 de sus Metamorfoseos y en el lib. 1 de Ponto Alciato emblema 56. Apollonio lib. 4 de los Argonautas. Lucrecio lib. 5 de Rerum narratione, Dionisio in Descriptione orbis y otros que omito a el que los quiciere buscar.

V

Jubentud de Biscaya presumida
 en no aceptar de madurez consejos,
 mirad que a los prudentes es devida
 la obediencia, y si no, vereis no lejos
 sin reyno a Roboán por su jactancia,
 cadáber a Faetón por su arrogancia.

Lo de Roboán se lee del lib. 3 de los Reies. cap. 12.

VI

Si nos quitais lo que por tantos años
 sin opuesto ninguno hemos gozado
 que mucho sin mirar a v[uest]ros daños
 que a el estruendo marcial se hubiese dado,
 pues la ley nos permite en qualquier casso
 darle a la fuerza con la fuerza ocaso.

*Vim vi repellere es regla del d[e]r[ech]o natural
 según todos los comentadores de la Ynstituta en el
 título segundo § primero, libro primero.*

VII

Aunque no sea, quiero que el mozquete
 os acompañe con la espada y lança,
 morrión, peto, espaldar y capacete,
 y todo quanto en sí la guerra abança
 para Bilbao, y vos es muy bastante
 una Rueca; no digo a lo restante.

*Dícese por lo que el autor de la canción hace irrisión
 de las ruelas de Guipúzcoa que acosta en la cop[il]a. 13.*

VIII

Ya que nos acordais de aquella jente
 singular de Viscaya, es fuerza lo que
 en decir que en quinientos solamente
 ni aun uno pudo hallarse sin su alboque
 y en lugar de soldados mosqueteros
 embiaron socorro de aluqueros.

*Dícese por lo que se gloria con el socorro que vino de
 Viscaya, cuió cabeza Echaburu, gente tal que no se atre-
 bieron a pasar de Guet[ari]a.*

IX

Presumía este Ejército valiente
 vencerá a el orbe con sus ynstrumentos
 como pasó en Judea antiguan[en]te.
 Siendo de madianitas monumentos
 no ay Gedeones ya para esta hasaña
 antes cada qual teme a la campaña.

Léese esta victoria de Gedeón. lib. 7 de los Juezes.

X

A satírico entráis, señor poeta,
 necesidad tenéis de más dulçura.
 La sátira jamás fue obra perfecta,
 mas hállasele a vezes coiuntura,
 temed que vuestra sátira aya echo
 más que a nosotros, daño a vuestro pecho.

*Es por razón de haverse el autor desacreditado con obra
 satírica tan arrogante y mal fundada.*

XI

De Morete os valéis para ficciones,
 siendo autor que de nadie es admitido,
 pues por acresentarle los blazones
 a Navarra mil cosas ha finjido
 y entre lo fabuloso de su Ystoria
 se os vino essa novela a la memoria.

*Dícese por ser falso lo que Morete acotado en la canción
 dos vezes afirma de cosa contra Guipúz[co]a.*

XII

No me admiro que salgan de Viscaya
tales obras de vena, pues les sobra,
ni el que procuren que adelante vaya
su obra de yerro, quando el hierro obra
ni el que (aunque llenos de dos mil antojos)
nada miren, pues nunca abren los ojos.

*Obra de vena se entiende de la vena, obrar el yerro es
ser hierro todo lo obrado.*

XIII

Mandó Dios que se diessen las trompetas,
cuio estruendo llamara a la campaña
a sacerdotes, como a más perfectas
personas, sin rencor, ira, ni saña,
porque al ver ocaz[i]ón quisá mobieran
discordias si seglares las tubieran.

Ex de los números. L.º 8.

XIV

Aquesto se executa oy al contrario
siendo los sacerdotes los q[ue] braman
ellos de disensiones son erario,
guerra vozean y discordia claman;
no advirtiendo que deuen sus sermones
ser para disipar todas pasiones.

*Esto es por correr voz ser el autor de la Canción çierto
sacerdote viscayno.*

XV

Sus luzes claras esparció Diana
 quando en su espejo terso y cristalino
 miró un bosque (?) su imajen y con vana
 carrera le ladraba, tan mohino,
 que instaua en procurar subir al cielo
 para ser de imajen misma assuel[o].

Tráelo Alciato al mismo fin por thema de la emblema 164.

XVI

Así Poeta nuevo esté aduertido
 que Guipúz[co]a es luna alta y eminente
 y por más que morderla ayáis querido
 es ímpetu mui vano, aunque insolente,
 aduertid aora como avéis quedado,
 si, en lugar de morder, sois lastimado.

*Qualquiera que hiciere o dixere mal de otro aurá otro
 que haga o diga mal del, como se lo dijo Cristo a S[a]n
 P[edro]. Por S[an] Matheo cap. 26 amores enim qui
 ac[c]eperint gladiu[m], gladio peribunt.*

Ovidius

*Yamque opus exegi quod nec Iouis ira nec ignis nec po-
 terit ferrum nec edax abolere vetusta*¹.

Laus Deos
 Authore yncognito.

---

(1) *Metamor.* 871-2. Eskerrak adierazi nahi dizkiot Jose Martinez la-
 tineko sailekoari bertsootako zenbait pasarte ilun argitzearren.

POST SCRIPTUM

II. 53.oharra. Bai *ceban*-ek eta baita mantendu diren *euqueala* (29c), *euquean* (13b, 29b) eta, batez ere, *leuque*-k (31e) kopiagilea goiherritarra, seguru asko Plaentxi bertakoa, zela adierazten dutela uste dut. Gonbara bitez adibidez Otxoa arinen dotrinarekin.

III. 31d. Orain dakusadanez testuan diodana soilik manten daiteke kopiagilearentzat *-a+a>-ea* ezinezkoa balitz, baina badakigu (cf. jadanik aipatu dudan Otxoa eta Ondarrak argitaratu Zegamako dotrina) ez zela (eta ez dela) horrelakorik Goiherri aldean; hau dela eta oso arrazoizkotzat dut orain *frescura* aldatzea.

III. 36e. Ez dakit *aehec nola gu [ue]re gara* daitekena ez ote den, testuan proposatu baino aldaketa txikiagoarekin.

IV. 2b. Testuan ez dut hitz ordena ukitu metrikarekin batera beta hobe a dudanerako utzi bait dut. Hala ere, ez dago gehiegi miatu beharrik konturatzeko usadio arruntaren aldaketarekin nola jokatzten duen (cf. 2a, 3c, 3g, 4g, 25b, 32c, 36a, etab) bai puntu egiteko eta baita monotoniatik ihes egiteko ere; cf. BA 34-35 *nola zan Jaun andi uat jaioco Belenen / Bera zala izango saluadorea*, BA 115 *Izango ete dogun Velenen ostatu*, etab. Baliabide hau ez da nahasi behar *Aditz nag. + EZ + lag.* ordenarekin (ik. IV 9e) hurbilago bat dago IV 16a-b lerroei jarri oharrean aipatutik edota Barrutiak Orixek baino lehen behin baino gehiagotan (137 *arranzaz beti gure nagusi*, 11 *zeruac ala nairiq*, 31 *merezidu ez arren parcazionoa*, 397 *orainganico culpa equinac*) agertzen duen laguntzailea ezabatzeko joeratik.

IV 7c. Testuan ez da kontutan hartzen ematen den azalpenaren arabera aritza singularrean eta objetoa pluralean leudekela. Fenomeno honetaz ik. Azkue *Morfologia* II 775, A. Arejita Eusko Ikaskuntzako *Hizkuntza eta literatura saila* 3, 13 eta aurki agertuko den XVII. mendeko bulda baten ene edizioa. Azkuek «en varias zonas territorialmente guipuzkoanas y alabesas del dialecto B"n soilik ematen dela dioenez, berebiziko garrantzia du parte hau ongi askatzeak testuaren hizkuntza eta etorkirako.

IV 24d. Dena den, ez dakit *pleita* hori ez ote den «porte» izango Larra mendik *Trilingüean* dakarren bezala.

IV 161.or. 87.oharrean aipatzen den lanari erants bekio Fr. Ignacio Omaechevarriaren «El vascuence de Fray Juan de Zumárraga» BAP 1948 293-314, batez ere 301-302 orriak non aztertzen bait du *-rean* eta *-tiken* historia laburki.

VI.2. Bertso Bizkaitarrak

(Donostiako Udai Artxibua,
B. Neg. 1. Libro 1. Exp. 3, 127-130. or.)

Minerva Teugari
 Tenbat calte mundiaru
 besa berac nota Tacan
 le endu quio etorru
 ytaun bequio espabere
 Egun Suizurcoari
 esango dau zearen bagui

Teuic gaitan assi
 Surbelean ran eiumi
 arantzan essatosa
 frangorac goiti
 canis quizurcoari
 Erzun Dewagu lampi
 gaxela beiti

Cecasurim Oaiu
 Decreta equitasa
 bay Necaya qitasa
 Gaura au nere yachian
 fundator da unbidian
 Terren gaxean oragunac
 qu Eneinu gaitan
 privilegia duac gona
 Gastela ran da berrian
 Er Suizurcoaco emian
 Valladolidi Salu
 Suizurcoari bucu pamburra
 Sani gade deute
 honra eta micia
 oragunon espadane
 Largo merceda
 Aste bay vanidada

Atac nota ycaconi?
duran Strambur onei?
pue el
ej. reb. Conseyu ei? custeran emon
yoble de
toncia ala
estando
ortiga y
me al alango gura...
no dm
el Hagaiti dia...
rante.

Contuonetera p... nago
lala: culgante. Mannico
Can de sala etomi Sat.
Vaso an a... tateco
nola cadaqui. Mannico...
Sanua... dulcers
Tenduran e...

Imponible da bestela
kin taster moquetera
noisbit Morete... legues
Cyon rasa...

Philip...
que embudo
de que almi...
mo regalo...
ella...
Inca...
Inca...
Inca...
Inca...
Inca...
Inca...

Ora que pagua
zaldila...
Cain...
dato...
grango...
Cain...
esfada...

Ute al...
lingente...
Ula...

17

Udumac dago etala
Conto do Mungora dila
migonac emen bere
cigodora bere vite

P. Lopez
Andorqui
Sarg. Mayor

Ciguera P. Lopez
Luz espada quibere
Supraetan Jaquinada
Arca curata Mosquete
besteo etor estaqui guba
Turquicoan eidihocti
Tuencat on bere obe

Humaren Providencia
nola bada andia
Ciba talis era ychico
Tempo erria
adute, equa para
pomen inducti
queigo et Proinde

P. Dom. Alon
Coronel & Gu
guerra

Agos baicin con ley
Gonaco arnea

Estimadua et admirada
guerre alango prondea

bedencia emi guerra

Tuen Coronel Trasti
Cida soldadu ande

Contodo ectau oraindi
Bilbaon mi iñi

obedan egoitea

bere erri al deti

egun dian di fin me

Ventosa Comanoay

Exoera, Irami

guerra bilba, latocan

bilba Tacuconqui

guerra andi bet ogracca

Contentarim duena
Contadala acanea

Q. P. ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰ ¹⁰⁰¹ ¹⁰⁰² ¹⁰⁰³ ¹⁰⁰⁴ ¹⁰⁰⁵ ¹⁰⁰⁶ ¹⁰⁰⁷ ¹⁰⁰⁸ ¹⁰⁰⁹ ¹⁰¹⁰ ¹⁰¹¹ ¹⁰¹² ¹⁰¹³ ¹⁰¹⁴ ¹⁰¹⁵ ¹⁰¹⁶ ¹⁰¹⁷ ¹⁰¹⁸ ¹⁰¹⁹ ¹⁰²⁰ ¹⁰²¹ ¹⁰²² ¹⁰²³ ¹⁰²⁴ ¹⁰²⁵ ¹⁰²⁶ ¹⁰²⁷ ¹⁰²⁸ ¹⁰²⁹ ¹⁰³⁰ ¹⁰³¹ ¹⁰³² ¹⁰³³ ¹⁰³⁴ ¹⁰³⁵ ¹⁰³⁶ ¹⁰³⁷ ¹⁰³⁸ ¹⁰³⁹ ¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴¹ ¹⁰⁴² ¹⁰⁴³ ¹⁰⁴⁴ ¹⁰⁴⁵ ¹⁰⁴⁶ ¹⁰⁴⁷ ¹⁰⁴⁸ ¹⁰⁴⁹ ¹⁰⁵⁰ ¹⁰⁵¹ ¹⁰⁵² ¹⁰⁵³ ¹⁰⁵⁴ ¹⁰⁵⁵ ¹⁰⁵⁶ ¹⁰⁵⁷ ¹⁰⁵⁸ ¹⁰⁵⁹ ¹⁰⁶⁰ ¹⁰⁶¹ ¹⁰⁶² ¹⁰⁶³ ¹⁰⁶⁴ ¹⁰⁶⁵ ¹⁰⁶⁶ ¹⁰⁶⁷ ¹⁰⁶⁸ ¹⁰⁶⁹ ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁷¹ ¹⁰⁷² ¹⁰⁷³ ¹⁰⁷⁴ ¹⁰⁷⁵ ¹⁰⁷⁶ ¹⁰⁷⁷ ¹⁰⁷⁸ ¹⁰⁷⁹ ¹⁰⁸⁰ ¹⁰⁸¹ ¹⁰⁸² ¹⁰⁸³ ¹⁰⁸⁴ ¹⁰⁸⁵ ¹⁰⁸⁶ ¹⁰⁸⁷ ¹⁰⁸⁸ ¹⁰⁸⁹ ¹⁰⁹⁰ ¹⁰⁹¹ ¹⁰⁹² ¹⁰⁹³ ¹⁰⁹⁴ ¹⁰⁹⁵ ¹⁰⁹⁶ ¹⁰⁹⁷ ¹⁰⁹⁸ ¹⁰⁹⁹ ¹¹⁰⁰ ¹¹⁰¹ ¹¹⁰² ¹¹⁰³ ¹¹⁰⁴ ¹¹⁰⁵ ¹¹⁰⁶ ¹¹⁰⁷ ¹¹⁰⁸ ¹¹⁰⁹ ¹¹¹⁰ ¹¹¹¹ ¹¹¹² ¹¹¹³ ¹¹¹⁴ ¹¹¹⁵ ¹¹¹⁶ ¹¹¹⁷ ¹¹¹⁸ ¹¹¹⁹ ¹¹²⁰ ¹¹²¹ ¹¹²² ¹¹²³ ¹¹²⁴ ¹¹²⁵ ¹¹²⁶ ¹¹²⁷ ¹¹²⁸ ¹¹²⁹ ¹¹³⁰ ¹¹³¹ ¹¹³² ¹¹³³ ¹¹³⁴ ¹¹³⁵ ¹¹³⁶ ¹¹³⁷ ¹¹³⁸ ¹¹³⁹ ¹¹⁴⁰ ¹¹⁴¹ ¹¹⁴² ¹¹⁴³ ¹¹⁴⁴ ¹¹⁴⁵ ¹¹⁴⁶ ¹¹⁴⁷ ¹¹⁴⁸ ¹¹⁴⁹ ¹¹⁵⁰ ¹¹⁵¹ ¹¹⁵² ¹¹⁵³ ¹¹⁵⁴ ¹¹⁵⁵ ¹¹⁵⁶ ¹¹⁵⁷ ¹¹⁵⁸ ¹¹⁵⁹ ¹¹⁶⁰ ¹¹⁶¹ ¹¹⁶² ¹¹⁶³ ¹¹⁶⁴ ¹¹⁶⁵ ¹¹⁶⁶ ¹¹⁶⁷ ¹¹⁶⁸ ¹¹⁶⁹ ¹¹⁷⁰ ¹¹⁷¹ ¹¹⁷² ¹¹⁷³ ¹¹⁷⁴ ¹¹⁷⁵ ¹¹⁷⁶ ¹¹⁷⁷ ¹¹⁷⁸ ¹¹⁷⁹ ¹¹⁸⁰ ¹¹⁸¹ ¹¹⁸² ¹¹⁸³ ¹¹⁸⁴ ¹¹⁸⁵ ¹¹⁸⁶ ¹¹⁸⁷ ¹¹⁸⁸ ¹¹⁸⁹ ¹¹⁹⁰ ¹¹⁹¹ ¹¹⁹² ¹¹⁹³ ¹¹⁹⁴ ¹¹⁹⁵ ¹¹⁹⁶ ¹¹⁹⁷ ¹¹⁹⁸ ¹¹⁹⁹ ¹²⁰⁰ ¹²⁰¹ ¹²⁰² ¹²⁰³ ¹²⁰⁴ ¹²⁰⁵ ¹²⁰⁶ ¹²⁰⁷ ¹²⁰⁸ ¹²⁰⁹ ¹²¹⁰ ¹²¹¹ ¹²¹² ¹²¹³ ¹²¹⁴ ¹²¹⁵ ¹²¹⁶ ¹²¹⁷ ¹²¹⁸ ¹²¹⁹ ¹²²⁰ ¹²²¹ ¹²²² ¹²²³ ¹²²⁴ ¹²²⁵ ¹²²⁶ ¹²²⁷ ¹²²⁸ ¹²²⁹ ¹²³⁰ ¹²³¹ ¹²³² ¹²³³ ¹²³⁴ ¹²³⁵ ¹²³⁶ ¹²³⁷ ¹²³⁸ ¹²³⁹ ¹²⁴⁰ ¹²⁴¹ ¹²⁴² ¹²⁴³ ¹²⁴⁴ ¹²⁴⁵ ¹²⁴⁶ ¹²⁴⁷ ¹²⁴⁸ ¹²⁴⁹ ¹²⁵⁰ ¹²⁵¹ ¹²⁵² ¹²⁵³ ¹²⁵⁴ ¹²⁵⁵ ¹²⁵⁶ ¹²⁵⁷ ¹²⁵⁸ ¹²⁵⁹ ¹²⁶⁰ ¹²⁶¹ ¹²⁶² ¹²⁶³ ¹²⁶⁴ ¹²⁶⁵ ¹²⁶⁶ ¹²⁶⁷ ¹²⁶⁸ ¹²⁶⁹ ¹²⁷⁰ ¹²⁷¹ ¹²⁷² ¹²⁷³ ¹²⁷⁴ ¹²⁷⁵ ¹²⁷⁶ ¹²⁷⁷ ¹²⁷⁸ ¹²⁷⁹ ¹²⁸⁰ ¹²⁸¹ ¹²⁸² ¹²⁸³ ¹²⁸⁴ ¹²⁸⁵ ¹²⁸⁶ ¹²⁸⁷ ¹²⁸⁸ ¹²⁸⁹ ¹²⁹⁰ ¹²⁹¹ ¹²⁹² ¹²⁹³ ¹²⁹⁴ ¹²⁹⁵ ¹²⁹⁶ ¹²⁹⁷ ¹²⁹⁸ ¹²⁹⁹ ¹³⁰⁰ ¹³⁰¹ ¹³⁰² ¹³⁰³ ¹³⁰⁴ ¹³⁰⁵ ¹³⁰⁶ ¹³⁰⁷ ¹³⁰⁸ ¹³⁰⁹ ¹³¹⁰ ¹³¹¹ ¹³¹² ¹³¹³ ¹³¹⁴ ¹³¹⁵ ¹³¹⁶ ¹³¹⁷ ¹³¹⁸ ¹³¹⁹ ¹³²⁰ ¹³²¹ ¹³²² ¹³²³ ¹³²⁴ ¹³²⁵ ¹³²⁶ ¹³²⁷ ¹³²⁸ ¹³²⁹ ¹³³⁰ ¹³³¹ ¹³³² ¹³³³ ¹³³⁴ ¹³³⁵ ¹³³⁶ ¹³³⁷ ¹³³⁸ ¹³³⁹ ¹³⁴⁰ ¹³⁴¹ ¹³⁴² ¹³⁴³ ¹³⁴⁴ ¹³⁴⁵ ¹³⁴⁶

Poloniaco Cnequeas
quiron oney: capiste
nola succedita y aigua
Francosio auberte
benemoduan Ricaya
sigunago esta cubere
este es unco Fico

San Pedro de Armatane
cada año valiente
quiraac eramon bacu ebira
agac ombre, a ombre
Milla quiron quichi badias
Pigmeoac baguina bere
Pillan ala Sey dnoe

Podoreac Astuta
Guaterren Corona
E. Bilguaa exena

Francosac Indarriua
debi oyduca cubia
A. Yaluyaca Guirurca
Pomino S. Quia
porancean Laalduyacas
Soladuso eia
Cabu echaburu andia

Ordoan ere Arana
Moxetec Dinooan nola
Etorteco eran gran
francosaren vistora
Joango gara norabuena
quientat garitara
baya es amedana

la. v. m. d. l. A parte badan habea
Arabac. mercurialis
Licon al de egumday
Totum unae marica
Cestiteco vitegar
Armac eta dila
Amola es ozaea

Ordina abeo acha
dego yrequisaga
Quoc ere babaorquior
que meanic saga
Arabac eorumio dan
Siquaco onotaria
Lagun este yozgumara

Basadan bitela
Araco Solkan Cortes
Tuc esareri romber
Vicagagar lanta

Crain badura mea
Mogerau murea
Ciondenia simitea
Andicanoun barba
Francerau vocatocan
yditera atea
oye maraulea
Oce entatayamea

abe. Claque
Indigudon } gairqui gemitudo y corda
y fuson a } es baruel de terrica
Mabit } eta crana lanca unapuz
lanca bida lantea
Cean y a lora lanca

Wicayagar Motricu
Noc Luquean Anista
Francis oncia euqueala
Belletanic belloru
Marquinaco emegucaron
En dite beata
Ce ez angu tratuaron qu
Calebarango Juabea
Juita studiontea
Nandaucara dazonggion
Gornicio, escoghea
Patre Pedro Beasimaron
Lauco Chocolata
Dre Sentil ontea

Acauduyat musea
Tedaadan soinea
Goruncocoa ychiteco
Ya da denrorea
Jangeta ayipari
Galdatea lurtrea
Esta gure honrea
San Ignacio gurea
Equiu amen baquea
Doun eiguero an de eme
Dure temparte
Cebegizata equitea
guronac meguita
Bada ceaguea
Badaqui gabaiti
bteatecodat ren artu
Ce esta Guiguacoa
gugamit coneguidu
Dechei nota gure gara
Lu gana interetadu
Equiti Patre nombradu

Cecigo Cruxa
Egan Eda Cruxa
egua ino enuareta
Inelango Cruxa
gortit obaleque heibam
Gurdina scinda cruxa
baita capa euna negura
Agn Placentina
Leguitoro astoa
legalti deuanu equin
ain garak querta
erepoan ac garcan
Balan Bista salma
Ega legar frescoa
Cruxona Borgara
Su vber crana
quere crico quironay
gdeteco ayala
agaiti denichu quai
Cinoruta ay gusa
exstere gimsay ayala

Cruxa beatu
nolan arco aduentidu
Vatwan equin beaya cala
Viscayari Cruxa
Santua bore Cruxa
Orregar baliadu
baya in obitnadu
Pavitoroan quera
quironi es edutea
Vior baliadu daucazula
reuen terque duda
Vite alobian reuer dora
Ovarinaren saltea
Jannac diula eultea

VI.3. Respuesta a la Canción bascongada

(Donostiako Udal Artxibua,
B. Neg. 1. Libro 1. Exp. 3, 131-136. or.)

C. Suguzcoa te uirgam or la Vna.
 Rondel por luctua can deuida.
 Ven ara tiempo en el qual quiza la gema.
 Bucaya oblonga duba y monada.
 Y si hasta aqui atiba y arropante.
 Despues a lears sea como ante.

Y ansante la letra que se ha de dar por el
 lo, como por la prescripcion, que la ha pseudo
 por tiempo in mem.; y por el Comedio que se
 deu en el Reino de Nueva Granada que se ha en el
 trazo y Contrato, como en los galos de la udra en us
 Emperias politicas, Emperia b. d. de por el in fin
 tu Causa, que se da largo el Reforvitas a qui =

IV.
 El subenil arbor cauo a fraitonte
 a cu la tate el mismo la sua dona.
 De agos, en el dorado coque monte.
 Y vera diu quatro gras La Dama
 no abrio corofos. hasta que ya a brotos
 de Repitor sintio elegria a borts

He heres lo de factor, ouidio al fin del libro
 y al principio del 2. diu metamorfosis y en el
 lib. 1. de gongos, Alciato Emblema 16. P. P. P.
 Como lib. 4 de los argonautas Lucrecio lib. 2.
 de Verum natura trone Primia in descriptione
 Orbi potros que Omits a el que los quicieu buscan.
 Tubertua de Bucaya pruumna.
 En no aceptar de m la gema que se
 mirad que a los pruumna e de m
 La obediencia y uno de los no de m
 sin Regno a el de m por la de m
 La vera factor por su arrogancia

Lo a E. Votoan se lle al lib. 3. de los d. ca. 12.

Quo, quicunq[ue] lo que por tantos años
in apuro, ninguno homo, gaxada,
que mucho se impuere a los años
que del E. Votoan se llama de hueredado
que la ley no permite en qualquier caso
darlo a la fuerza, con la fuerza o casso

Bin de Regellon, en el año Natural.

Segun todos los comendadores de la mita en el
Artulo segundo. 5. primer libro primero

Quo, aunque no sea que el Mozquite
o acompañe con la Espada, y Lanca
Morrion, y con Espaldas, y Capote,
y todo quanto en la guerra a banca
para Bilbao, y no es muy bastante
a Mazuca, no digo a lo Votante.

Dice por lo que el Tutor de la Canaima ha
de la Votca de Guizucos que acorta en el ca. 13.

Laquond acordar de aquella gente
y Regular de Nicaja y fuerza de que
en decir que son quinientos. Se lamenta
que aun quando hallare un de ellos que
y los lugares de los de los Mozquitos
en el tronco de los de los que son

Dice por lo que de gloria en el socorro que
Vino de Nicaja, que los de los de los de los de los
tal, que en se atribuyen a pasar de Sueda

Perumia este Cooperas Valiente
Venozca al orbe con sus hermanos
Como paco en la dia antigua
Dien de la mediana de las monedas
no ay de diones ya, paz a Sta. Saraña
Antes cada qual como a la Campaña

Reis esta Novela de Fedem. lib. 2. do dia quizes

A Satirico (Satorio) (Satorio) (Satorio)

Necessidad toncu de ma dulcura

La Satira, Jamarque sea perfecta

Mas Sallardi e Neza. (Satorio)

temed que Nustra Satira aja caso

(Mas que tanos otros) dando a Nustra pecho

Es por Vazon de haoune el Autor de acore deado

en Obra Satirica tan arrogante, y mal fundada

Demorete os Valer. para ficiones

(Piendo Autor que penadie u admtrao)

que por acruentare os blazones

La Nauona, m. Cosas ha fin. (Satorio)

Lenrelo fabulor de su Ntonia

Leso Vno era novela a la memoria.

Dice por sea falso lo que Monte acobada en la

Comon. dos Vezes a firma de esta Contra. (Satorio)

XII. Alome adomas que Salgan de Nuegas

talas obra de Pena que se sabe

no el que prouen. que a d. (Satorio)

Obra de Pena quando el Ntonio obra

ni el que (aun que lino. (Satorio)

nada miron, que nunca a obra e (Satorio)

Obra de Pena se entienda de laura, obra el

Penso es seruicio todo lo obra (Satorio)

XIII. Quando Dios que ve deuen la bronca

que obrando lamana a la Campaña

a Sacerdote, Como ama perfectos

personas sonrenco, ira, ni pena

porque a su dia. (Satorio)

que coxas. (Satorio)

que coxas. (Satorio)

que coxas. (Satorio)

Es delo numero 10 = 8.

XIV
A questo se executa oy al conovasio
Pondos los sacerdotes, los q. llamans
ellos de divisiones son q.razia
quora Dozean y discordia llaman
ne divisione de que deuen su sermone
ser para despar todas parones

Esto es por Correr voz, ser el Autor de la Cana
Aerto Sacerdote Vicario =

XV
Pus luzes daria e parcio Orana.
quando enu greso terio y cristiano
Como un doque su omia en y conuana
Carera Le la draba, tan mohino.
que en tana onpocurar subir al cielo
para ser de omia en mima anuel

Esto se ciato al mismo fin por thoma de la Emblemata 164.

XVI
Este Poeta nuebo este aduertido
que su luz a luna alta y ommenete
y por mas que moiderla ayai quando
de impetu mui veno, aun qui no lo
aduerda, aora como aui quedado.
Si en lugar de morden. Pois lastimado

Qualquiera que triciere o disore mal de otro
aurit otro que haga odiga mal del como se
Lo de la Gnta. de S. P. Por S. Mathes Cap. 26.
Amores enim, qui accipunt gla diu gladii scribunt

Orones

Quamque opus exegi quod nec fuit una quis
nec na potest fortium nec edere ablere Teubant

Laudes Beatae

Authore ignoto

El Buzza cura Concion Buzcampada que
hoyacado Sr. Leuzo de Nicaragua Conos &
Juzquez. 10 de la Reina y la Conone el proano
El Buzza de Boazta &
Perun Buzpau natural de la Villa
de Sta. Cruz de